

**T.C.
Hitit Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**

**EBU'L- HÜSEYİN EL-MALATÎ'NİN *ET-TENBİH VE'R-RED ALÂ
EHLİ'L-EHVA VE'L-BİDA'* ADLI ESERİNİN İSLAM MEZHEPLERİ
TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Mehmet AKCAN

Yüksek Lisans Tezi

Çorum 2014

**EBU'L- HÜSEYİN EL-MALATÎ'NİN *ET-TENBİH VE'R-RED*
ALÂ EHLİ'L-EHVA VE'L-BİDA' ADLI ESERİNİN İSLAM
MEZHEPLERİ TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Mehmet AKCAN

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Cemil HAKYEMEZ

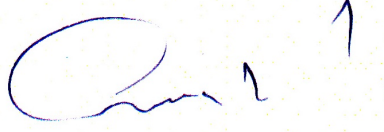
Çorum 2014

KABUL VE ONAY

Mehmet AKCAN tarafından hazırlanan “Ebu’l- Hüseyin el-Malatî’nin *et-Tenbih ve’r-Red alâ Ehli’l-Ehva ve’l-Bida’* Adlı Eserinin İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Değerlendirilmesi” başlıklı bu çalışma, 30.05.2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

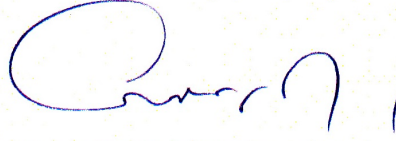
(Başkan)

Doç. Dr. Cemil HAKYEMEZ

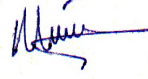

(Danışman)

Doç. Dr. Cemil HAKYEMEZ

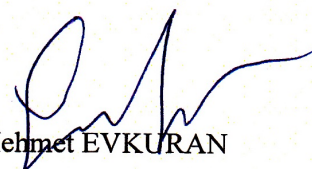
Doç. Dr. Mehmet ÜMİT

Doç. Dr. Ahmet Cahid HAKSEVER

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN
Enstitü Müdürü

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(20/05/2014)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Mehmet AKCAN

İmzası

ÖZET

AKCAN, Mehmet. “Ebu’l- Hüseyin el-Malatî’nin *et-Tenbih ve ’r-Red alâ Ehli ’l-Ehva ve ’l-Bida’* Adlı Eserinin İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, (Yüksek Lisans,) Çorum, 2014.

Çalışmamızın başında, Makâlât ve Milel-Nihal geleneği bağlamında kaleme alınan klasik dönem Mezhepler Tarihi eserlerinin genel özellikleri tanıtıldı. Daha sonra *Tenbih*’in müellifi Ebû’l-Hüseyin el-Malatî’nin yaşadığı dönemin sosyo-kültürel ve siyasal olayları gözden geçirildi. Ashabu’l-Hadis in itikâdî görüşlerini savunan Malatî, Şafiî mezhebine mensup bir âlimdir. Ülkemiz sınırları içinde Malatya şehrinde doğan el-Malatî’nin hayatı, nesebi, hocaları ve talebeleri hakkında bilgi verildi. *Tenbih*’teki sıraya göre mezhepleri ele alış şekli ortaya kondu. “Yetmiş üç fırka” anlayışıyla yazılan eserde fırkalar sırasıyla; Ehli Sünnet, Rafıza, Mu’tezile, Mürcie, Havâric, Zenâdîka, Cehmiyye ve Kaderiyye olarak takdim edildi. Malatî’nin mezhepler hakkında verdiği bilgiler, klasik dönem makâlât türü eserlerle karşılaştırıldı.

Anahtar Sözcükler: el-Malatî, et-Tenbîh, Fırka, Mezhep, Ashabu’l-Hadis.

ABSTRACT

AKCAN Mehmet, “ The Evaluation of Ebu’l-Husayn al-Malati’s book *et-Tanbih ve’r-Red alâ Ehli’l-Ehva ve’l-Bida’* in point of History of Islamic Sects , (Master), Çorum, 2014.

At the beginning of our work, the general features of the classical era Works about “History of Sects” that written in Makalat and Milel-Nihal context have been introduced. Then the socio- cultural and political events of the period of Abu’l- Husayn al-Malati, the author of *at-Tanbih*, has been reviewed. Al-Malati is a scholar who is a companion of Shafii sect that had sustained Ashabul Hadith. Information given about the life, lineage, preceptors and students of Al-Malati who was born in Malatya which is in the borders of our country. The style of Malati’s handling of Sects in the order in *at-Tanbih* had been put forth. In the work written in “Seventy-three Sects” mentality, sects were introduced in the order of Sunni, Rafida, Mu’tazilite, Murji’ah, Khawarij, Zenadika, Cehmiyye, Qadariyya. The information given by al-Malatî about sects had been compared with classical era Makalat type Works.

Key Words: Al- Malati, *at-Tanbih*, Creed, Sect, Ashabul Hadith.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
GİRİŞ.....	1
METOD.....	1
KAYNAKLAR	2
I. BÖLÜM.....	3
HİCRİ DÖRDÜNCÜ ASRA KADAR MEZHEPLER TARİHİ YAZICILIĞI	3
1. MAKÂLE VE MAKÂLAT TÜRÜNDE YAZILAN ESERLER	3
2. MİLEL VE NİHAL TÜRÜNDE YAZILAN ESERLER:	14
II. BÖLÜM	20
MALATÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	20
1. DÖNEMİN SOSYO-KÜLTÜREL VE SİYASAL YAPISI.....	20
2. MALATÎ ÖNCESİ SELEF DÜŞÜNCESİ.....	25
3. HAYATI	33
4. <i>ET-TENBÎH</i> İN MUHTEVASI:.....	38
5. MALATÎ'NİN FIRKALARI TAKDİMİ, FIRKALAR HAKKINDAKİ YORUM VE KANAATLERİ:.....	41
1. Ehl-i Sünnet.....	41
2. Râfıza:.....	43
3. Mu'tezile:	56
4. Mürcie:	60
5. Havâric:	67
6. Zenâdika:	75

7. Cehmiyye:.....	78
8. Kaderiyye:	82
III. BÖLÜM.....	85
MALATÎ VE ESERİNİN MEZHEPLER TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ:	85
1. MALATÎ'NİN DİĞER KAYNAKLARDAN FARKLI OLARAK AKTARDIĞI BİLGİLER:	85
a) Malatî'ye Göre Mu'tezile'nin Ortaya Çıkışı:.....	85
b) Ashabu'l-Hadis'in Mu'tezile'yi Cehmiyye ile İrtibatlandırması:	86
c) Zenâdîka Fırkası:	88
d) Malatî'nin Bazı Fırkaları Değişik Adlarla ve Önderlerle Anması:.....	90
e. İsmailiyye'nin Tanımı:	91
f. Zeydiyye ve Bağdat Mu'tezilesi:	92
2. MALATÎ VE 73 FIRKA:.....	94
3. MALATÎ'NİN YARARLANDIĞI KAYNAKLAR:	96
4. MALATÎ'YE GÖRE FIRKALARIN GENEL İTİKÂDÎ DURUMLARI:	97
5. MALATÎ'NİN KENDİSİNDEN SONRAKİ MEZHEPLER TARİHÇİLERİNE ETKİLERİ:.....	99
SONUÇ.....	100
KAYNAKÇA.....	102

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
A.Ü.S.B.E.	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
b.	: bin(İbn)
bkz.	: bakınız
b.y.y.	: baskı yeri yok
c.	: cilt
çev.	: çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
H.Ü.İ.F.D.	: Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
H.z.	: Hazreti
krş.	: karşılaştırınız
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
nşr.	: neşreden
s.	: sayfa
ss.	: sayfalar arası
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
thk.	: tahkik eden
t.y.	: tarih yok
vd.	: ve devamı
v.dğr.	: ve diğerleri

ÖNSÖZ

Din, insan hayatına anlam kazandıran, varoluşunun sebebini açıklayan ve insanın kendini inşa etmesini mümkün kılan kutsal bir vasıttır. Dini anlayan ve yaşayan insandır. İnsanın din anlayışını bulunduğu çevre, kültür, siyasi-sosyal ortam ve dini metinleri algılama biçimi etkilemektedir. Din ile ilgili yorumlar ve anlayış farklılıkları kurumsallaşmaya başlayınca karşımıza mezhepler çıkmaktadır.

İslam düşünce ekolleri sayılan İslam Mezhepleri, ortaya çıkışlarından itibaren kendilerinin diğer Müslümanlardan farklı oldukları özgün görüşlerini ortaya koyan kısa metinler kaleme almışlardır. Süreç içerisinde fırkaları ele alan Mezhepler tarihçileri de kendi dönemlerine kadar ortaya çıkan bütün mezheplerin görüşlerini aktardıkları eserler kaleme almışlardır. Onlar söz konusu eserlerini kaleme alırken kendilerine göre bir metot takip ettiler. Bu eserlerden Ebû'l-Hüseyin el-Malatî'nin et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida' adlı kitabı, Ashâbul Hadis-Selefilik geleneği içerisinde, 73 fırka hadisini merkeze alarak kaleme alınmıştır.

Söz konusu eserin temel niteliklerinin ve müellifinin görüşlerinin incelenmesi, Ashabu'l-Hadis'in makâlât geleneğinin gelişim sürecinin ortaya konulmasına katkı sağlayacaktır. Bu sebeple biz elinizdeki çalışmada, Ebû'l-Hüseyin el-Malatî'nin hayatını, eserlerini, fikirlerini ve özellikle et-Tenbîh merkezli olarak Mezhepler Tarihi yazıcılığındaki yerini incelemek istedik.

Bu çerçevede I. Bölümde klasik dönem makâle ve makâlât türü eserlerin genel özelliklerini “Hicrî Dördüncü Asra Kadar Mezhepler Tarihçiliği” başlığı altında ele aldık. II. Bölümde Malatî'nin yaşadığı dönemi sosyal-siyasi olaylarını, Malatî öncesi Selefî düşüncüyü, Malatî'nin hayatını, eserinin muhtevasını ve fırkaları ele alışıını “Malatî'nin Hayatı ve Eserleri” başlığı altında ele aldık. III. Bölümde Malatî'nin diğer makâlât müelliflerinden farklı yönlerini “Malatî ve Eserinin Mezhepler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi” başlığı altında ele aldık.

Böyle bir çalışmayı yapmam konusunda beni teşvik ederek, yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım değerli hocam Doç. Dr. Cemil HAKYEMEZ'e ve tezime yaptığı katkılardan dolayı Doç. Dr. Mehmet ÜMİT hocama teşekkür ederim.

Mehmet AKCAN

GİRİŞ

METOD

Çalışmamıza başlarken öncelikle ilk dönem Mezhepler Tarihi yazıcılığı ile ilgili bazı makâle-makâlât ve milel-nihal türü eserlerin incelenmesini uygun gördük. Bu kitapların muhtevaları hakkında genel bilgiler verdik.

Ebu'l-Hüseyin el-Malatî (377/987)'nin düşünce sistemini ve fikirlerini anlayıp ortaya koyabilmek ve sağlıklı olarak değerlendirebilmek için, onun yaşadığı dönemin toplumsal ve siyasî yapısı hakkında bilgi verdik.

Malatî, Ehl-i Sünnet mezhebine mensup olduğu için genel olarak Ehl-i Sünnet, özel olarak ta Selef ve Ashabu'l-Hadis hakkında bilgi vermeyi uygun gördük.

Malatî'nin Ehl-i Sünnet dışındaki fırkalara bakışı ele alındı. Ancak sadece onun bakışı ile yetinilmeyerek, özellikle klasik döneme ait eserler, bunların yanısıra çağımızda yazılan eserler de incelendi. Bununla hedeflenen, konuyu dar kapsama sıkıştırarak mezhepleri sadece Malatî'nin bakışıyla inceleme yerine, daha geniş bir perspektifle araştırmak, bu çerçevede bir mezhep hakkında diğer kaynaklardaki gerek aynı, gerekse farklı şekilde ortaya konan görüşler ışığında, olayları bütüncül bir tarzda ele almaktır.

Malatî'nin Ehli Sünnet başta olmak üzere diğer mezheplerle ilgili görüşlerini objektif olarak vermeye çalıştık. Diğer makâlât kitaplarında olmayıp *et-Tenbih*'e mahsus olan özgün bilgiler irdelendi. Bu bilgilerin Mezhepler Tarihi açısından değerlendirilmesi yapıldı.

KAYNAKLAR

Malatî'nin kitabında bahsettiği fırkaların görüşlerini Eş'ârî'nin *Makalatü'l-İslamiyyin Ve'htilafü'l-Musallin*, Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihal*, Bağdâdî'nin *el-Fark beyne'l-Fırak* ve Nevbahtî'nin *Fıraku's-Şia*'sındaki bilgilerle karşılaştırma yaptık.

Malatî'nin hayatı, nesebi, hocaları ve İslami ilimlerdeki yetkinliği ile ilgili olarak; Subkî'nin "*Tabâkâtü 'ş-Şâfiyyeti 'l-Kübrâ*", Zehebî'nin "*Ma'rifetu 'l-Kurrâi 'l-Kibar*", Cezerî'nin "*Gayetü 'n-Nihâye fî Tabâkâti 'l-Kurrâ*" , Ziriklî'nin "*el-A'lâm Kâmusu't-Terâcim*", İbn Asâkir'in "*Tarihu Medînetü 'd-Dimeşk*" ve Yâkût el-Hamevî'nin "*Mu'cemü 'l-Buldân*" adlı eserlerinden aktarımlar yapılmıştır.

Malatî'nin yaşadığı dönemin sosyal, kültürel ve siyasal yapısını incelerken; İbnu'l-Esîr'in "*el-Kâmil fî't-Tarih*" ve İbn Kesîr'in "*el-Bidâye ve 'n-Nihâye*" adlı tarih kitaplarından yararlanılmıştır. Yine bu bölümle ilgili olarak, Muharrem Akoğlu'nun "*Mihne Sürecinde Mu'tezile*" adlı kitabıyla, Ahmet Güner'in "*Büveyhîler Dönemi ve Çok Seslilik*" adlı makalesinden istifade edilmiştir.

Malatî'nin görüşleri aktarılırken et-Tenbîh'in neşrini yapan ve esere mukaddime yazan Muhammed Zahid Kevserî ile Sven Dederling'in kaynakları esas alınmıştır.

Tezimizden önce, Malatî ile ilgili yapılan çalışmalardan olan Mehmet Kubat'ın "*Malatî ve Kelâmî Görüşleri*" adlı kitabından ve Mevlüt Özler'in "*Malatî, Hayatı, Eserleri ve İtikadî İslam Fırkalarına Bakışı*" adlı makalesinden istifade edilmiştir.

Malatî öncesi Selef düşüncesi bölümünde, Sönmez Kutlu'nun "*İslam Düşüncesinde ilk Gelenekçiler*" ile Kadir Gürler'in "*Ehl-i Hadisin Düşünce Yapısı*" kitaplarından, Mehmet Kalaycı'nın "*Tarihsel Süreçte Eş'arîlik-Mâturîdîlik İlişkisi*" adlı doktora tezinden yararlanılmıştır.

I. BÖLÜM

HİCRİ DÖRDÜNCÜ ASRA KADAR MEZHEPLER TARİHİ YAZICILIĞI

1. MAKÂLE VE MAKÂLAT TÜRÜNDE YAZILAN ESERLER

Makâle, sözlükte: "Yazı, görüş, düşünce, söz, beyan ve inanç" gibi anlamlara gelir. "Makâle"nin çoğulu "Makâlât"tır. Mezhepler Tarihi'nde bir terim olarak Makâle, İslâm toplumunda Hz.Peygamber (s.a.v.) sonrasında meydana gelen siyasî ve itikadî tartışmaları konu edinen, Ehl-i Sünnet dışındaki fırkalara mensup şahısların yazdığı küçük eserler için kullanılır. Bu makaleleri yazarlar, kendi dönemlerinde ortaya çıkan meseleler hakkında kendi görüşlerini açıklarlar ve mezheplerini savunurlar. Kendi inançlarına ters düşen görüşleri reddederler ve onları eleştirirler.¹

Mezhepler Tarihinin ilk yazılı kaynakları, İslâm toplumunda ortaya çıkan ilk fırka olan Hariciler tarafından kaleme alınmıştır. Yazılan ilk makâleler ve risâleler, Hz. Ali ve ona muhalif olanlar arasında yaşanan Cemel ve Sıffîn olaylarının neden olduğu siyasi ve toplumsal olaylarla ilgiliydi.² Bu toplumsal olaylarda birbiriyle savaşan Müslümanların dini durumu ne olacaktı. Bu savaşlara katılanlar mümin mi, kâfir mi yoksa fasık mı idiler? Bunun yanında "halîfe-imam" nasıl seçilecekti gibi sorular ve sorunlar, bu ilk Mezhepler Tarihi kaynakları olan Makâlelerin konusunu oluşturuyordu.

İlk İslâm âlimlerinin İslâm Mezhepleri Tarihi'ne verdikleri isim "Makâlât"tır. Bu sahanın ilk kaynakları "Makâlât" adıyla anılmıştır. İlmul - Makâlât veya ilmül-Makâlâti'l-fırak terimleri de İslâm Mezhepleri Tarihini ifade etmek için kullanılmıştır.³

Makâle türü eserler, daha sonraları Ehl-i Sünnet olarak isimlendirilen merkezi zümrenin, siyasî ve çeşitli konulardaki dînî bakış açılarını eleştirmek amacıyla kaleme alınmıştır. Bu sebeple ilk dönemlerde Ehl-i Sünnet dışı fırkalarca yazılan Makâleler

---

¹ Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, İstanbul, 2010, s.31

² Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s.69

³ Ethem Ruhi Fiğlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir, 2008, s.20

veya Makâlelerde yer alan görüşler, daha sonraki bazı Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından sakıncalı ve tehlikeli kabul edilerek eleştirmek veya sırf bunları açıklamak amacıyla bir araya toplanıp sınıflandırılmak istenmiştir. Böylece Ehl-i Sünnet çevrelerinde de siyasî ve itikadî fırkaların bütün görüşlerini bir araya getiren kapsamlı Makâlât türü eserler ortaya konmuştur.⁴

Makâlât dönemi, klasik mezhepler tarihi yazıcılığının ilk aşamasını oluşturmaktadır. Bu bakımdan bu döneme ait eserler oldukça önemlidir. Ancak mezhepler tarihinin birinci el kaynakları özelliğini taşıyan bu dönem eserleri pek çok sebepten dolayı günümüze kadar ulaşmamıştır. Bu sebeplerin başında, parça parça yazılmış ve küçük ebatlı olan bu eserlerin muhtemelen siyasî baskıların doğurduğu gizlilik endişesinden ötürü çoğaltılamaması ve maddi-manevi imkânsızlıklardan dolayı yaygınlık kazanamamalarının yanında savaşlar, yangınlar ve istilâlar sırasında muhafaza edilememiş olmaları gösterilebilir.⁵

Makâle/makalât türünden yazılan, ancak günümüze ulaşmayan çok sayıda eserin varlığını, onlardan alıntı yapan elimizdeki diğer Makâlât türü eserlerden veya bibliyografik kaynaklardan öğreniyoruz. Bu Makâlât çalışmaları bir ikisi müstesna, daha çok Şîî ve Mu'tezilî âlimlerce yapılmıştır.⁶ Bunlardan en önemlileri şunlardır:

1) Âmir el-Hanefî Necdî b. Uveymir (69/688), Havâricin Necdiye fırkasının reisidir. Haricîlerin görüşleri hakkında münferid bir makâlesi vardır.⁷

2) Ebu Ca'fer Muhammed b. Numan el-Becelî el-Ahvel Mu'minu't-Tâk (160/777), *Kitabu'l-Makâlât*'ı vardır. Şii İmamiyyenin ilk kelimcilerindandır. Daha çok

---

⁴ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s.31

⁵ Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara, 2012, s.40

⁶ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s.74

⁷ El-Muberred, *el-Kamil fi'l-lüğâ*, nşr. Z.Mubarek-A.M.Şakir, Mısır, 1355-6, s.913; Abdulkahir el-Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara, 2011, Çevirenin önsözü, s.XIV

Şîâ ile ilgili kitaplar yazdı. Ancak Şehristânî'nin verdiği bilgiye göre, yazdığı kitaplarda fırkaları dörtlü bir tasnife tabi tutarak onlar hakkında bilgi verdi.⁸

3) Ebu Ali el-Hüseyin b. Ali b. Yezîd el-Kerâbisî (245/859), *Makâlât*'ı vardır. Kerâbisî hadis ve fıkıh ilminde uzman birisi idi. Kerâbisî'nin *Makâlât*'ından alıntı yapanlar, bu eserin yalnızca Havâric değil diğer Ehl-i Ehvâ mezhepleri hakkında da bilgiler verdiğini ve onun *Makâlât*'ının mütekellimlerin Havâric ve diğer fırkaları tanımada başvuru kaynağı olduğunu kaydetmektedir.⁹

4) Muhammed b. Şeddâd Zurkân (247/861), *Kitâbu'l-Makâlât*'ı vardır. Mu'tezile'nin önde gelen âlimlerinden Nazzâm'ın fikirlerini benimsemiştir. Sadece Müslüman fırkalar konusunda değil, diğer dinler ve alt gruplarla da ilgilenmiştir. Makâlât ve milel-nihal eserleri zaman zaman bu konuda ondan alıntıda bulunur.¹⁰

5) Ebu Ali el-Cubbaî Muhammed b. Abdülvehhâb (303/915), *Makâlât*'ı vardır. Mu'tezile'nin önde gelen bilgin ve yazarlarından. İbnu'l-Murtezâ (840/1436) bu eserden uzun uzun alıntılar yapmaktadır.¹¹

6) Ebû İsa el-Verrâk Muhammed b. Harun el-Bağdâdî (247/861), *Makâlât*'ı vardır. Şîî olarak bilinir. Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, Ebu'r-Reyhan el-Birûnî, es-Seyyid el-Murtezâ, Abdulkâhir el-Bağdâdî ve İbn Ebi'l- Hadîd, mezhepler ve dinler konusunda ondan önemli ölçüde yararlanmaktadır.¹²

Belli bir bölümü elimize geçmemişse de günümüze ulaşan pek çok Makâlât türü eser bulunmaktadır. Şimdi de bize ulaşan ve önemli gördüğümüz Makâlât türü eserlerin özelliklerine değinmeye çalışacağız.

---

⁸ İbnul Murteza, Ahmed b. Yahya, *Tabakatü'l-Mutezile*, nşr. Susanna Diwald, - Wilzer, Beyrut, 1961,s.89; eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Muhammed Seyyid Geylani, Kahire, 1961, I/219.

⁹ İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*, nşr. G.Flugel, Beyrut, 1964, s.182

¹⁰ İbnul Murtezâ, *Tabakatu'l- Mu'tezile*, s.78

¹¹ İbnul Murtezâ, Ahmed b. Yahya, *el-Münye ve'l-Emel fi Şerhi'l-Milel ve'n-Nihal*, thk. Muhammed Cevad Meşkûr, Beyrut, 1990, s.44

¹² el-Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyin b. Ali, *Murûcu'z-Zeheb*, I-V, nşr. Yusuf Es'ad Dağır, Beyrut, 1385/1965,III/238; Bağdâdî, *El-FarkBeynel Fırak*, E.R.Fığlalı, *Çevirenin önsözü*, s.XV

Naşı el-Ekber'in *Mesailu'l-İmame Kitabu'l-evsat fi'l-Makâlât* Adlı Eseri: Nâşi el-Ekber (293/906)'in¹³ bu eseri, Makâlât geleneğinin bize ulaşan en eski metinlerinden biridir. Kitabın birinci bölümü olan *Mesâilu'l-İmâme*'de, imamet sorunu ile ilintili olarak Müslümanların ihtilaf ettikleri meseleler ortaya konur. Fırkaları Şîa, Mu'tezile, Mürcie, Ashabul Hadis-Haşeviye ve Haricîler olmak üzere beşe ayırarak onların imamet anlayışlarını ayrı ayrı analiz eder.¹⁴

Makâlât geleneğinde 73 fırka hadisinin ilk defa Naşı el-Ekber tarafından zikredildiğini görüyoruz. O, bu hadisten yola çıkarak ana fırkaların beş tane olduğunu, tâli kolların ise 70 rakamının çok üzerinde olduğunu belirtir.¹⁵ Ancak bu fırkaları tek tek sayarak fırkaların sayısını yetmiş üçe tamamlama gayreti içerisine girmez. Dolayısıyla mezhepleri tasnifinde bu rivayeti esas almaz.

Nâşi el-Ekber; Şîa ve Mu'tezile hakkında oldukça geniş bilgiler vermiş ve mezhepleri genelde kurucusu olarak görünen şahısların ismiyle zikretmiştir. Bazı mezheplerle ilgili verilen bilgilerin yetersizliği dikkat çekmektedir.¹⁶

Ebu'l-Kasım el-Ka'bî'nin *Kitabu'l-Makâlât* Adlı Eseri: Ebu'l-Kasım el-Ka'bî'nin (319/931), *Kitabu'l-Makâlât*'ı,¹⁷ fırkalar hakkında yazılan eserlerin en sistemlisi ve kapsamlısıdır. O, önceki eserleri yetersiz görmesi, yazılanların çok gereksiz ayrıntılara girmesi ve önemli hatalar içermesi sebebiyle, bir arkadaşı veya öğrencisinin isteği üzerine konuyu tarafsız ve geniş bir şekilde ele alacak bir eser yazmaya karar vermiştir. Eserin yazılış yıllarını, hicri 290'lı yıllar olarak kaydetmiştir. Eserine mukaddime ile başlamış, burada kitabının içeriği hakkında genel bilgiler vermiştir. Bu bağlamda bab başlıkları ve içinde işleyeceği konuları açıklamıştır. İlk babda ilahi sıfatlar ve tezahürleri üzerinde durmuştur." Ta'dil, te'ciz ve kader konusundaki ihtilaflar" başlığı altındaki ikinci babda ise, Allah'ın iradesi ve fiilleri yaratması, istitâat, Allah'ın yaratması, ismet, sevab vs. gibi konuları ele almıştır. Üçüncü

¹³ Nâşi el-Ekber el-Enbârî, *Mesâilu'l-İmâme Kitabu'l-Evsat fi'l-Makâlât*, thk. Josef Van Ess, Beyrut, 1971.

¹⁴ Nâşi el-Ekber, *Mesâilu'l-İmâme*, s.20

¹⁵ Nâşi el-Ekber, *a.g.e.* s.20

¹⁶ Osman Aydın, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, Ankara, 2008, s.34

¹⁷ Ebu'l-Kasım El-Ka'bî, *Kitabul Makâlât, (Babu Zikrul Mu'tezile min Makâlât el-İslamiyye)*, thk. Fuad Seyyid, *Fazlu'l-İ'tizal ve Tabakat'ul-Mutezile*, (Tunus,1986) adlı kitap içerisinde.

babda imanın mahiyeti, tâat, büyük günahın affının mümkünlüğü, nifak vs. gibi konuları ele almıştır. Dördüncü babda; cisim, madde, cevher, mekân vs. gibi konuları ele almıştır. Daha sonra Ka'bî, yaşadığı dönemde fırkaların altı ana gruptan oluştuğunu belirtmiş ve bunları sırasıyla Şiâ, Havaric, Mu'tezile, Mürcie, el-Âmme ve Haşeviyye şeklinde tasnif etmiştir. Bunlardan Şiâ, Havaric ve Mu'tezile'den uzunca bahsetmesine rağmen, Mürcie ve Ehl-i Hadis'e çok az değinmiştir.¹⁸

Ka'bî, eserini telif ederken yararlandığı kaynakları büyük oranda açıklamıştır. Mukaddime bölümünde Mezhepler Tarihi biliminin kaynakları ve yöntemi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Yararlandığı kaynaklar arasında Burğûs, Gassân, Hayyât, Zürkân ve Ebu İsa el-Verrâk'ın eserleri zikredilir. Onun en güvenilir kaynağı, Ebu'l-Hüseyn el-Hayyât idi. Ka'bî, ondan aldığı bilgileri, ya doğrudan onun kitabından ya da canlı tanıklarla şifahi görüşmelerinden ya da yazışma yoluyla aldığı cevaplar olmak üzere üç ayrı yolla vermiştir. Bununla da yetinmeyerek adını vermediği başka mezhep mensuplarının makâlâtlarından, tarihçilerin veya diğer bilginlerin eserlerinden de yararlanmışır.¹⁹

Ka'bî'nin Makâlât'ı Mezhepler Tarihi yazıcılığında bir dönüm noktasıdır; çünkü bu eser daha sonraki mezhepler tarihçileri için, pek çok mezhep hakkında temel kaynak olmuştur; ancak Mutezilî gelenekte ve diğer geleneklerde, Şehristânî'nin eseri hariç, bu eser yöntem ve muhtevâ açısından aşılammıştır.²⁰

Hasan b. Musa en-Nevbahtî'nin *Fıraku's-Şiâ* Adlı Eseri: Nevbahtî (311/923), *Fıraku's-Şiâ*'yı, Şiâ içerisinde ortaya çıkan fırkalar hakkında ayrıntılı bilgi vermek ve İmamiyye Şiâ'sını savunmak üzere kaleme almıştır.²¹

O, fırkaların ortaya çıkışını imamet tartışmalarıyla, bu tartışmalarda etkili olan şahıs/gruplarla ilişkilendirerek ve çıkış tarihlerini esas alan kronolojik tasnif sistemiyle ele almaktadır. Buna göre İslâm toplumu Hz.Peygamber (s.a.v.)'den sonra Hz. Ali'nin

¹⁸ El-Ka'bî, *a.g.e.*, Fuad Seyyid'in Önsözü, s.31 vd.

¹⁹ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s.95

²⁰ Kutlu, *a.g.e.*, s.95

²¹ Nevbahtî/Kummî, *Kitabu Fıraku's-Şiâ*, nşr. Abdulmun'im el-Hafinî, Kahire, 1412/1992

imametini savunan Şiâ; Sa'd b. Ubâde'nin başkanlığını savunan Ensar ve imamın seçiminin ümmete bırakıldığını ileri süren Hz.Ebu Bekir'i seçmek isteyen zümreler olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Daha sonra ikinci ve üçüncü grup Hz.Ebu Bekir'in etrafında birleşirken geriye kalanlar ise Hz. Ali etrafında toplanmışlardır. Bütün Şii fırkalar, bu ana firkadan doğmuştur.²² Hz. Ali'nin imam olmasıyla Müslümanlar arasında yeni bölünmeler yaşanmıştır. Bir kısmı Hz. Ali'yi tutmaya devam etmiş, bir kısmı Muaviye taraftarı olmuş; diğer bir kısmı ise Tarafsızlar grubunu oluşturmuştur.²³

Nevbahtî'ye göre bütün fırkaların aslı dördtür. İlk ortaya çıkan fırka Şiâ olmak üzere diğerleri Mu'tezile, Mürcie ve Havaric'tir.²⁴ Genellikle mezheplerin imamet konusundaki görüşleriyle ilgilenmiş, onun dışındaki kelâmî görüşlerine ya hiç değinmemiş ya da kısaca bilgi vermiştir.²⁵ Müellif eserinde 73 fırka hadisinden bahsetmemiş ve yetmiş üçlü tasnif sistemine hiç yer vermemiştir.

Nevbahtî, Şii fırkaları kronolojik seyri dikkate alarak inceler. Hz. Ali'den başlayarak 12. İmam Mehdî Muntazâr'a kadar her imamın ölümünün ardından oluşan sorunları, Şii bünyeden kopan grupları, liderlerini ve görüşlerini ayrı ayrı inceler.²⁶

Sa'd b. Abdullah el-Kummî'nin *el-Makâlât ve'l-Fırak* Adlı Eseri: El-Kummî(301/913), Şiâ'nın önde gelen âlimlerinden biridir. Kummî'nin, Şiâ mezheplerinin kollarına dair kaleme aldığı bu eser, müellifin çağdaşı olan Nevbahtî'ye ait *Fıraku's-Şiâ*'ya benzer bir muhteva ve ifade şekline sahiptir. Birbirine benzeyen iki metnin aslının kime ait olduğu konusunda doğuda ve batıda tartışmalar olduysa da problem çözülememiştir. 1992 yılında Abdulmunîm el-Hafînî, asıl metnin Nevbahtî'ye ait olduğunu, Kummî'nin ona ilaveler yaptığını iddia etti. El-Hafînî, iki metni "*Kitabu Fıraku's-Şiâ*" adıyla Nevbahtî ve Kummî'nin ortak metni olarak, Kummî'deki

---

²² Nevbahtî/Kummî, *a.g.e.*,s.14-15

²³ Nevbahtî/Kummî, *a.g.e.*,s.17-18

²⁴ Nevbahtî/Kummî, *a.g.e.*,s.28

²⁵ Nevbahtî/Kummî, *a.g.e.*,s.19-27

²⁶ Nevbahtî/Kummî, *a.g.e.*,s.27-109

farklılıkları köşeli parantez içinde vermek suretiyle dipnot ve açıklamalarla birlikte Kahire’de neşretti.²⁷

El-Kalhatî'nin *el-Keşf ve'l-Beyan* Adlı Eseri: Ebu Abdullah Muhammed b. Sa'id el-Kalhatî (IV/X.Asır), mezhepleri ele alan bağımsız bir eser yazmadı; ancak *el-Keşf ve'l-Beyan* adlı eserinin ikinci bölümünde İslâm fırkalarına geniş yer verdi.²⁸

Kalhatî, kitabının mezhepler kısmını yetmiş üç fırka hadisine göre düzenler. Nitekim o, yetmiş üç fırka hadisinin doğruluğuna ve sıhhatinde birleşildiğine inanır, ancak diğer kaynaklarda Şiâ'nın kolları olarak ayrı ayrı sayılan bazı fırkaları yetmiş üç sayısını aşarmamak için tek mezhep sayar. Kalhatî, mezhepleri Mu'tezile, Kaderiyye, Müşebbihe, Havâric, Şiâ ve kurtuluşa erecek fırka İbadiyye²⁹ olmak üzere beşli bir tasnife tabi tutar.

Birinci sınıfta, Mu'tezile/Kaderiyye mezhebini ve Mürcii fırkalarını ele alır. İkincisinde Müşebbihe(Sıfatiyye/Haşeviyye) ile Hanefî, Şafî, Hanbelî ve Malikî gibi fıkıh mezheplerini inceler. Üçüncüsünde Haricilik mezhebine yer verir. Kendisinin mensup olduğu İbadilik mezhebini Hariciliğin bir alt kolu olarak ele almaz. Dördüncü sırada ise Şiâ'yı inceler. Ona göre bu dört sınıf, yetmiş üç fırka hadisinde belirtilen cehennemlik mezheplerdir. Beşinci ve son sırada ise kurtuluşa erecek olan fırka olarak İbadiyye'ye yer verir ve temel görüşlerini açıklar. İbadiyye ona göre Abdullah b. İbad'a uyanlardır.³⁰

Ebu Mutî en-Neseî'nin *Kitabu'r-Red ale'l-Bida'* Adlı Eseri: Ebu Mutî en-Neseî(318/930) eserinde³¹ doğrudan mezhepleri ve alt fırkaları inceler. Eserin başında Sünnet'in korunması ve bidatçilerden uzak olunması üzerinde durur. Eserini oluştururken Hanefî-Mürçî otoritelerden veya onların metinlerinden yararlanmış

---

²⁷ Kummî/Nevbahtî, *Şîî Fırkalar- Kitabu'l-Makâlât ve'l-Fırak-Fıraku's-Şîâ*, çev. Hasan Onat v.dğr. Editörün Notu s. 7-8, Ankara, 2004

²⁸ el-Kalhatî, *el-Keşf ve'l-Beyan*, thk. Seyyide İsmail Kâşif, Uman, 1980

²⁹ el-Kalhatî, *a.g.e.* II/471

³⁰ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s.90-91

³¹ Ebu Mutî En-Neseî, *Kitabu'r-Red ale'l-Bida'*, thk. Marie Bernand, *Annales Islamologiques*, (1980), s.39-126

olabileceği anlaşılmaktadır; ancak yazılı döküman olarak yararlandığı kaynaklar hakkında hiç bir bilgi vermez. Yalnız eserinde "kendilerinden işittim" diyerek alıntı yaptığı iki önemli Kerrâmî şahsiyet bulunmaktadır. Bunlar, Ebu Muhammed es-Sizcî ve Ebu Ali el-Hasan b. el-Eşraftır. Muhammed b. Kerram'ın etkisinde kalan bu iki şahsiyet, Neseff'nin güvenilir bilgi kaynaklarını oluşturur.³²

Neseff, giriş kısmında kitabı yazış amacından ve bidat ehlinin tutumlarından bilgi verdikten sonra 73 fırka hadisinden yola çıkarak o dönemdeki fırkaları $6 \times 12 + 1 = 73$ sistemine göre gruplandırır ve kendi bakış açısıyla onları isimlendirir. Ana mezheplerin altı grup olduğunu belirten Neseff, bunları Kaderiyye, Cehmiyye, Rafiziyye, Harûriyye, Cebriyye ve Mürçiiyye şeklinde sıraladıktan sonra bu mezheplerin alt gruplarından bahseder. Neseff'nin metoduna gelince, ele aldığı ana fırkanın belli başlı birkaç görüşünü verdikten sonra ayetler, hadisler ve meşhur İslâm büyüklerinin sözleriyle görüşlerini destekleyerek söz konusu fırkanın görüşlerini eleştirir. Müellif, eserinde, fikirleri şahıs ekseninde değerlendirmeden ziyade kendi anlayışı dışındaki fikirleri reddetmek çabası içerisindedir. Bundan dolayı ana fırkanın görüşlerini herhangi bir şahsa nispet etmeksizin anonim olarak vermeye çalışır.³³

Ehlü'l-Cemaa ve'l-Mürçiun fırkasına mensup olan Ebu Mufî en-Neseff'nin yöntemine gelince; o fırkaları ve görüşlerini ele alıp incelemekten ziyade sapıklık olarak gördüğü fırkaların görüşlerini eleştirip çürütmekle meşgul olmuştur. Bir diğer ifade ile kendi mezhebi anlayışını esas alarak diğer grupları eleştirmiştir. Fırkalara ait görüşler şahıslarla, mekânla ve zamanla ilişkilendirilmeden anonim bir şekilde aktarılmıştır. Şahıslar veya fikirlerinden çok fırkanın anonim fikirleri üzerinde durmayı tercih etmiştir. Fırkaların sayısını 73'e tamamlamada sıkıntıya düştüğü durumlarda, Zeydiyye örneğinde olduğu gibi fırkayı iki ayrı ana grubun altında aynı isimle tekrar etmekten çekinmemiştir. Ayrıca 73 rakamını tutturabilmek için hiç bir kaynakta bulunmayan yeni fırkalar da üretmiştir.³⁴

---

³² Kutlu, *Mezepler Tarihine Giriş*, s.92

³³ Muzaffer Tan, "Hanefi-Maturidî Fırak Geleneği Bağlamında Mezheplerin Tasnifi Meselesi", *AÜİFD*, 2008, cilt:49, sayı:2, s.127

³⁴ en-Neseff, *Kitabu'r-Red ale'l-Bida'*, s.114-126

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve'htilafü'l-Musallin* Adlı Eseri: Ebu Hasan el-Eş'arî(324/941) eserine³⁵ Mukaddime ile bir giriş yapar. O, din mensuplarının aralarındaki farkları öğrenmek isteyenlerin, mezhepleri ve fırkaları bilmesi gerektiğini belirtir. Eş'arî, Mezhepler Tarihi yazarlarının hasımlarının görüşlerine kasten ilave yapıp bazı yanlışlar yaptığını söylerken, kendisinin bundan kaçınacağını açıklamıştır. Eş'ari, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatından sonra Müslümanların hilafet konusunda ihtilafa düştüklerini, sırasıyla Hz. Ebu Bekir, Hz.Ömer, Hz.Osman ve Hz.Ali'yi halife seçtiklerini belirttikten sonra Hz.Ali'nin hilafetiyle birlikte bazı tartışmaların zuhur ettiğini ve bu ihtilafların yaşadığı çağa kadar devam ettiğini bildirmiştir.³⁶

Eser iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Eş'arî Müslümanlar'ın ayrıldığı mezhepleri Şiâ, Havaric, Mürcie, Mu'tezile, Cehmiyye, Dırariyye, Hüseyniyye, Bekriyye, Ashabu'l-Hadis ve Küllâbiyye şeklinde on grup halinde sıralamıştır.³⁷ Daha sonra her ana fırkayı ele alarak kendi içinde gruplara, grupları da eğer varsa tâli kollara ayırmak suretiyle tasnif etmiştir. Nitekim Şiâ'yı; Ğaliyye, Rafıza, ve Zeydiyye şeklinde üç ana gruba ayırmıştır. Zeydiyye kısmından sonra, Ehl-i Beyt'ten Emevî ve Abbâsîlere karşı kıyama kalkışanların hadiselerini anlatır. Bu bölümde, Hz.Hüseyin başta olmak üzere yirmi dört kişinin ismini zikreder.³⁸ İkinci olarak Haricî fırkaları ele alan müellif, bunların alt kollarını ve temel görüşlerini açıklamıştır. Haricîleri, tâli kollarıyla birlikte on dokuz grup halinde değerlendirmiştir. Üçüncü sırada ise Mürcie mezhebini ele almış ve bunları da on iki gruba ayırmıştır. Başta iman olmak üzere fisk, küfür, va'd-void, teşbih, tevhid, ru'yet ve Kuran gibi konular hakkındaki görüşlerine yer vermiştir. Müellif Mu'tezile ekolüne geniş yer ayırmış, Bağdat ve Basra ekollerine temas ederek bunların kalamî görüşlerini sıralamıştır. Bu bölümün son kısmında Cehmiyye, Dırariyye ve yukarıda zikrettiğimiz diğer ana grupların görüşlerini nakletmiştir.³⁹

Makâlâtü'l-İslâmiyyin'in ikinci kısmı, felsefi ihtilaflara, tabiiyyat ve ilahiyat meselelerine ayrılmıştır. Bu bağlamda müellif; cisim, araz, cevher, hareket, sükûn,

³⁵ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve'htilafü'l-Musallin*, nşr. Nâim Zerzûr, Beyrut,2005/ 1426

³⁶ Eş'arî, *a.g.e.* s.21-23

³⁷ Eş'arî, *a.g.e.*, s.25

³⁸ Eş'arî, *a.g.e.*, s.25-83

³⁹ Eş'arî, *a.g.e.*, s.84-231

malum-meçhul, irade-ihtiyar, tevlid-tevellüd, nübüvvet ve ahiret halleri gibi pek çok konudaki görüşleri zikretmiştir. Eser, mestler üzerine mesh, Allah'ın isim ve sıfatları, Kelâmullah, Nâsîh-Mensûh, Tahkîm, İmamet, Kabir Azabı, Sırat Köprüsü ve Mîzan konularında Mu'tezile ve Şîâ başta olmak üzere diğer İslâm fırkalarının görüşleriyle tamamlanmıştır.⁴⁰

Eş'arî'nin bu eseri, Mezhepler Tarihi sahasında araştırma yapacakların asla müstağni kalamayacakları bir başvuru kaynağıdır. *Makâlâtü'l-İslâmiyyin, İlk Dönem İslâm Mezhepleri* adıyla (İstanbul, 2005) Türkçemize de kazandırılmıştır.⁴¹

Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin *el-Fark Beyne'l-Fırak* Adlı Eseri: Abdulkâhir el-Bağdâdî (429/1037), meşhur bir Eş'arî kelamcısı ve mezhepler tarihi yazarıdır.⁴²

Bağdâdî, yetmiş üç fırka hadisini hakiki anlamında kabul edip buradaki rakamın gerçekliğini ortaya koymak üzere İslâm fırkalarını 73 fırka halinde tasnif etmiş ve bunlar içinde kurtuluşa eren firkanın Ehl-i Sünnet olduğunu açıklamak üzere eserini telif etmiştir.

El-Fark Beyne'l-Fırak, beş ana kısımdan oluşmaktadır. Müellif birinci kısımda, yetmiş üç fırka hadisinin farklı rivayetlerini senetleriyle birlikte zikretmiştir. Bağdâdî, 73 fırka hadisinin kapsam alanına fakihlerin ihtilaflarının girmediğini, imamet, kader, rü'yet, sıfatlar vb. itikadî konuların ve bunlar hakkında görüş bildiren fırkaların bu hadis kapsamına girdiğini belirtir⁴³

İkinci kısım iki bölümden oluşmaktadır. Bunların ilkinde "İslâm Ümmeti" ifadesinin açıklamasını ve bu konudaki görüşleri vermiş, ikincisinde ise ümmetin nasıl ihtilaf ettiği ve yetmiş üç fırkaya ayrıldığını açıklamıştır. Burada müellif, Hz.Peygamber'in vefatından başlayarak Müslümanlar arasında çıkan ihtilafları ve bu ihtilaflar sonrasında oluşan ana grupları ve bunların alt kollarını kısaca zikretmiştir.

---

⁴⁰ Eş'arî, a.g.e. s.235-437

⁴¹ Ebu'l-Hasan el-Eş'ari, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, çev. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın, İstanbul, 2005.

⁴² Abdulkahir el-Bağdadi, *el-fark Beyne'l-Fırak*, nşr. Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut, 1411/1990.

⁴³ El-Bağdadi, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s.4-11

Buna göre Rafizîler yirmi, Haricîler yirmi, Kaderiyye yirmi, Mürcie beş, Neccariyye üç, Bekriyye, Dırariyye, Cehmiyye ve Kerramiyye fırkaları birer olmak üzere yetmiş iki, fırka-i naciye ile birlikte yetmiş üç sayısını bulmuştur. Bağdâdî, burada yetmiş üçüncü fırkanın Sünnet ve Cemaat ehli olduğunu belirttikten sonra bunların Hadis ve Re'y sınıflarından oluştuğunu bildirmektedir.⁴⁴

Bağdâdî, sapkın fırkalar(fıraku'l-ehva) başlıklı üçüncü kısmı sekiz bölüme ayırmış ve burada alt kollarıyla beraber ana grup olarak; Rafizîler, Haricîler, Kaderiyye-Mu'tezile, Mürcie, Neccariyye, Kerrâmiyye ve Müşebbihe ile birlikte Cehmiyye, Bekriyye ve Dırâriyye fırkalarını zikretmiştir. Böylece Bağdâdî, yetmiş iki sapık fıkrayı ve görüşlerini açıklamış olmaktadır.⁴⁵

Dördüncü kısımda Bağdâdî, Müslüman olmadıkları halde İslâm'a nispet edilen fırkalara yer vermiş ve bu bağlamda; Sebeiyye, Beyâniyye, Harbiyye gibi yirmi aşırı fırkayı İslâm milleti tanımının dışında değerlendirmiştir.⁴⁶

Beşinci ve son kısımda Bağdâdî, "Kurtuluşa Eren Fırka" (fırka-i naciye)'nin vasıflarını, faziletlerini ve bunların necatta olduklarını açıklamıştır. Müellifin yedi bölüm halinde işlediği bu kısımda; Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın kendi içindeki gruplarına, imamlarına ve temel görüşlerine yer verilmiştir. Ayrıca Ehl-i Sünnet'in üzerinde ittifak ettiği esaslar da on beş madde halinde genişçe izah edilmiştir. Son olarak eser, Ehl-i Sünnet'in faziletleri ile alakalı bilgilerle tamamlanmıştır.⁴⁷

Tezimizin konusunu oluşturan Ebu'l-Hüseyin el-Malâtî (377/987)'nin *et-Tenbih ve'r-Red ala Ehli'l-Ehva ve'l-Bida*⁴⁸ adlı eseri de Makâlât yazım geleneğinin örneklerindedir. İleriki bölümlerde genişçe ele alınacağından burada sadece eserin ve müellifinin adının zikredilmesi yeterli görülmüştür.

---

⁴⁴ El-Bağdadi, *a.g.e.*, s.11-28

⁴⁵ El-Bağdadi, *a.g.e.*, s.28-230

⁴⁶ El-Bağdadi, *a.g.e.*, s.230-312

⁴⁷ El-Bağdadi, *a.g.e.*, s.312-366

⁴⁸ Ebu'l-Hüseyin el-Malati, *et-Tenbih ve'r-Red ala ehli'l-Ehva ve'l-Bida'*, nşr. Sven Dederling, İstanbul, 1936.

2. MİLEL VE NİHAL TÜRÜNDE YAZILAN ESERLER:

Milel, Arapça millet kelimesinin çoğuludur. Millet kelimesi, sözlükte; "Din, şeriat, yol" anlamına gelmektedir. Genel bir kavram olarak millet; "Mükellefin, doğru veya yanlış, inanmış olduğu inançlar" demektir. İslâm literatüründe "nebisi ve kitabı olan bir dine inanıp bağlanmak" anlamında kullanılır. İlahi dinle eş anlamlı olmasından hareketle "milel", Mezhepler Tarihi ıstılahında "Allah'ın peygamberler yoluyla insanlara inanmaları için gönderdiği kitaplı dinler" olarak tanımlanır.⁴⁹

Arapçada millet "din" anlamında olmasına ve onun yerine kullanılmasına rağmen terminolojik açıdan her iki kavram arasında fark olduğu belirtilmektedir. Din, şahsi itaat ve inançtan doğmaktadır. Dolayısıyla her ferdin kendi dini davranışdır. Millet ise inancın toplumsal ve kurumsal boyutu olup, şahsi itaat ve inançların şekillenmesi ve gelişmesi millet kavramını oluşturmaktadır. Millet, dini bir toplum birliği meydana getiren ve toplumdaki sosyal hayatın temelini teşkil eden inançlar ve törenler sistemidir.⁵⁰

Nihal ise, "nihle" kelimesinin çoğuludur ve sözlükte "inanç, akide, itikad, iddia, telakki gibi anlamlara gelmektedir. İstilahta ise "belli bir din içindeki mezhep" anlamında kullanılmıştır.⁵¹ Fakat klasik mezhep tarihçileri bu kelimeye farklı anlamlar yüklemişlerdir. Örneğin Naşi el-Ekber, ehli kıblenin temel inanç konularındaki ayrılıklarını "nihal" kelimesi ile ifade eder ve bununla İslam fırkalarını kasteder.⁵² Şehristânî ise, din ve inanç özelliği taşımayan sistem ve düşüncelere sahip olanları "nihal" olarak tanımlar. Bu durumda Naşi el-Ekber, İslâm fırkalarını "Nihal" şeklinde isimlendirirken, Şehristânî ise filozoflar, Dehrîler, Sabîiler, yıldızlara tapanlar, puta tapanlar ve Berahime gibi kitabı ve peygamberi olmayan grupları bu terimle isimlendirmektedir.⁵³

---

⁴⁹ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s.32

⁵⁰ Ömer Faruk Harman, "Milel ve Nihal", *DİA*, XXX, 57-58

⁵¹ Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfü İstilahati'l-Fünun*, I-II, İstanbul,1404/1984, I,1346

⁵² Naşi el-Ekber, *Mesaili'l-İmame*, s.9

⁵³ Şehristani, Ebu Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n- Nihal*, nşr. Abdülemir Ali Mehna-Ali Hasan Faur, Beyrut, 1990,II/19

İslam düşünce tarihinde Bakıllânî, Bağdâdî, Şehristânî ve İbni Hazm gibi müellifler, Mecusilik, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm gibi kitaplı ve peygamberli dinler ve bunlardan zuhur eden mezhepler ile kitabı ve peygamberi olmayan dinler, felsefi anlayışlar ve İslâm'dan olmadığı halde kendisini İslâm'a nispet eden grupları inceledikleri eserlerine *Kitabu'l-Milel ve'n-Nihal* adını vermişlerdir.⁵⁴ *Milel ve'n-Nihal* kitapları, genel olarak İslam mezhepleri yanında, Yahudi-Hristiyan mezheplerine, semavî olmayan dinlere ve bazı felsefî ekollere yer vermişlerdir.

İslâmın yayılmağa başladığı, Müslümanların ele geçirdikleri topraklardaki insanlarla ilişkilerinin geliştirilmesi için, onların din ve kültürleriyle karşılaşmak ve yüzleşmek gerekiyordu. Böylece farklı kültür ve dinleri kendi kaynaklarından doğru bir şekilde öğrenme ihtiyacı hâsıl oldu. Bu ihtiyaç bu alanda yazılan eserlerin bir kısmında, gayri müslimlerin dinlerine ve felsefî mekteplerine de yer verilmesine sebep oldu.⁵⁵ "Yetmiş üç fırka" hadisinde Yahudî ve Hristiyanların fırkalarının sayılarından bahsedilmesi de, *Mezhepler Tarihi* müelliflerini bu alanda araştırmaya iten saiklerden biri sayılabilir.

"Milel ve Nihal" türü önemli eserler ve müellifleri:

Abdulkahir El-Bağdâdî'nin *Kitabu'l-Milel ve'n-Nihal* Adlı Eseri: "Milel ve Nihal" tabirinin belli bir dönemden sonra yoğun bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir. Elde mevcut verilere göre el-Milel ve'n-Nihal adını taşıyan ilk eser Abdulkâhir el-Bağdâdî(429/1037)'ye aittir.⁵⁶ Dr. Alber Nasrî Nadir, Bağdâdî'nin bu eserini, Bağdad Evkaf Kütüphanesi 6819 numarada kayıtlı nüshasına dayanarak ve yazarın *el-Fark Beyne'l-Fırak* adlı eseriyle karşılaştırmak suretiyle neşretmiştir. 127 varaklık bu eser, malesef baş tarafından noksandır ve (39b)'de Keysaniyye ile başlamaktadır. Fırkalar oldukça muhtasar bir şekilde ele alınmıştır.⁵⁷

---

⁵⁴ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s.33

⁵⁵ Kutlu, *a.g.e.*, s.80

⁵⁶ Abdulkahir el-Bağdâdî, *Kitabu'l-Milel ve'n-Nihal*, nşr. Alber Nasri Nadir, Beyrut, 1970.

⁵⁷ Abdulkahir el-Bağdâdî, *a.g.e.* A.Nasrî Nadir'in Mukaddimesi, s.9-10.

Bağdâdî eserinde sırasıyla Rafızâ, Havâric, Mu'tezile, Mürctie, Neccâriyye ve Cehmiyye ile ilgili bilgiler verir.⁵⁸ O, anlayışına göre kurtuluşa eren fırka olan Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâât⁵⁹ hakkında bilgi vererek kitabını tamamlar.

Ebu Feth Muhammed b. Abdilkerim eş-Şehristânî'nin *El-Milel ve'n-Nihal* Adlı Eseri: Şehristânî(548/1153)'nin *el-Milel ve'n-Nihal* adlı eseri,⁶⁰ İslâm Mezhepleri Tarihi geleneği içinde ön plana çıkan, diğerlerinin yanında farklılığı hemen hissedilen bir eserdir.

Şehristânî, eserin girişini beş mukaddimeye ayırmış ve burada öncelikle kendi usul ve metodunu belirtmiş, eseri niçin telif ettiğini ve yazarken nelere dikkat ettiğini açıklamıştır. Birinci mukaddimedede; insanları fikir ve mezheplere göre tasnif etmiştir. Buna göre insanlar; din ve millet sahibi olanlar ile re'y ve heva sahibi olanlar şeklinde iki gruba ayrılırlar. Din sahiplerinden maksat; Mecusiler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlardır. Re'y ve heva sahipleri ise dehrî filozoflar, Sabiîler, yıldızlara ve putlara tapanlar, Brahmanlar gibi gruplardır. Şehristânî, bunların her birinin kendi içinde pek çok sınıfa ayrıldığını da bildirmiştir. Re'y ve heva sahibi fırkaların hepsini tespit etmenin mümkün olmadığını, ancak din sahiplerinin 73 fırka hadisine göre tasnifinin mümkün olduğunu bildirdikten sonra "Mecusiler yetmiş, Yahudiler yetmiş bir, Hıristiyanlar yetmiş iki ve Müslümanlar ise yetmiş üç fırkaya ayrılmışlardır." Bu fırkalar içinde necat bulacak olan yalnız biridir" şeklindeki haberi nakletmiştir.⁶¹

İkinci mukaddimedede müellif, mezhepler tarihçilerinin mezheplerin sayısını belirlemede sabit ve değişmez bir ölçüt ortaya koyamadıklarından şikâyet etmiş ve kendisince İslâm fırkalarının tasnifinde dayandığı kuralları açıklamıştır. Buna göre, (I)Allah'ın sıfatları; (II)Kader ve adl; (III) Va'd, vaid, isimler ve hükümler; (IV) Vahiy, akıl, risalet ve imamet şeklindeki dört hususta ayrı görüş beyan eden her bir kimse veya grubun bir fırka olacağını belirtmiştir.⁶²

---

⁵⁸ Abdulkâhir el-Bağdâdî, *a.g.e.* s.47-149.

⁵⁹ Abdulkâhir el-Bağdâdî, *a.g.e.* s. 154-159

⁶⁰ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, nşr. Abdülemir Ali Mehna-Ali Hasan Faur, Beyrut, 1990

⁶¹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s.18-20

⁶² Şehristânî, *a.g.e.*, s.20-23

Üçüncü mukaddimede, insanlar arasında zuhur eden ilk ihtilafa, teklifin hikmetine, kötülük problemine vb. hususlara yer vermiştir.⁶³ Dördüncü mukaddimede, İslâm ümmeti arasında zuhur eden ihtilaflar üzerinde durmuş, bunları Hz. Peygamber'in sağlığından başlatarak Hz. Ali'nin hilafetine kadar getirmiştir. Sonra usul konusunda Müslüman âlimler arasında ortaya çıkan ihtilafları zikretmiştir.⁶⁴ Beşinci ve son mukaddimede ise, kitabın telif usulü ve tertibi konularında bilgi vermiştir.⁶⁵

Müellif, birinci ciltte kitabî dinlere mensup olanları Müslümanlar, Ehl-i Kitap ve kitap benzerine sahip olanlar şeklinde üç kısma ayırmış ve eserini bu plan üzere tasnif etmiştir. Birinci kısımda İslâm mezheplerini ele almıştır. Buna göre Mu'tezile, Cebriye, Sıfatiyye, Hariciler, Mürcie, Şia ve Galiyye'yi ele alıp bu zümrelerin alt kollarını ve düşüncelerini ortaya koymuştur. Ayrıca bu bölümde Hadis Ehli ve Re'y Ehli ile ilgili bilgi verilmiştir.⁶⁶ Şehristânî, İkinci kısımda Yahudi ve Hıristiyan mezheplerini ele alıp incelemiştir. Yahudi mezheplerini dört maddede Hıristiyan mezheplerini ise üç maddede ele almıştır.⁶⁷ Üçüncü kısımda ise Mecûsîlik, Sabiîler, Hanifler, Zerdüştiyye hakkında bilgiler verir.⁶⁸

Müellif, ikinci cildi dört kısma ayırmıştır. Birinci kısımda Ruhâniyât Ashâbı, gök cisimlerine ve putlara tapanlar, Harrânîler, Tenasûh ve Hulûl düşüncesini benimseyenleri konu edinir.⁶⁹ İkinci kısımda filozofları ele alır. Bunlar Yedi Filozof, yöntem filozofları, sonraki Yunan Filozofları ve İslam Filozoflarını ele alıp inceler.⁷⁰ Üçüncü kısımda Cahiliyye dönemi Arap inançları, adet ve gelenekleri ele alınmakta,⁷¹ dördüncü kısımda da Hint dinleri ve filozoflarına yer verilerek eser tamamlanmıştır.⁷²

---

⁶³ Şehristânî, *a.g.e.*, s.23-28

⁶⁴ Şehristani, *a.g.e.*, s.28-45

⁶⁵ Şehristani, *a.g.e.*, s.45-52

⁶⁶ Şehristânî, *a.g.e.*, s.53-246

⁶⁷ Şehristânî, *a.g.e.*, s. 246-272

⁶⁸ Şehristânî, *a.g.e.*, s. 273-304

⁶⁹ Şehristânî, *a.g.e.*, s. 305-368

⁷⁰ Şehristânî, *a.g.e.*, s. 369-577

⁷¹ Şehristânî, *a.g.e.*, s. 578-600

⁷² Şehristânî, *a.g.e.*, s. 601-618.

Şehristânî'nin bu eseri, bilhassa İslâm Mezhepleri, genel olarak dinler ve mezhepler hakkında faydalı ve kıymetli bilgiler verdiği için dolayı birçok yabancı dile tercüme edilmiştir. Eserin Türkçemize tercümesi Mustafa Öz tarafından yapılmıştır.⁷³

İbn Hazm Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said el-Endülisî'nin *El-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva' ve'n-Nihal* Adlı Eseri: İbn Hazm(456/1064)'ın *Kitabu'l-Fasl*'ında,⁷⁴ kendinden önce dinler ve mezhepler hakkında yazılmış eserleri bazılarının hacimli ve anlaşılmasının güç olması, bazılarının ise çok kısa olması sebebiyle mezhepleri ve dinleri yeterince inceleyemedikleri ve eleştiremediklerinden şikâyet ederek, dinler ve İslâm içi fırkaları ele alan ama bu tür eksiklikleri olmayan orta hacimde bir kitap yazmak istemiştir. Bu yüzden eserinde Yahudilerin ve Hıristiyanların kutsal kitapları ve İslâm fırkalarının bazı görüşlerinin eleştirisi üzerinde yoğunlaşmış ve sataşmacı, sert ve katı bir üslup kullanmıştır.⁷⁵

Kitabu'l-Fasl, ele aldığı konular açısından dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, bilginin imkânı ve delillerle hakikati elde etmenin yöntemini inceleyip ona karşı çıkan Sofistleri eleştirdikten sonra âlemin sonradan yaratılmasından hareketle Allah'ın varlığı ve delilleri araştırılır.⁷⁶ İkinci bölümde, Yahudilerin ve Hıristiyanların kutsal kitapları Tevrat ve İncil'in tahrif edildiğine dair kendi içerisinde ve birbirleri arasındaki çelişkileri ve yanlışlıkları delilleriyle ortaya konulur.⁷⁷ Üçüncü bölümde, Hıristiyanların kutsal kitaplarının incelenmesiyle yetinilmez, diğer kitapları da incelenir. Bu kitaplarda, Hıristiyanların Şîî görüşleri kullanarak Kur'an aleyhinde Müslümanlara yönelttiği yanlış isnatlar, asılsız ithamlar ve eleştiriler tek tek cevaplandırılarak Kur'an'ın sağlam kanallarla geldiği ve korunduğu ispat edilir.⁷⁸

Dördüncü ve son bölüm, İslâm mezheplerinin incelenmesine ayrılmıştır. İbn Hazm, 73 fırka rivayetini isnad açısından sahih kabul etmez ve bu hadisi mezhepleri

⁷³ Şehristânî, *Milel ve Nihal Dinler Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi*, çev. Mustafa Öz, İstanbul,2008

⁷⁴ İbn Hazm el-Endülisî, *el-fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, nşr. M. İbrahim Nasr- Abdurrahman Umeyra, I-V, Riyad, 1982/1402

⁷⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "el-Fasl", *DİA*, İstanbul,1995 XII/215-216

⁷⁶ İbn Hazm, *a.g.e.*, I/43-109

⁷⁷ İbn Hazm, *a.g.e.*, I/109-177

⁷⁸ İbn Hazm, *a.g.e.*, II/210-257

tasnif ederken kullanmaz. O, İslâm mezheplerini Ehl-i Sünnet, Mu'tezile, Mürcie, Şia ve Havaric olarak sıralar ve bu mezheplerin mensuplarının veya alt kollarının doğruluk derecelerini, en doğru ve hak mezhep kabul ettiği Ehl-i Sünnet'e yakınlıklarına göre belirlemeye çalışır. Bunu belirledikten sonra Ehl-i Sünnet'in görüşlerinin doğruluğu ispat edilir, diğerlerinin görüşlerinin yanlışlığı ve bazı görüşleriyle İslâm'ın dışına çıkışları ortaya konur.⁷⁹

---

⁷⁹ İbn Hazm, a.g.e., II/265-423.

II. BÖLÜM

MALATÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. DÖNEMİN SOSYO-KÜLTÜREL VE SİYASAL YAPISI

Malatî (377/987)'nin düşünce sistemini ve fikirlerini anlayıp ortaya koyabilmek ve sağlıklı olarak değerlendirebilmek için, onun yaşadığı dönemin öncesinin ve döneminin toplumsal ve siyasî yapısının bilinmesi gerekir.

Emevîlerden kurtulmak için girişilen mücadelenin sonunda kurulan Abbâsî Devleti'nin yöneticileri olan Abbasoğulları,⁸⁰ Alioğullarının kendilerine verdiği desteğe karşılık onlara sırt çevirmişlerdi. Hatta iktidarları ellerinden alınır korkusuyla Alioğullarını baskı ve gözetim altında tutmuşlardı.

Harun Reşit'ten sonra Abbâsî Halifesi olan Me'mun (218/833), Alioğullarının isyanlarına son vermek ve onları memnun etmek için 201/817 yılında Cafer Sadık'ın torunu Ali b. Musa'yı kendisinden sonra halife olması için veliaht tayin etti.⁸¹ Ali b. Musa'nın Me'mun'un sağlığında ölmesi Alioğullarının hilafete geçişini engellediyse de, uzlaşma arayışları devam etti. Me'mun bu defa, kızı Ummul Fazl'ı Ali er-Rızâ'nın oğlu Muhammed Cevâd ile evlendirdi.⁸² Böylece Alioğulları ile irsiyet bağı kurulmuş oldu.

Me'mun bir hamle daha yaparak, 212/817 yılında Hz. Ali'nin diğer sahabîlerden üstün olduğunu , "Halkul Kuran" (Kuran'ın Yaratıldığı) görüşü ile beraber resmen ilan etti.⁸³ Alioğulları cephesinde bu adımlar olumlu karşılanırsa da, Abbâsî Devleti'ne yönelik isyanlar devam etmiştir.

Mu'tezile tarafından benimsenen ve sahiplenen "Halkul Kuran" görüşü, Halife Me'mun tarafından da yasal korunmaya alınmış oldu. Bu yasal kılıf yeterli görülmemiş

---

⁸⁰ Saim Yılmaz, *Abbâsîler*, İstanbul, 2006, s.33

⁸¹ Muharrem Akoğlu, *Mihne Sürecinde Mu'tezile*, İstanbul, 2006, s.91

⁸² Akoğlu, *a.g.e.* s.95

⁸³ Osman Aydınlı, *Akılca Din Söylemi-Farklı Yönleriyle Mu'tezile Ekolü-*, Ankara, 2010, s.305

olacak ki, 218/833 yılına gelindiğinde "Mihne" adı verilen, Halkul Kuran fikrini sorgularla, baskılarla zorla kabul ettirme uygulamaları Me'mun'un emriyle başlatıldı. Bu dönemde birçok âlim Halkul Kuran konusunda sorgudan geçirildi. Mu'tezile'nin iktidarda olduğu bu dönem⁸⁴ Mu'tezilî fikirlerin halk tarafından öğrenilmesini sağladı. Ancak ilmî bir konu zamanla siyasallaşarak insanlar üzerinde baskı unsuru haline geldi.

Me'mun döneminde başlayıp, Mu'tasım ve Vâsık döneminde devam eden "Mihne Uygulamaları"na, 232/847 yılında tahta çıkan Halife Mütevekkil son verdi. Saydığımız bu üç halife iktidarları süresince Ahmed b. Hanbel'e sürekli baskı yapmalarına karşın, o "Kuran'ın Yaratıldığı" fikrini kesinlikle kabul etmemiştir. Halife Mütevekkil adeta iade-i itibar yaparak Ahmed b. Hanbel'e hürmet ve lutuflarda bulunmuştur. Hatta önemli atamalarda onun görüşünü almayı ihmal etmemiştir.⁸⁵

Halife Mütevekkil Mu'tezileyi dışlayarak halkın gözünden düşürmüş ve Mu'tezilî düşünceye yakın olan merkezî ve yerel yöneticilerin de görevlerine son vermiştir.⁸⁶ Ortaya çıktığı dönemde toplumun problemlerini çözmeyi hedefleyen Mu'tezilî düşünce siyasette başarısız olup, toplumu yeni problemlerle başbaşa bırakınca iktidardan uzaklaştırıldılar. Teorik kelâma girince de kendi aralarında bile anlaşamadılar. Bazı Mu'tezilî âlimler birbirlerini küfürle itham eder oldular.⁸⁷

Halife Mütevekkil'in, Kelâmı ve özellikle Halkul-Kur'an konusundaki tartışmaları yasaklaması, buna karşın Hadis öğrenimini ve Sünnetin ihyasını teşvik etmesiyle Ashabu'l-Hadis'in temsil gücü artmış ve toplumsal meşruiyyet zemini genişlemiştir.⁸⁸

Mihne hadisesi, Hadis Taraftarlarının fikrî sisteminde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Özellikle Ahmed b. Hanbel ve taraftarları ön plana çıkmıştır. Hadis

---

⁸⁴ Akoğlu, *a.g.e.* s.109

⁸⁵ Akoğlu, *a.g.e.* s.193

⁸⁶ Akoğlu, *a.g.e.*, s.195

⁸⁷ Akoğlu, *a.g.e.*, s.224-225

⁸⁸ Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eş'arilik - Maturidilik İlişkisi*, (Doktora Tezi), Ankara, 2011, s.116-117

tarafatları hicrî 3. asırdan itibaren dört ayrı grup (Malikîler, Şâfiîler, Hanbelîler, Zahirîler) olarak varlığını devam ettirmişlerdir.⁸⁹

Halife Mütevekkil Mu'tezile'nin izlerini toplum üzerinden ve yönetim kadrosundan silmeye çalışırken, bir taraftan da Alioğulları'nı sindirmek için onları gözlem altında tutmaya başladı. Hatta 236 (850) yılında Hz. Hüseyin'in kabri ile etrafındaki bütün evleri yıktırdı. Halkın buraya geliş gidişini engellemek için burayı ekip biçilen bir tarla haline getirtti.⁹⁰ Halife Mütevekkil şüphelendiği Alioğullarının evlerini arattırıyor, onları sürekli töhmet altında tutuyordu.

Daha sonraki yıllarda İmamiyye'nin on birinci imamı kabul edilen Hasan el-Askerî (260/874)'nin, kendisinden sonra bir halef bırakmadan Samerra'da vefat etmesi, Şîî düşüncede çalkantılara neden olmuştur. Onun yerine geçecek kişiyi belirlemede hangi kıstas ele alınacaktı. Onlara göre Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den sonra imamet kardeşten kardeşe geçmiyordu.⁹¹ Hasan Askerî'nin ölümünden sonra onun imametini devam ettirecek bir çocuğu olmaması Şîa'yı imamet konusunda yeni arayışlara itmiştir.

İmamiyye'de yaşanan imamet krizi, yoğun çabalar sonucu oluşturulan gaybet doktrini ile çözüme kavuşturulmuştur. Ancak bu safhaya gelinceye kadar, uzun süreli bir tartışma ve çatışma yaşanmıştır.⁹²

III/IX. yüzyılın sonları ve IV/X. yüzyılın ilk çeyreğinde Abbâsiler merkezi yönetimi ellerinde buldurmalarına rağmen, devletin otoritesi güç kaybetmeye başladı. Bu durumdan yararlanan Şîî Hamdânî Sülâlesi Suriye'yi, İsmâilîler Mısır ve Kuzey Afrika'nın büyük bölümünü, Alevî devletini kurmak isteyen İdrîsîler kuzeybatı Afrika'yı, Zeydîler de Kuzey İran ve Yemen'i kontrolleri altına aldılar.⁹³ Bu karmaşadan yararlanan Şîî Büveyhîler (320-447/932-1055) de Güney Hazar'ın Deylem ve Gilan

---

⁸⁹ Sönmez Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Ankara, 2002, s.56

⁹⁰ İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed eş-Şeybanî, *İslam Tarihi: el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*(çev. Ahmet Ağırakça v.dğr.) I-XII, İstanbul, 1985-87, VII/52-53

⁹¹ Cemil Hakyemez, *Şîa'da Gaybet İnanç ve Gâib On İkinci İmam*, İstanbul, 2009, s.78-79

⁹² Hakyemez, *a.g.e.*, s.145

⁹³ Ethem Ruhi Fiğlalı, "İsnâaşeriyye", *DİA*, XXIII, s.144

bölgelerinde doğup, Kirman, Huzistan ve Cibal bölgelerini kapsayarak Bağdat'a kadar ulaşmış ve etki alanlarını genişletmişlerdir.⁹⁴

Irak Büveyhî Emiri Muizzü'd-Devle Bağdat'ı ele geçirdiğinde Abbâsî Halifesi el-Müstekfî'yi 334/945-946 yılında görevinden uzaklaştırdı. Hilafeti Alioğullarından birine devretmek istediğini, bunun yerinde bir karar olup olmadığını tartışmaya açtı. Çoğunluğun bu görüşü kabul etmesine rağmen; yakınlarından biri, – Alioğullarından birini halife yapması durumunda, halife ile araları açıldığında, halifenin emirlerine riayet edecek olan kendi adamları tarafından öldürülebileceği – uyarısında bulundu. Muizzü'd-Devle de bu uyarıyı dikkate alarak Alioğullarından halife tayin etme fikrinden vazgeçti.⁹⁵ Çünkü Alioğullarından seçilen halife aynı zamanda bir “İmam” olacaktı. Şîî İmamet anlayışı çerçevesinde, İmamların masumiyetinden dolayı kritik bir durumda, Şîâ mezhebine mensup Deylemlî askerler Büveyhîlerin değil Alioğullarının yanında yer alacaklardı.

Muhtemel krizleri engellemek için Büveyhîler, Abbâsoğullarından hilafeti alıp Alioğullarına teslim etmediler.⁹⁶ Böylelikle karizmatik olmayan Abbâsî Halifelerinin yetkilerini minimize etme, gerektiği zaman bir halifeyi tahttan indirip diğerini tahta çıkarma gücüne sahip oldular.

Büveyhîlerin iktidar olduğu İslam dünyasının merkezi durumundaki Irak ve bir kısım İran topraklarında, Şîa'nın çoğunlukta olduğu bazı yerler dışında, halkın büyük ekseriyeti Sünnî idi. Deylemlî askerlere fazla güvenmeyen Büveyhîler, orduda Türk askerlerini de istihdam etmişlerdi. Şîî Deylemlîlerin aksine Türk askerleri Sünnî idi. Bu açıdan baktığımızda da halifenin Abbâsî soyundan gelmesi bir denge unsuru olmuştu.⁹⁷

Büveyhîler, Şîîlere yakın olmalarına rağmen Sünnîlerin dinî yaşantılarına engel olmadılar. Ancak Şîîlerin tahrik edici davranışlarına cesaret vermişlerdir. Bundan dolayı Hicrî 338 yılından itibaren 340, 346, 348, 349, 361 ve 363 yıllarında Bağdat'ta Şîîler ve

⁹⁴ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, VIII/225 vd.

⁹⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, VIII/386-387

⁹⁶ Ahmet Güner, “Büveyhîler Dönemi ve Çok Seslilik”, *Dokuz Eylül Üniv. İlah. Fak. Dergisi*, sayı XII, İzmir, 1999, s.51

⁹⁷ Güner, *Büveyhîler Dönemi ve Çok Seslilik*, s.51-52

Hanbelîler arasında şiddetli kavgalar meydana gelmiştir.⁹⁸ Ancak Büveyhîler, Fatımîlerin aksine mezhebe dayalı bir devlet inşa etmediler.⁹⁹

Büveyhîlerin Şiilere yakın oluşu, onlar açısından bazı kazanımları da beraberinde getirmiştir. Muîzzuddevle, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'daki şehadet yıldönümünü, 10 Muharrem 352/963 yılında matem günü olarak ilan etti. Yine bu yılın Zilhicce ayınının 18. gününde, onlara göre Hz. Muhammed (SAV)'in Hz. Ali'yi imam tayin ettiği "Gadîr-i Hum" gününü bayram ilan etti.¹⁰⁰ Büveyhîler, Alioğullarını hilafete getirmese de, onların ve Şiilerin desteğini alacak bu uygulamaları başlatmış oldular.

İslam dünyasının merkezinde bulunan Büveyhîler, İslam kültür ve medeniyetinin gelişmesi için büyük gayret gösterdiler. Bağdat başta olmak üzere Rey, İsfahan, Hemedân ve Şîrâz'daki Büveyhî Emirleri farklı ilim dallarında ün yapmış ilim adamlarını bir araya getirmiştir. Zahidlere, fıkıhçılara, müfessirlere, kelamcılara, hadisçilere, nesep âlimlerine, şairlere, nahivcilere, arûz âlimlerine, tabiplere, astronomi bilginlerine, matematikçilere ve geometri âlimlerine maaş bağlandı. Filozoflara ise ayrı bir önem verildi. İlim adamlarının kitap yazmalarını ve eser vermelerini teşvik ettiler. Birçok şehirde kütüphane, hastahane ve rasathaneler inşa ederek bunları ilim adamlarının ve talebelerin hizmetine sundular.¹⁰¹

Bazı istisnai durumlar dışında, ilim adamları yazdıkları kitaplarla ilgili müdahale veya kovuşturmayaya maruz kalmamışlardır. Büveyhîler, evlerde veya kitapçı dükkânlarında yapılan eğitim-öğretim faaliyetlerine de müdâhale etmemişlerdir.¹⁰²

Büveyhî yöneticileri, bazen bir ilim dalında şöhret sahibi farklı mezheplere mensup ilim adamlarını saraya çağırıp onlara münazara yaptırırdı. Genellikle fıkıhçılar, edipler, kelâmcılar ve felsefecilerin tartışmaları dikkat çekerdi. Bu tartışmalardan birine davet edilen Eş'ari kelâmcısı Bâkılânî (403/1013), Mu'tezile ve İmâmiyye'nin önde

---

⁹⁸ İbn Kesîr, İmâdüddin Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Amr ed-Dimeşkî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye fi't-Tarih*(çev. Mehmet Keskin), I-XIV, İstanbul,1995-2000, XI/379,395-396, 401, 404, 462, 468.

⁹⁹ Güner, *Büveyhîler Dönemi ve Çok Seslilik*, s.53

¹⁰⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, VIII/473-474; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye fi't-Tarih*, XI/416.

¹⁰¹ Güner, *Büveyhîler Dönemi ve Çok Seslilik*, s.61-62

¹⁰² Güner, a.g.e., s.65

gelen kelamcılarıyla tartışmaya girmiştir. Tartışmalardaki başarısıyla Büveyhî Emiri Adudu'd- Devle'nin takdirini kazanan Bâkılânî, daha sonra emirin oğluna kelâm dersleri vermiştir.¹⁰³ Görüldüğü gibi Büveyhîler mezhep taassubu içinde bulunmamışlardır. İnsanların fikirlerini rahatça ifade edebileceği özgür ortamlar hazırlamışlardır.

Dönemin sosyo-kültürel ve siyasî yapısını ortaya koyduktan sonra, Malatî'nin mensubu bulunduğu Selefî düşünceyi tanıtmaya çalışalım.

2. MALATÎ ÖNCESİ SELEF DÜŞÜNCESİ

El-İsferayînî, ilk dönemde Ehl-i Sünnet'in; Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadis olmak üzere iki gruptan teşekkül ettiğini belirtmiştir.¹⁰⁴ Ancak biz Ehl-i Re'y ile Ehl-i Hadis arasında bir yerde duran "Küllâbîlik" hakkında bilgi vermeyi de uygun gördük:

a. Ehl-i Re'y: Özellikle Hz. Ömer'in hilafeti zamanında yapılan fetihlerin sonrasında müslümanlar, daha önce hiç yaşamadıkları sorunlarla karşı karşıya geldiler. Yeni fethedilen yerlerde, başta Irak olmak üzere, ortaya çıkan malî, idarî, askerî ve toplumsal sorunları çözüme kavuşturmak için naklin yanında re'y ve içtihadı kullanan bu zümre Ehl-i Rey olarak adlandırıldı. Nass bulamadıkları zaman veya uydurma hadis endişesinden dolayı re'y ve kıyas yoluyla fetva vermişlerdir.¹⁰⁵

Ehl-i Re'y'in sembol ismi Ebû Hanîfe (150/767)'dir. Bilindiği gibi Ebu Hanîfe, Ehl-i Sünnet akide sisteminin oluşmasında öncülük eden âlimlerden biridir. O, Cehm b. Safvân, Vâsıl b. Atâ, Amr b. Ubeyd gibi düşünürler karşısında ilâhi kaderi ve şefâati ispat etmiş, Kuran'ın manâ itibarıyla mahlûk olmadığını söylemiş, kulların fiillerinin Allah tarafından yaratıldığını savunmuş, büyük günah işleyenin mü'min olduğunu vurgulamıştır.¹⁰⁶

---

¹⁰³ Güner, a.g.e., s.66

¹⁰⁴ Ebu'l-Muzaffer el-İsferayînî, *et-Tebzir fi'd-Din ve Temyîz'il-Fırkatî'n-Nâciyeti ani'l-Fırakî'l-Hâlikin*, thk. Kemal Yusuf el-Hut, Beyrut, 1983, s.186

¹⁰⁵ Kadir Gürler, *Ehl-i Hadisin Düşünce Yapısı*, Bursa, 2007, s.95-99

¹⁰⁶ Ali el-Kârî, *Şerhu Fıkhi'l-Ekber*, Beyrut, 1404/1984, s.46-51

Re'y Taraftarları, Abbâsîlerin ilk yıllarından beri uzun yıllar pek çok kadılık makamını ellerinde tuttular. Hatta Ebû Hanîfe'nin öğrencisi Ebû Yusuf (182/798), Abbâsî Halifesi Hârûn Reşîd (193/809) zamanında Başkadı makamına getirildi. Mürcîî çevrelerde doğan ve teşekkül eden Re'y Taraftarlığı Horasan ve Maverâünnehir'de yayılmaya devam etti. Bu ekol, kendi kültür havzasında yetişmiş Mâturîdî (333/944) ile birlikte yeni bir çehre kazanarak, Mâturîdîliğin doğuşuna zemin hazırladı.¹⁰⁷

b. Küllâbîlik: Fetihlerle genişleyen İslam ülkesi, farklı kültürler, tek tanrılı dinler ve kadim felsefî gelenekle karşılaşmıştır. Karşılaşılan bu yeni kitleye itikâdî esasları, aklın ilkeleriyle kavratma ihtiyacı hâsıl olmuştur. Selefi âlimler genelde kelâma mesafeli dururken, içlerinden bazıları kelâmı kullanmış ve onlara "Ehl-i Hadis kelâmcıları" denmiştir.¹⁰⁸

İsmi Abdullah b. Saîd b. Küllâb'tan alan Küllâbîlik, tekdüze bir yapıda olmamasına karşın Me'mun zamanında Mu'tezile'ye karşı bir amaç birliğine sahip Şafîî Hadis Taraftarlarını ifade etmektedir. Temsilcileri arasında Abdullah b. Saîd b. Küllâb (240/854), Ebû Ali el-Hüseyin b. Ali b. el-Kerâbisî (248/862), Abdülaziz b. Yahyâ el-Mekkî (240/855), Ebu Abdillâh Haris b. Esed el-Muhâsibî (243/857) ve Hüseyin b. Fadl el-Becelî gibi isimler bulunmaktadır.¹⁰⁹ Klasik kelâm eserlerinde "Ehl-i Hadisin Kelâmcıları" olarak nitelenen¹¹⁰ bu kimselerin ortak noktaları, Şafîî Hadis Taraftarı kimseler olmalarına karşın itikâdî meselelerde kelâma yer vermeleri idi. Onlar bazı itikâdî konularda Mutezilî âlimlerle tartışmaya girmekten çekinmeyerek Hadis Taraftarı gelenek içinde kelâmın öncüsü oldular. Kelâmla uğraşmaları sebebiyle Ahmed b. Hanbel'in başını çektiği aşırı Hadis Taraftarlarının ağır eleştirilerine maruz kaldılar ve bidatçı olmakla itham edildiler.¹¹¹

Mu'tezile'yi terkedip Küllâbîlere katılan Eş'ârî (324/941), yaşadığı zaman diliminde Küllâbîlik içersinde lider konumunda birisi değildi. Ancak IV./X. asrın sonlarında, Eş'ârî'ye taassup derecesinde bağlı olan İbn Fûrek (406/1015)'in çabalarıyla

¹⁰⁷ Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, s.43-44

¹⁰⁸ Nadim Macit, *Ehl-i Sünnet Ekolünün Doğuşu*, Erzurum, 1995, s.56

¹⁰⁹ Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eş'arilik-Mâturîdîlik İlişkisi*, s. 74

¹¹⁰ Abdulkahir el-Bağdâdî, *Usûlu'd-Din*, Beyrut, 1981, s.309

¹¹¹ Kalaycı, *a.g.e.*, s. 75

Eş'arî ismi Küllâbî gelenekte merkeze yerleşti ve bir mezhep kurucusu olarak algılanmaya başlandı. V./XI. asırda ise Küllâbîlik adı anılmamaya başladı ve mezhebin adı "Eş'âriliğe" dönüşmüş oldu.¹¹²

c. Selefîlik (Ehl-i Hadis, Ashabu'l-Hadis): Kelime olarak Selef; önce gelenler, yaşça büyük veya makamca ileri gelenler, yapılan hayır işleri, faizsiz borç verme ve görüşleri kendinden sonra taklit edilen kimse anlamlarına gelir.¹¹³

“Selef”, terim olarak; "Nassların zahirî manâlarını aynen kabul edip, teşbih ve teccîme düşmemekle beraber, te'vile de gitmeyen Ehl-i Sünnet âlimi"¹¹⁴ manasına gelmektedir.

İslâm düşünce tarihinde Selef kavramı, ilk üç asırda yaşayan âlimler için kullanılmıştır.¹¹⁵ Bu ilk üç asırdakilerin zikredilmesinin en büyük dayanağı "insanların en hayırlısı benim asrım, sonra onların peşinden gelenler, sonra onların peşinden gelenlerdir."¹¹⁶ meâlindeki hadistir. Onlara göre, Hz. Peygambere yakın olan nesil elbette dinin kaynağına daha yakın olmuş olur. Bu yakınlık bilgilerin daha doğru bir şekilde alınmasına da yardım edebilir. Bu açıdan bakıldığında selefînin tarih açısından da avantajı vardır. Onlar dini bilgilere ve onların yorumlarına diğer insanlardan daha yakın sayılırlar.¹¹⁷

Selefiye için bir imam ve kurucu tayin etmek oldukça zor görünmektedir. Çünkü selef kavramı ilk üç asırda yaşayan âlimlerden belli bir bölümünün genel vasfı olmuştur. Nasıl ki tarih içinde Ehl-i Sünnet kavramı mezhep farklılıklarına rağmen belli bir topluluğun genel vasfı olmuşsa selef de ilk üç asırda yaşayan âlimlerin böyle bir vasfı olmuştur. Onları kendi çağdaşlarından ayıran, nassın zahirine tutunmak ve nassları akli tahlile tutmamak gibi yöntemi kendilerine şiar edinmeleri gibi özel vasıfları da

---

¹¹² Kalaycı, *a.g.e.*, s.80-82

¹¹³ et-Tehânevî, *Keşşâfu Istilahat-ı Fünun*, s.676

¹¹⁴ Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Müttesâbihleri Üzerine*, İstanbul, 1996, s.128

¹¹⁵ Muhammed Said Ramazan el-Bûtî, *es-Selefiyye*, Şam, 1988, s.9; Neşet Çağatay-İ. Agâh Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara, 1990, s.191

¹¹⁶ Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *Camius-Sahih*, thk. Baz Abdulaziz, t.y. şehadet, 2652
Müslim, Ebul Hüseyin el-Kuşeyri, *es-Sahih*, thk. Haşim Ahmed Ömer, t.y. fedail, 212

¹¹⁷ el-Bûtî, *es-Selefiyye*, s.11

olmuştur. O halde selef, ilk üç asırda yaşayan ve kendilerine özgü yöntemleri olan zihniyetin genel adıdır, şeklinde tanımlanabilir.¹¹⁸

Haricilik, Mürcie, Şîâ, Kaderiyye ve Mu'tezile'nin teşekkülü ile birlikte, genel dinî akım ya da merkezi zümre içerisinde bu gruplara ve fikirlerine karşı bir tepki oluşmuştu. Bu firkalar tarafından ileri sürülen görüşler, sonradan ortaya çıkmış, re'y ya da bidat kabul edilmiş, görüşlerin sahipleri hep birlikte ehlu'l-bida', sahibu'l-bida'/sahibu'r-Re'y olarak tanımlanmıştır. Hicrî birinci yüzyılın son çeyreğinden itibaren bid'at firkalarına ve onların fikirlerine karşı ilk mücadeleyi başlatan ve bu hareketin öncülüğünü yapan, hadislerin rolünü vurgulayan "Ashabu'l-Hadis" (Hadis Taraftarları)dır.¹¹⁹

Özellikle Müslümanların yabancı kültürlerle ve felsefî mekteplerle temas sonucu Abbâsî yönetiminin Şîî, Mürciî ve Zeydî çevrelerle yakın temas içerisinde oluşu, bu oluşumların dışında kalan çevrelerde sert tepkilerle karşılandı. İslam toplumunda bu tartışmaların meydana gelmesi ile birlikte Hadis'e muhalefet cereyanının doğması, buna karşılık Ehl-i Sünnet cephesinin oluşumunu kaçınılmaz hale getirdi.¹²⁰Böylece Ehl-i Sünnet içinde Hadis Taraftarlarının ekolleşme süreci başlamış oldu.

Kelâm ekollerinin ortaya çıkmasından itibaren çoğunluğunu hadisçilerin teşkil ettiği muhafazakâr âlimler, kelâm hareketine tepki göstererek Kuran ve Sünnete bağlı kalmak gerektiğini savunmuş, dinin ana ilkelerini aklın veya Şîâ'da olduğu gibi siyasi tercihlerin ışığında yorumlamaya karşı çıkmışlardır. III./IX. yüzyılda belirgin bir şekilde ekolleşen Ehl-i Sünnet'in bu kanadını Ahmet b. Hanbel'in öncülüğünde, ayrıca Buhari, Müslim, Ebu Dâvud, Nesâî, Tirmizî, İbn Kuteybe, Ebu Saîd ed-Dârimî gibi hadisçilerin de katkısıyla gelişen Selef ekolü oluşturmaktadır. Bilindiği üzere bu ekol, itikadî hususlarda nasslarla yetinip aklî bilgilere başvurmayı reddetmiştir.¹²¹

---

¹¹⁸ Mehmet Baktır, *Mütekaddimin Selefiye ve Düşünce Yapısı*, Kalam İlminin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri Sempozyumu, Elazığ, 2004, s.229

¹¹⁹ Gürler, *Ehl-i Hadis'in Düşünce Yapısı*, s.102

¹²⁰ Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, s.50

¹²¹ Yusuf Şevki Yavuz, "Kelâm", *DİA*,(XXV/196-203), Ankara, 2002, XXV/201-202

Bu grubun sembol ismi Ahmed b. Hanbel, genel olarak ilahî sıfatların isbatı ve haberî olanların tevile tabi tutulmaması, Kur'an'ın ezelf olup yaratılmış olmadığı ve ru'yetullah gibi konular üzerinde durmuş, inanç esaslarının nasslardan hareketle belirlenmesi gerektiğini savunmuş, böylece akidede nakli hâkim kılmaya çalışmıştır.¹²²

Ashabül-Hadis, Ehlül-Hadis ve Eseriyye gibi isimlerle de anılan bu grup, Mihne'ye maruz kalmalarına rağmen akidelerini Kur'an, Sünnet ve Ashab'dan gelen esaslara dayandırmış, nassların dışında ortaya atılan tüm itikadî görüşleri bid'at saymış, bid'atleri ve ehl-i bid'ati şiddetle eleştirmiştir.

Ashabu'l-Hadis'in teşekkülü, çeşitli şehirlerde ve belli şahıslar etrafında oluşmuştur. Bu ekolün ilk temsilcilerini şu şekilde sıralayabiliriz: Medine'de Malik b. Enes (179/795); Mısır'da Leys b. Sa'd (175/791), Şafî (204/819); Şam'da Evzâ (157/773); Cezîre'de Ebû İshak el-Fezârî (186/802); Kûfe'de Süfyan b. Saîd es-Sevrî (161/777), Şerik b. Abdillâh (177/793), Ebû'l-Ahvas (177/793) ve Fudayl b. İyâd (187/802); Basra'da Şu'be b. el-Haccâc (160/776), Hammad b. Seleme b. Zeyd (165/781), Hammad b. Zeyd (179/795), Yezid b. Zurey' (182/798), Ebû Saîd Abdirrahman b. Mehdî (198/813) ve Yahya b. Saîd el-Kattân (198/813); Vâsıt'ta Hüseyim b. Beşîr (183/799), Yezîd b. Hârûn(206/821) ve Âsım b. Ali (221/835); Horasan ve Maverâünnehir'de Ebû Hamza es-Sukkerî(168/784), Abdullah b. el-Mubârek (181/797) ve Nadr b. Şumeyl (203/818).¹²³

Mu'tezile ve Hadis Taraftarları arasında tartışmaların ve kavgaların yaşandığı Mihne dönemi dikkate alınır, Ashabu'l-Hadis'in diğer şehirlere göre Bağdat'ta daha geç benimsendiği görülür. Bu ekolün Bağdat temsilcileri ise şunlardır: Ebû Ubeyd Kasım b. Sellam(224/838), Ebû Sevr İbrahim b. Halid(240/854) ve ekolün en belirgin ismi Ahmed b. Hanbel(241/855).¹²⁴ Ahmed b. Hanbel Mihne döneminde "Kur'an mahlûk değildir" görüşünü savunarak hem yönetime, hem de Mu'tezile'ye karşı muhalefet etmiştir.

¹²² Yavuz, "Ehl-i Sünnet", *DİA*,(X/525-530), İstanbul, 1994, X/527

¹²³ Krş. Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, s.51; Hasan Onat-Sönmez Kutlu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara, 2012, s.355

¹²⁴ Kutlu, *a.g.e.*,s.51 ; Onat-Kutlu, *a.g.e.*, s.355

Malatî, kitabını müminler için bir yol gösterici, bir temel başvuru kaynağı olarak kaleme aldığı belirttiğinden sonra; "Bu kitap hidayet ışıkları olan Selef mezhebinin, ilk kuşağın, ilim ve basiret sahiplerinin, kitap ve sünnetin aslıdır" der. Bildiğim her şeyi bu kitapta aktardım ve delillerini gösterdim¹²⁵ şeklindeki sözlerinden Malatî'nin Selef ekolüne mensup bir âlim olduğu anlaşılmaktadır.

Malatî'nin Kur'an ve Sünnete uygun bularak onayladığı görüşler çoğunlukla Ashabu'l-Hadis'in benimsediği görüşlerle paralellik arz etmektedir. Bu durum, onun Selefiye'yi kurtuluşa eren yegâne fırka olarak gördüğünü, bir başka deyişle "Ehl-i Sünnet" tabiri ile Selef anlayışını kasteddiğini göstermektedir.¹²⁶

Malatî, haberî sıfatlar,¹²⁷ ru'yetullah,¹²⁸ nübüvvet,¹²⁹ ahiret,¹³⁰ iman-küfür,¹³¹ kaza-kader,¹³² şefaât,¹³³ imamet¹³⁴ gibi itikadî meselelerde çoğunlukla Ashabu'l-Hadis'in yolunu takip etmiştir. Ancak büyük günah işleyen "fâsık" imanla küfür arasında bir konumdadır¹³⁵ diyerek, Ashabu'l-Hadis'in bu husustaki görüşünden ayrılıp Mu'tezile'nin el-Menzile beyne'l-Menzileteyn görüşüne paralel bir görüş ileri sürmüştür.

Özellikle yed, vech gibi haberî sıfatları ihtiva eden müteşabih ayetleri teşbih ve tecsim anlayışına yaklaştıracak tarzdaki yorumları, Haşvîlikle tanınmış râvilerden Muhammed b. Ukkâşe ve Ebû Dâvud es-Sicistânî'nin hadis hocalarından Ebû Âsım Huşayş b. Asram en-Nesâî'ye dayanması, ayrıca müteşabih ayetlerin tefsirinde Mukâtil

---

¹²⁵ Ebû'l-Hüseyn el-Malatî, *et-Tenbih ve'r-Red alâ Ehlil'Ehvâ ve'l-Bida'*, nşr. M.Zahid el-Kevserî, Kahire, 1368/1948, s.43

¹²⁶ Mehmet Kubat, *Malatî ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara, 2010, s.106

¹²⁷ Malatî, *a.g.e.* Kevserî neşri, s.99-139

¹²⁸ Malatî, *a.g.e.* Kevserî neşri, s.116-117

¹²⁹ Malatî, *a.g.e.* Kevserî, neşri s.152-153

¹³⁰ Malatî, *a.g.e.* Kevserî, neşri s.20-22

¹³¹ Malatî, *a.g.e.* Kevserî, neşri s.44,50

¹³² Malatî, *a.g.e.* Kevserî neşri s.165-167

¹³³ Malatî, *a.g.e.* Kevserî neşri s.99,134

¹³⁴ Malatî, *a.g.e.* Kevserî neşri s.42

¹³⁵ Malatî, *a.g.e.* Kevserî neşri s.49

b. Süleyman'ın yolundan yürümesi, Malatî'nin Haşvîlikle¹³⁶ itham edilmesine yol açmıştır.¹³⁷

Aslında Malatî, Haşviyye telakkisini kabul eden, teşbih ve tecsim anlayışını benimseyen bir âlim değildir.¹³⁸ O, Rafızâ grubundan saydığı fırkaların on ikincisini anlatırken onların Hişâm b. Hakem mensuplarından sayıldığını, Hişâm'ın da teşbih ve rafz görüşünü benimseyenlerden olduğunu belirttikten sonra kitabın devamında Müşebbihe'yi reddedeceğini söylemektedir.¹³⁹

Bir âlimin Selef düşüncesine sahip olup olmadığını, onun öncelikle haberî sıfatlar hakkındaki görüşlerine bakarak anlayabiliriz. Çünkü Selef âlimlerin en belirgin özelliği, onların haberî sıfatları te'vil, tefsir ve yorumla tabi tutmamaları ve bu hususta akli ön plana çıkarmamalarıdır.¹⁴⁰

Haberî sıfatlar konusunda Selef'in görüşleri tekdüze değildir. Sıfatlar konusunda Selef'i iki gruba ayırabiliriz. Birinci grup haberî sıfatları zahiri manalarıyla anlayarak aşırılığa kaçmış, sıfatları ispatta Allah'ın sıfatlarını yaratıklarının sıfatlarına benzetecek kadar ileri gitmiş ve böylece teşbihe düşmüştür. Allah'a el, yüz, göz, ayak gibi yaratıklarinkine benzer organ atfetmek, Allah için hissi iniş ve çıkış ispat etmek vb. gibi açıkça teşbih ve tecsîme düşüren yorumlar bu düşüncenin temel özellikleridir. Bu telâkkiyi savunan Selef mensupları, muhalifleri tarafından Haşviyye, Müşebbihe ve Mücessime gibi isimlerle anılmışlardır.¹⁴¹

---

¹³⁶ Haşviyye: Dinî konularda akıl yürütmeyi reddedip sadece nakle itibar eden ve özellikle ulûhiyyet meselelerinde nasslar arasında bağlantı kuramayarak teşbih ve tecsime kadar varan telakkileri benimseyen kimselere Haşviyye denir. Haşviyye'nin görüşleri, bazı Tasavvufî ekollerde, Allah'a mekân ve yön izafe eden Kerrâmiye'de, Ahmed b. Hanbel'in yolundan gittiklerini söyleyen Ehl-i Hadis'te ve Şiâ'nın Gulât fırkalarında temsil edilmiştir. Bu örneklerde görüldüğü gibi Haşviyye, müstakil bir mezhep yerine genel bir zihniyyetin ortak adı olmuştur. Metin Yurdagür, "Haşviyye", *DİA*, İstanbul, 1997, XVI/426-427; Ramazan Altıntaş, "Haşviyye'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, 1999, Sayı: 3/56-100, s.95,

¹³⁷ Mustafa Öz-Avni İlhan, "Malatî Ebû'l-Hüseyn", *DİA*, Ankara, 2003, XXVII/467-468, s.68

¹³⁸ Öz-İlhan, *a.g.e.*, s.69

¹³⁹ Malatî, *a.g.e.* Kevserî neşri, s.34

¹⁴⁰ Mehmet Kubat, "el-Malatî ve Selefilik", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Marife Dergisi*, yıl:9, sayı:3, ss.227-255, Konya, 2009, s.231

¹⁴¹ Kubat, el-Malatî ve Selefilik, s.233-234

Selef'den ikinci grup ise Kur'an ve Sünnette varid olan sıfatların manaları üzerinde hiçbir yorum yapmamış, bu konuda teşbih ve teccîme düşmemekle beraber, te'vile de gitmemişlerdir. Bu görüşü benimseyen Selef âlimleri haberi sıfatlarda geçen el, yüz, göz, ayak gibi zahirî ve beşerî manaların Allah için olmadığını benimsemekle birlikte, bunlara mecâzî anlam da vermek istememiş ve meselenin iç yüzünü Allah'a havâle etmeyi yeğlemişlerdir. Onlara göre Allah'ın eli vardır fakat bizim elimiz gibi değildir. Allah'ın yüzü, gözü vardır fakat bizim yüzümüz, gözümüz gibi değildir, derler. Dolayısıyla bu gruptaki Selef âlimleri Allah için bu sıfatları tespit ettiği halde, bunların keyfiyetinin bilinemeyeceğini bir ilke olarak benimsemişlerdir.¹⁴²

Haberî sıfatları teşbihe düşmeden Allah'a nispet ettiği için Malatî'yi bu ikinci grup Selef âlimlerine dâhil ediyoruz. Malatî Allah için nüzul (iniş) ve suûd (yükseliş) sözkonusudur der. Fakat onun nüzülü yaratıkların inişi gibi değildir der.¹⁴³ Görüldüğü gibi Malatî Allah'ın haberî sıfatları olduğunu tespit ettiği halde, Allah'ın sıfatları ile yaratıkların sıfatlarını birbirinden ayırır, teşbîh ve teccîmden uzak durur.

Şafîî mezhebine mensup bir âlim olan Malatî “Biz esere uyarız, re'ye ve kıyasa değil”¹⁴⁴ diyerek, kelâm sisteminde nasslara akıl ve kıyastan daha öncelikli yer verdiğini vurgulamak istemiştir. Nitekim o “Hakkında emir vaki olmayan ve nass bulunmayan meselelerde kıyasa başvurulabileceğini” söyler.¹⁴⁵

Şafîîlik başlangıçta herhangi bir kelâmî ekol veya fırkayla ilişkisi olmayan fikhî bir mezhepti. Onların çoğu fıkhıta olduğu gibi kelâmı da gelenekçiliğe meyyaldi ve kelâm konusunda aklın kullanılmasına karşıydı. Nitekim erken dönemlerde Şafîîler kendilerini Ehlü'l-Hadis veya Ehlü'l-Eser'den sayıyorlardı. Muhammed b. İdris eş-Şafîî (204/819) fıkhıta hadisi ve sünneti kullanma çabalarının başını çekmekteydi. Bu sebeple geleneği gözardı ettiklerini düşündüğü için Ebû Hanife ve İmam Malik'in mezheplerini eleştirmektedir.¹⁴⁶

---

¹⁴² Kubat, *a.g.e.* s.234

¹⁴³ Kubat, *a.g.e.* s.250

¹⁴⁴ Malatî, *a.g.e.* Kevserî neşri, s.142

¹⁴⁵ Malatî, *a.g.e.* Kevserî neşri, s.82.

¹⁴⁶ Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi*, s.82,84

Şafîîliğin genel görünümü böyle olmakla birlikte, Şafîîlikte akılcı akımlar da vardı. Ahmed b. Hanbel ve taraftarlarının muhalif olduğu İbn Küllâb, Kerâbisî, Muhâsibî gibi kısmen akılcı âlimlerin çoğunun Şafîî oluşu tesadüfî değildir.¹⁴⁷

Eş'arî'nin akranı olan ve Şafîîler içinde önemli bir yeri olan Ebû'l-Abbâs İbn Süreyc, gelenekçilik ve akılcılığı birleştirme girişiminde bulunan bir kimseydi. Fıkıhçı kimliğine karşın Şafîî gelenek içerisinde münazara kapısını ilk açan ve cedel yöntemini ilk öğreten kişi kabul edilmiştir. İbn Süreyc'ten itibaren Şafîî âlimler kelâma daha fazla ilgi göstermeye başladılar.¹⁴⁸

IV./ X. Asrın sonlarında Küllâbî geleneğin Eş'arî'den sonraki takipçileri, aynı zamanda Şafîîliğin gözde imamları oldular. İbni Furek, Ebû İshak el-İsferâyînî gibi âlimler Şafîîliğin hâkim olduğu Nisabur, İsferâyin gibi kendi memleketlerine gidip buralarda fıkıh öğrettiler. Ancak onlar fıkıh öğretmekle kalmadı, aynı zamanda kelâmî meseleleri bölgeye taşıyarak Eşariliğin Şafîîlikle ilişkisinde etkin rol oynadılar. Nitekim V./ XI. Asrın ortalarına doğru Eşarilik Horasan bölgesinde neredeyse tüm Şafîîlerin ortak itikadî mezhebi haline geldi.¹⁴⁹

3. HAYATI

İsmi ve Nesebî: Asıl adı, Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahmân el-Malatî'dir.¹⁵⁰ Malatya'da doğduğu için¹⁵¹ el-Malatî nisbetiyle anılmaktadır. Hayatından bahseden kaynaklarda onun doğum tarihi hakkında herhangi bir kayda rastlanılmamaktadır.

¹⁴⁷ Kalaycı, *a.g.e.* s.85

¹⁴⁸ Kalaycı, *a.g.e.* s.85

¹⁴⁹ Kalaycı, *a.g.e.* s.119-120

¹⁵⁰ Tâcuddîn Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, B.y.y., (Nşr. Dâru İhyâi'l-Kütubi'l-Arabî), 1965, III/77; Şemsuddin Ebû Abdullah ez-Zehebi, *Ma'rifetu'l-Kurrai'l-Kibar*, Thk. Beşşar Avvad Ma'ruf v.dğr., Beyrut, 1408/1988, I/343; Şemsuddin Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *Ğayetu'n-Nihâye fî Tabakati'l-Kurrâ*, nşr. G. Bergstraesser, Beyrut, 1402/1982, II/67; Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm Kâmusu't-Terâcim*, Beyrut, 1990, V/311; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Beyrut, t.y. VIII/275

¹⁵¹ Ziriklî, *a.g.e.*, IV/202

İbn Asâkir (571/1176), Malatî'nin soy kütüğünü şöyle verir: Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahman Ebû'l-Hüseyin el-Malatî el-Mukri'.¹⁵² O, kitabının bir başka yerinde ise Malatî'nin ismini; Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Ebî Ferve Ebû'l-Hüseyin el- Malatî el-Mukri' şeklinde zikreder.¹⁵³ Yâkût el-Hamevî (626/1229) de, Malatî'nin tam ismini şöyle vermektedir: Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Ebî Ferve Ebû'l-Hüseyin el- Malatî el-Mukri'.¹⁵⁴ ez-Zehebî (748/1348) ise onun adını, Ebû'l-Hüseyin el-Malatî el-Mukri' eş-Şafîî şeklinde vermektedir.¹⁵⁵ el-Cezerî (833/1430) ve Ömer Rızâ Kehhâle (1408/1988) ise Malatî'nin adını; Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahmân Ebû'l-Hüseyin el-Malatî eş-Şafîî şeklinde aktarır.¹⁵⁶

Malatî'nin hayatını nakleden kaynaklarda yalnızca onun vefat tarihi verilmiş, fakat hangi tarihte doğduğuna dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Ancak 377/987 tarihinde vefat ettiğine dair bilgiden¹⁵⁷ yola çıkarak, onun hicri 300'lü yılların başlarında¹⁵⁸ veya hicri 200'lü yılların sonlarında doğmuş olabileceği söylenebilir.

Künyesi ve Lakapları: Ebû'l-Hüseyin, Malatya'da doğduğundan dolayı, doğduğu yere nispetle "el-Malatî" nisbesiyle anılmış ve bu isimle şöhret bulmuştur. Bundan dolayı onun kaynaklarda yaygın olarak kullanılan nisbesi "el-Malatî"dir. İlmi çevrelerde en çok bu isimle tanınmıştır.¹⁵⁹

Malatî, daha sonraları Askalân'a yerleştiği, hayatının geri kalan bölümünü orada geçirdiği ve orada vefat ettiği için de "el-Askalânî" nisbesiyle anılmıştır.¹⁶⁰ Bununla birlikte Malatî, *et-Tenbih* adlı eserinin ilk sayfasında geçtiği üzere,¹⁶¹ "et-Tarâif" nisbetiyle de anılmıştır.¹⁶² Yâkût el-Hamevî (626/1229), "Tarâif" in bir yer, Yemâme

¹⁵² Ebû'l-Kasım Sikatuddîn Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir, *Tarihu Medîneti'd-Dimeşk*, Dimeşk, 1982-1996, I/71

¹⁵³ İbn Asâkir, *a.g.e.*, LIV/237

¹⁵⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldan*, Beyrut, 1417/1997, IV/316

¹⁵⁵ Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâ*, I/343

¹⁵⁶ Cezerî, *a.g.e.*, II/67; Kehhâle, *a.g.e.*, VIII/275

¹⁵⁷ İbn Asâkir, *a.g.e.* I/73; Zehebî, *a.g.e.* I/344; Cezerî, *a.g.e.*, II/67.

¹⁵⁸ Kubat, *a.g.e.*, s.26

¹⁵⁹ İbn Asâkir, *a.g.e.*, I/71; Kehhâle, *a.g.e.*, VIII/275.

¹⁶⁰ Ziriklî, *a.g.e.*, V/311; Kehhâle, *a.g.e.*, VIII/275.

¹⁶¹ Malatî, *a.g.e.*, Kevseri neşri, s.1

¹⁶² Bağdadlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli alâ Keşfi'z-Zünûn*, thk. M.Şerafeddin Yalıtıkaya-Kilisli R. Bilge, İstanbul, 1367/1945, I/328.

taraflarında bir şehir ismi olduğunu söylemektedir.¹⁶³ Muhammed Zahid el-Kevserî ise "et-Tarâif" kelimesinin, ağaçtan yapılma hediyelik eşya anlamına geldiğini ve ahşap hediyelik eşya sattığı için Malatî'nin "Tarâif" nisbetiyle de anıldığını belirtmektedir.¹⁶⁴

Yine Malatî, zamanının öncü ve önder âlimlerinden biri olduğu anlamında "el-İmam" künyesiyle vasıflandırılmıştır.¹⁶⁵ Malatî, kıraat konusunda meşhur bir âlim olduğu için de "el-Mukri" nisbetiyle anılmıştır.¹⁶⁶ Ayrıca Şafî mezhebine mensub olduğu ve Şafî fihna ait günümüze ulaşmayan birçok eser telif ettiği için de "eş-Şafî" nisbetiyle anılmıştır.¹⁶⁷

Yaşadığı Yer ve Hocaları: Malatî, çocukluğunu ve ilk tahsil yıllarını, Roma yönetimi sırasında "Melita"¹⁶⁸ diye anılan ve VII. yüzyıldan X. yüzyıla kadar Bizanslılar, Araplar ve diğer Müslüman hanedanlar arasında birkaç defa el değiştirdiği¹⁶⁹ bilinen Malatya'da geçirmiştir.¹⁷⁰

Malatya ve çevresinde meydana gelen savaşlardan, yağmalardan, talanlardan ve iç karışıklıklardan bıkan halkın büyük bir kısmı tedirgin olup daha emin yerlere göç ederken, Ebû'l-Hüseyin el-Malatî de ailesiyle birlikte Suriye'ye göç etmiştir. Malatî, Trablus, Halep, Harran, Antakya ve Rakka gibi şehirlerde ilim tahsil etmiştir.¹⁷¹ Daha sonra Filistin'in sahil şehri Askalân'a giderek oraya yerleşmiştir. Ömrünün sonuna kadar ilmi faaliyetlerine devam ettiği Askalân'da 377/987 tarihinde vefat etmiştir.¹⁷²

---

¹⁶³ Hamevî, *a.g.e.*, III/525,365

¹⁶⁴ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.1; Öz-İlhan, *Malatî Ebû'l-Hüseyin*, DİA, XXVII/468.

¹⁶⁵ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.1.

¹⁶⁶ İbn Asâkir, *a.g.e.*, LI/71; Hamevî, *a.g.e.*, IV/316.

¹⁶⁷ Cezerî, *a.g.e.*, II/67; Zirikî, *el-A'lâm*, V/311; Mevlüt Özler, "Malatî; Hayatı, Eserleri ve İtikadî İslam Firkalarına Bakışı", *Ekev Akademi Dergisi*, I/2, Erzurum, 1988, s.128

¹⁶⁸ *Ana Britannica*, "Malatya", İstanbul, 2004, XV/224.

¹⁶⁹ *Ana Britannica*, XV/224.

¹⁷⁰ Öz-İlhan, *Malatî*, DİA, XXVII/467.

¹⁷¹ İbn Asâkir, *a.g.e.*, LI/71.

¹⁷² İbn Asâkir, *a.g.e.*, LI/73; Subkî, *a.g.e.*, III/78; Zehebî, *a.g.e.*, I/343

Ebû'l-Hüseyin el-Malatî, Mihne döneminden sonra güçlenen Ashabu'l-Hadis'in dönemini, hem de 321/933 tarihinden itibaren tarih sahnesine çıkan ve İslâm âlemine hâkim olan Şîf Büveyhoğullarının dönemini görmüştür.¹⁷³

İbn Asâkir, Malatî'nin kendilerinden rivayette bulunduğu, faydalandığı şeyhleri/hocaları şöyle sıralar: Trablus'ta Heyseme b. Süleyman, Ebû Umeyr Adî b. Abdilbâkî el-Eznî. Halep'te Ahmed b. Mes'ûd el-Vezzan, Muhammed b. Berake Berdağış el-Hafız, Ebû't-Tayyib Ali b. Muhammed İbn Eyyûb b. Hacer b. Ebî Süleyman es-Sûrî. Harran'da Ubeyd b. Muhammed b. Ya'kub el-Ensârî, Ebû Bekir Muhammed b. Hüseyin el-Huzaî. Rakka'da Ebû Bekir Muhammed b. İshâk b. Ferruh ve Bişr İbn Saîd b. Kalaveyh er-Rakkî.¹⁷⁴

Zehebî, Malatî'nin, Adıyy b. Abdilbakî'den, Heyseme et-Trablûsî'den ve Ahmed b. Mes'ûd el-Vezzân'dan hadis rivayetinde bulunduğunu söylemektedir.¹⁷⁵ Yâkût el-Hamevî ise, Muhamed b. Şemr, İbn Muhalled el-Fârisî, Ebû Bekr Vehb b. Abdillâh el-Hâc, Ubeydullah b. Abdurrahman b. el-Hüseyin es-Sâbûnî, Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Ali b. el-Abbâs eş-Şatbî, Muzaffer b. Muhammed b. Büşrâ er-Rakkî, İbrahim b. Hafz el-Askerî, Ebû'n-Nehy Meymûn b. Ahmed el-Mağribî adlı âlimlerden rivayette bulunduğunu kaydetmektedir.¹⁷⁶

İslâmî İlimlerdeki Yetkinliği:

1. Kur'an İlimlerindeki Yeri: Malatî'nin *et-Tenbîh* adlı eserinde yer verdiği yüz elli kadar ayetin yorumlarından yola çıkarak, onun döneminin önde gelen müfessirlerinden biri olduğu söylenebilir. Nitekim Malatî çoğunlukla Mukatil b. Süleyman'a dayanmış olsa da, onun, Zenâdika gibi "şüphe ehli"nin, Kur'an'da tenakuz

¹⁷³ İbnü'l- Esir, *İslam Tarihi-el-Kâmil fi't-Tarih*, VIII/220 vd.

¹⁷⁴ İbn Asâkir, *a.g.e.*, I/71; Öz-İlhan, DİA, XXVII/467.

¹⁷⁵ Zehebî, *a.g.e.*, I/343.

¹⁷⁶ Hamevî, *a.g.e.*, IV/316.

bulduğu yönündeki düşüncelerini dayandırdıkları ayetlere dair araştırmaları ve şüphelere karşı getirdiği yorumlar dikkate şayandır.¹⁷⁷

Kaynaklarda Malatî'nin tefsirciliğinin yanında, iyi bir kıraat âlimi olduğu da ifade edilmiştir. Onun kıraat ilmine dair yazdığı elli dokuz beyitlik şiir bu tespiti doğrulamaktadır. Malatî'nin "el-Mukri"¹⁷⁸ lakabıyla da anılmış olması, onun önde gelen bir kıraat âlimi olduğunu göstermektedir.

2. Hadis İlimindeki Yeri: Kaynaklarda Malatî'nin, diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi Hadis İliminde de söz sahibi olduğu nakledilmiştir. Meselâ ez-Zehebî ve el-Cezerî, Malatî'nin rivayetlerde sağlam ve güvenilir olmakla şöhret bulduğunu belirtmişlerdir.¹⁷⁹ Nitekim kaynaklarda Malatî'nin Adıyy b. Abdilbakî'den, Heyseme b. Süleyman et-Trablûsî'den, Ahmed b. Mes'ûd el-Vezzan'dan ve daha birçok âlimden hadis rivayetinde bulunduğu zikredilmektedir. Malatî'den ise İsmail b. Recâ'nın, Ömer b. Ahmed el-Vâsıtî'nin, Davud b. Musahhih'in, Ubeydullah b. Seleme el-Mükettib'in ve daha birçok önde gelen âlimin rivayette bulunduğu kaynaklarda yer almıştır.¹⁸⁰

3. Fıkıh İlimindeki Yeri: Kaynaklarda Malatî, kendisini fikha adanmış, fıkıh alanında birçok tasnifi olan, özellikle Şafîî fıkında derinleşmiş ve bu alanda birçok eser te'lif etmiş bir Şafîî hukukçusu olarak tanıtılmaktadır.¹⁸¹ Fakat Malatî'nin kaynaklarda sözü edilen fikhî tasniflerinden, yani eserlerinden hiçbiri günümüze kadar ulaşmamıştır. Ancak Malatî'nin *et-Tenbîh*'te zaman zaman verdiği fikhî bilgiler, onun aynı zamanda iyi bir fakih olduğunu da ispat etmektedir.

4. Akâid ve Kelâm İlimindeki Yeri: Ebû'l-Hüseyin el-Malatî, ilk dönem Müslümanlarının dini anlama ve açıklama yöntemini benimsemiş, çoğunlukla Selef'in itikada dair usûlünü savunan bir akâid âlimidir. Ancak Selef metodunu benimseyenler,

---

¹⁷⁷ Muhammed Zahid el-Kevserî, "Mukaddime: Kelimetün ani't-Tenbih ve'r-Red ala ehli'l-Ehvai ve'l-Bida' ve Muellifuhu Ebî'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed el-Malatî eşŞafîî RahimehullahuTealâ"(Kevserî'nin et-Tenbih'e yazdığı Mukaddime), Beyrut, 1388/1968 s. 5

¹⁷⁸ İbn Asâkir, a.g.e., I/71; Subkî, a.g.e., I/77; Cezerî, a.g.e., II/67; Zehebî, a.g.e., I/343.

¹⁷⁹ Zehebî, a.g.e., I/343; Cezerî, a.g.e., II/67.

¹⁸⁰ Subkî, a.g.e., III/77; Zehebî, a.g.e., I/343; Cezerî, a.g.e., II/67.

¹⁸¹ İbn Asâkir, a.g.e., I/73; Zehebî, a.g.e., I/343-344; Cezerî, a.g.e., II/67.

kelâmcıların akla dayalı yöntemlerini ağır bir eleştiriye tabi tutarak, Kelâm'ı Müslümanlar arasında fikir ayrılıklarını ve taassubu körükleyip dinî ve ahlakî hayatı zayıflatan, zihinlerde şüpheler uyandıran ve insanı arzularına tabi kılıp zındıklığa sevk eden bir ilim olarak kabul etmektedirler.¹⁸² Bununla birlikte Malatî Kelâm ilmiyle iştiğal etmiş ve kelâm yöntemini kullanmakta bir beis görmemiştir. Nitekim o *et-Tenbîh*'te, fırkaların itikadî görüşlerine yer verdikten sonra, İslâm inanç ekollerinin düşüncelerini ciddi bir eleştiriye tabi tutmuş ve daha sonra da kendi itikadî/kelâmî görüşlerini açıklamıştır.¹⁸³

5. Arap Dili ve Belağatindeki Yeri: İtikadî mezhepler tarihçisi olduğu kadar, yazımda kullandığı akıcı üslûbunda¹⁸⁴ Malatî'nin aynı zamanda Arap dili ve belagatinde usta bir âlim ve gözde bir şair olduğu da anlaşılmaktadır. Bu bağlamda kaynaklarda onun önde gelen bir kıraat âlimi olduğuna vurgu yapıldıktan sonra, şiirin mantığından çok iyi anlayan iyi bir şair olduğu da vurgulanmaktadır.¹⁸⁵ Kaynakların belirttiğine göre Malatî'nin 59 beyitlik kasidesinden bir kaç beyit¹⁸⁶ günümüze ulaşmıştır.

4. *ET-TENBÎH*'İN MUHTEVASI:

Malatî eserinin girişinde, Asr-ı Saadette meydana gelen Hudeybiye hadisesinden bahsederek, İslâmın ilk döneminde sahabenin katlandıkları meşekkatleri ve onların İslâm'ı tebliğ hususundaki çaba ve gayretlerini dile getirir. Müellif, Müslümanların azimlerini artırmak için davetin başlangıcında Müslümanların çektiği sıkıntılardan söz eder. Yine Malatî, sahabenin Hz. Peygamber (s.a.v.)'e desteklerini, Allah'ın onlarla İslâm'ı güçlendirmesini, dinini onlarla izhar etmesini, hakkı ve doğruyu onlarla yüceltmesini anlatarak, onların vazgeçilmez konumunu ortaya koymaya çalışır. Bu nedenle Müslümanların sahabeye dil uzatmaması ve onları eleştirmemesi gerektiğini belirtir. Yine bu bölümde o, İslâm ümmetinin yetmiş üç fırkaya ayrılacağını haber veren

---

¹⁸² Yavuz, "Kelâm", *DİA*, XXV/199.

¹⁸³ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, VIII/275; Kubat, *Malatî ve Kelâmî görüşleri*, s.136-205.

¹⁸⁴ Ebû'l-Hüseyn el-Malatî, *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, thk., Yemân b. Sa'duddîn el-Meyadîni, Suudi Arabistan, 1994, s.6.

¹⁸⁵ İbn Asâkir, *a.g.e.*, I/73; Zehebî, *a.g.e.*, I/343; Kehhâle, *a.g.e.*, VIII/275.

¹⁸⁶ Subkî, *a.g.e.*, III/77; Ziriklî, *a.g.e.*, V/311; Cezerî, *a.g.e.*, II/67.

hadislerden bahseder. Ayrıca bu kısımda Malatî, *et-Tenbih*'i yazmadaki gayesi, üslubu ve metodundan söz ederek, eserde yaptığı tekrarların nedenlerini izah eder.¹⁸⁷

İkinci bölümde Malatî, "Sünnet'in Beyânı" başlığı altında Muhammed b. Ukkâse el-Kirmânî'den nakille, genel olarak Ashabul-Hadîs/Ehlu'l-Hadîs olarak bilinen Selef'in itikadî görüşlerini aktarır. O, Muhammed b. Ukkâse'den rivayet edilen bu görüşlerin gerçekte Ali b. Âsım, Süfyan b. Uyeyne, Muhammed b. Yusuf el-Feryâbî, Yahya b. Yahya, Saîd b. Saîd el-Kattân, İshak b. Râhuye gibi önde gelen Ehl-i Sünnet âlimlerinin de üzerinde icma ettiği görüşler olduğunu dile getirir.¹⁸⁸

Üçüncü bölüm, Malatî'nin sırasıyla Râfızâ, Mu'tezile, Mürcie ve Havâric fırkalarının görüşlerini aktardığı kısımdır.¹⁸⁹ Malatî bu bölümleri nereden naklettiğini belirtmez.¹⁹⁰

Malatî dördüncü kısmı, Kur'an'ın bazı ayetleri arasında çelişki bulunduğu şeklindeki iddiaları ortaya atan Zenâdika'nın, görüşlerini reddetmek üzere kaleme almıştır. Müellif, bu bölümde genellikle Mukâtil b. Süleyman'dan nakillerde bulunur.¹⁹¹ Ancak o, bu nakillere ek olarak, bölümün sonuna iki paragraf ekleyerek kendi görüşlerini de aktarır.¹⁹²

Beşinci kısımda Malatî, tefrikaya girmeden birlik olmanın, cemaat ruhunu taşımanın ve dinde nasihatın önemi üzerinde durmuştur. Ayrıca bu bölümde müellif Hz. Peygamber (s.a.v.)'in İslâmiyeti yayma uğruna çektiği zahmetlere dikkat çekmiştir. Örneğin, Hudeybiye'deki Bey'atu'r-Rıdvan'ın bazı sayfalarını anlatmış, ardından akâid

---

¹⁸⁷ Malatî, *et-Tenbih ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-bida'*, nşr. Sven Dederling, s.3-11.; Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.1-14

¹⁸⁸ Malatî, *a.g.e.*, Dederling neşri, s.11-13; Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.14-17; Özler, "Malatî'nin İtikadi Fırkalara Bakışı", s.130.

¹⁸⁹ Malatî, *a.g.e.*, Dederling neşri, s.44-64; Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.18-54.

¹⁹⁰ Sven Dederling, "Mukaddime", (*Ebu'l-Hüseyn el-Malatî, et-Tenbih ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida', içinde*) nşr. S.Dederling, İstanbul, 1936, s.3

¹⁹¹ Malatî, *a.g.e.*, Dederling neşri, s.3-11; Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.54-82; Özler, "Malatî'nin İtikadi Fırkalara Bakışı", s.131.

¹⁹² Krş. Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.81-82.

alanında Sünnet'e sarılmanın gerekliliğinden, bid'atlerden sakınmanın lüzumundan ve iyiliği emretme ve kötülükten sakındırmanın öneminden söz etmiştir.¹⁹³

Altıncı ve son bölümde Malatî, üçüncü kısımda itikadî görüşlerine yer verdiği fırkaların iddialarına cevap vermiştir. Yine bu bölümde Zenâdika ve Cehmiyye'nin iddialarına naklî ve aklî delillerle cevap vermektedir. Bu bölümün en sonunda Malatî, Ömer b. Abdulaziz(101/720)'in Yahyâ b. Yahyâ'ya gönderdiği bir mektuba da yer vermektedir. Özler, bu kısmın, Malatî'nin "dördüncü cüz" diye göndermelerde bulunduğu kısım olduğunu iddia etmektedir.¹⁹⁴ *et-Tenbih*'in neşirlerinden S. Dederling ise, Malatî'nin bu kısmı Ebû Âsım Huşayş b. Asram en-Nesâî'nin *el-İstikâme* adlı eserinden naklettiğini söylemektedir.¹⁹⁵ Yine *et-Tenbih*'in muhakkiklerinden M. Zahid el-Kevserî de Malatî'nin özellikle Cehmiyye fırkasını anlatırken ve onların delillerini reddederken söz konusu *el-İstikame* kitabına uyduğunu belirtmektedir.¹⁹⁶

et-Tenbih'in S. Dederling tarafından yapılan neşrinin sonunda Ebû'l-Hüseyin el-Bellûtî'nin rivayetiyle geldiği söylenen Hanbelîlerin akîdesine dair iki sayfalık bir metin daha yer almaktadır. Bu kısım, Abdullah İbn Mubârek (181/797)'in "Sünnete sarılmanın lüzumu ve bid'atlerden kaçınmanın gerekliliği" hususundaki görüşlerini ihtiva etmektedir.¹⁹⁷ Nâşir Dederling, bu metnin kitabın yazma nüshasında yer aldığını ve istifâde edilmesi düşüncesiyle kendisinin de bu kısmı aynen muhafaza ettiğini belirtmektedir.¹⁹⁸

Malatî, eserinde Ebû Âsım Huşayş b. Asram'ın "el-İstikame" adlı eserinden nakiller yaptığını söylemektedir. Ancak onun alıntılar yaptığı bu eser günümüze ulaşmamıştır.

---

¹⁹³ Malatî, *a.g.e.*, Dederling neşri, s.65-71; Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.83-91.

¹⁹⁴ Özler, *a.g.e.*, s.131.

¹⁹⁵ Dederling, "Mukaddime", s.5

¹⁹⁶ Kevserî, "Mukaddime", s.3

¹⁹⁷ Malatî, *a.g.e.*, Dederling neşri, s.143-144.

¹⁹⁸ Dederling, "Mukaddime", s.5

5. MALATÎ'NİN FIRKALARI TAKDİMİ, FIRKALAR HAKKINDAKİ YORUM VE KANAATLERİ:

Ebû'l-Hüseyin el-Malatî, İslâm mezheplerini incelemeye başlamadan önce meşhur 73 fırka hadisini kitabında zikreder. Hz. Peygamber (s.a.v.): "Yahudiler yetmiş bir fırkaya ayrılmıştır, bir fırka hariç yetmiş fırka Cehennem'dedir. Hıristiyanlar da yetmiş iki fırkaya ayrılmıştır, bir fırka hariç yetmiş bir fırka Cehennem'dedir. Benim ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaklardır, bir fırka hariç yetmiş ikisi Cehennem'e girecektir." Kurtulan firkanın hangisi olduğu sorulduğunda, "Benim ve ashabımın üzerinde olduğu yoldur¹⁹⁹ ve Ümmetim dalâlet üzerinde birleşmez²⁰⁰ dedi. Bu hadisi esas alarak hareket eden Malatî, eserini İslâm ümmetinin hadiste geçtiği üzere yetmiş üç fırkaya ayrılacağı anlayışıyla kaleme almıştır.²⁰¹

Bu nedenle o, firkaları kollarıyla birlikte sayarak hadiste ifade edilen "yetmiş üç" sayısına tamamlamıştır. Malatî'ye göre, Zenâdîka beş, Cehmiyye sekiz, Kaderiyye yedi, Mürcie on iki, Râfıza on beş ve Havaric yirmi beş kola ayrılmıştır.²⁰² Buraya kadar sayılan firkaların toplamı yetmiş iki etmektedir. Onun tarafından "kurtuluşa eren fırka" olarak kabul edilen "Cemaat"²⁰³ya da "Ehl-i Sünnet" de bu sayılanlara eklenince; yetmiş üç fırka tamamlanmış olmaktadır.

Bu bölümde et- Tenbîh'teki sıraya göre Malatî'nin firkaları takdimini, ele alışı ve yorumlarını göreceğiz:

1. Ehl-i Sünnet

Malatî, Ehl-i Sünnet'e ait prensipleri, "Sünnet'in Açıklamalarının Şerhi" başlığı altında Muhammed b. Ukkâşe'den naklederek açıklar ve bunların; Ali b. Âsım (201/816), Süfyan b. Uyeyne (198/813), Muhammed b. Ömer el-Vâkidî, Abdullah b. Dâvud (213/828), Said b. Osman, Ahmed b. Halid ed-Dımeşkî, Yahya b. Yahya et-

¹⁹⁹ Bkz. *Tirmîzî*, İman, 18; *İbn Mâce*, Fiten, 17; *Ebû Davud*, Sünnet,1; *Darimî*, Siyer,75; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/332, III/120,145

²⁰⁰ *İbn Mâce*, Fiten, 8.

²⁰¹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.12-13.

²⁰² Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.91.

²⁰³ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.82.

Temîmî(226/840), Yahya b. Said el-Kattan (198/813), Abdurrahman b. Mehdi (198/813)²⁰⁴ gibi seleften olan ulema ve fukahanın, Resulullah (s.a.v.)'in ashabının üzerinde icma ettikleri prensipler olduğunu belirtir.

Malatî'ye göre Ehl-i Sünnet'in üzerinde icma ettiği esaslar şunlardır:

- a. Allah'ın kaza ve kaderine rıza göstermek.
- b. Allah'ın emrine teslim olmak
- c. Allah'ın hükmüne sabretmek.
- d. Allah'ın emirlerine sıkıca sarılmak.
- e. Allah'ın yasaklarından sakınmak.
- f. Allah'ın rızasına muvafık olarak ihlâs üzere amel etmek.
- g. Kaza ve kadere iman ederek, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna iman etmek.
- h. Dini konularda gösteriş yapmamak, tartışmalara girmemek ve düşmanlıkları terk etmek.
- i. Mest üzerine mesh yapmak.
- j. Ehl-i Kible ile birlikte cihad etmek.
- k. Ehl-i Kible'den ölen bir kimsenin cenaze namazını kılmak.
- l. İmanın söz ve amel olduğuna, artıp eksileceğine inanmak.
- m. Kuran'ın Allah kelamı olduğuna(mahluk olmadığına) inanmak.
- n. Âdil olsun veya zalim olsun, Sultan'ın sancağı altında sabretmek.
- o. Zulüm de yapsalar idarecilere karşı isyan etmemek, onlara kılıçla karşı çıkmamak.
- r. Ehl-i Tevhid'in cennetlik veya cehennemlik olduklarını söylememek.
- s. Büyük günah işlemiş olsalar dahi, tevhid ehlini günahları nedeniyle tekfir etmemek.
- t. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ashabı hakkında ileri geri konuşmamak.
- u. Resulullah (s.a.v.)'tan sonra insanların en faziletliilerinin sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali olduğunu kabul etmek.²⁰⁵

²⁰⁴ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.14-15

²⁰⁵ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.15-17.

Malatî bu esasları teyid etmek için, Muhammed b. Ukkâşe el-Kirmânî'nin rüyasını da anlatır. Muhammed b. Ukkâşe rüyasında Nebi (s.a.v.)'i görmüş, ona Ehl-i Sünnet'in esaslarını tek tek sıralamış ve Hz. Peygamber (s.a.v.) de bunları onaylamıştır.²⁰⁶

Malatî, bu rivayetin, Halife Mütevekkil'in isteği üzerine Ahmed b. Hanbel tarafından telif edilen Müsned'de de yer aldığını belirtir.²⁰⁷

2. Râfıza:

Malatî, Râfıza'nın 18 fırkaya ayrıldığını ifade eder.²⁰⁸

1. Sebeiyye'den Ğâliyye: Bu fırka Abdullah b. Sebe'nin taraftarlarıdır. Malatî, bunların Hz. Ali'ye "sen hâlıksın, barisin, bizim ilahımızsın" dediklerinde; Hz. Ali'nin onları tevbeye davet ettiğini, onların görüşlerinden dönmediğini görünce, onlar için büyük bir ateş hazırlattırıp, onları yaktırdığını ifade eder.

Malatî, kendi dönemine işaretleyerek, bu düşünce sahiplerinin hala varlıklarını devam ettirdiklerini, Hz. Ali'nin ölmediğini, onun diri aynı zamanda ölümsüz olduğunu belirterek, Hz. Ali'nin ölüm haberi kendilerine ulaştığı halde, onların; "Onun beynini 70 boğçada bize getirmiş olsanız dahi, onun ölümünü asla kabul etmeyeceğiz." dediklerini aktarır.²⁰⁹

2. Sebeiyye'den İkinci Fırka: Bu fırka mensupları tıpkı Ğâliyye gibi Hz. Ali'nin ölmediğine inanırlar. Onların inancına göre Hz. Ali bir bulutun içerisinde. Beyaz, saf, parlak, aydınlık ve şimşek çakan bir bulut gördüklerinde, Hz. Ali'nin o bulutun içinde olduğuna inanırlar ve buluta yönelerek yalvarıp, yakarıp dua ederler. Böylece Hz. Ali'nin kendilerine uğradıklarını söylerler.²¹⁰

²⁰⁶ Malatî ,a.g.e.,Kevserî neşri, s.16-17.

²⁰⁷ Malatî ,a.g.e.,Kevserî neşri, s.17.

²⁰⁸ Malatî ,a.g.e.,Kevserî neşri, s.18.

²⁰⁹ Malatî ,a.g.e.,Kevserî neşri, s.18.

²¹⁰ Malatî ,a.g.e.,Kevserî neşri, s.18.

3. Sebeiyye'den Üçüncü Fırka: Bunlar Hz. Ali'nin öldüğüne ve ilah olmadığına inanırlar. Bununla birlikte rec'at'a²¹¹ inandıkları için, Hz. Ali onlara göre kıyametten önce dirilecek, Deccal ile savaşıacak ve yeryüzünde adalet ve doğruluğu hâkim kılacaktır.²¹²

4. Sebeiyye'den Dördüncü Fırka: Bunlar Muhammed b.Ali'nin imametini inanırlar. Onun Radva Dağı'nda diri olduğunu, mağaranın ağzında bulunan bir ejderha ve aslan tarafından korunduğunu iddia ederler. Sahibu'z-Zaman olduğuna inandıkları Muhammed b. Ali tekrar meydana çıkacak, Deccali öldürecek, insanları sapıklıktan hidayete ulaştıracak ve fesada uğrayan yeryüzünü de düzeltecektir.²¹³

Malatî bu dört fırkanın görüşlerini aktardıktan sonra ara vererek, bu fırkaların görüşlerini ayet ve hadislerle başvurarak çürütmeye çalışır. Malatî'ye göre bu fırkaların hepsi "Bedâ"²¹⁴ görüşüne sahiptirler ve bunların tamamı küfür ve cehalet fırkasıdır.

Hz. Ali ve Muhammed b. Ali'nin ölmediğini iddia edenler delilsiz bir iddia ileri sürmekten öte bir şey yapmamaktadırlar. Hz. Ali'nin ilah olduğunu söyleyenler bu iddialarıyla Hıristiyanlara benzemektedirler. Hâlbuki cisim ve keyfiyet sahibi ilah olamaz.²¹⁵

Rec'at fikrinin Kur'an nassına ters düştüğünü belirten Malatî "Önlerinde ise bir berzah vardır. Diriltilecekleri güne kadar oradadırlar"²¹⁶ ayetine istinaden kıyamet günündeki dirilişe kadar, kabir ehli dirilmeyecektir, demektedir.

---

²¹¹ "Rec'at": Bir kişinin öldükten sonra tekrar dünyaya geri dönmesi. Şîa fırkalarının bir kısmı, Hz. Ali'nin tekrar dünyaya gelip düşmanlarından intikam alacağına inanırlar. Bir kısmı ise 12. İmam Mehdi'nin zuhur edip ölmesinden sonra tekrar dünyaya geri döneceğine inanırlar.

²¹² Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.18-19

²¹³ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.19.

²¹⁴ "Bedâ", Allah'ın belli bir şekilde gerçekleştireceğini haber verdiği bir olayın, iradesinin değişimi sonucunda daha sonra farklı bir şekilde meydana gelmesi olarak tanımlanmıştır. Şîa'da imam olarak belirlenen bir kişinin erken yaşta ölmesiyle, kaosu önlemek ve taraftarlarını ikna etmek için "Allah iradesini değiştirdi, fikrini değiştirdi, başka birini imam olarak seçti" şeklindeki görüşler Bedâ inancını ortaya çıkarmıştır. Bkz. Cemil Hakyemez, "Bedâ Düşüncesi ve Şîî İmamet Tartışmalarındaki Yeri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çorum, 2006/2, c. VII, sayı. 10, ss. 29-49.

²¹⁵ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.19.

²¹⁶ Kur'an-ı Kerim, *Mü'minun* 23/100

Malatî'ye göre Hz. Ali'nin bulutta olduğunu iddia eden Sebeiyye Fırkası şu hâdiseyi yanlış yorumlayarak iddialarına dayanak yapmaktadırlar. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sahab (bulut) isimli bir sarığı vardı. Bir gün Hz. Ali'nin bu sarığı örtmüş olduğunu görünce, Resulullah (s.a.v.): "Ali buluta yöneldi, onu aldı" buyurmuştur. Bu fırka, bu ifadeyi tamamen tersine yorumlayarak Hz. Ali'nin gökteki hakiki buluta yönelip çıktığını iddia etmektedir ki bu tamamen yanlış bir te'vil ve saptırmadan öte bir şey değildir.²¹⁷

5. Karamita ve Deylem: Malatî'ye göre Karamita Allah'ı Ehl-i Tevhid gibi vasıflandırmakta, ancak O'nu, diğer nurlara benzemeyen bir nur olarak kabul etmektedir. İddialarına göre Allah ulvî bir nurdur ki ondan "nûr-u şa'sa'ânî" dedikleri bir başka nur meydana gelmiş ve imamlar yaratılmıştır. Tabiat, ahlak ve amel bakımından diğer insanlardan ayrılan enbiya ve imamların menşei olan "nûr-u şa'sa'ânî"den güneş, ay ve yıldızlarda görülen nur yaratılmıştır ki bunun adı nûr-u zalâmî'dir.²¹⁸

Haramları mubah sayan, farz ibadetleri nafîle kabul eden Karamita'ya göre ahiret ahvali de vuku bulmayacaktır. Cennet ve Cehennem dünyada yaşanan mutlu veya meşakkatlerle dolu bir hayattan ibarettir. Tenasuha inanırlar. Aile ve namus kavramını hiçe sayarlar. Malatî'nin cehalet ehli sapık kimseler olarak nitelendirdiği ve mal-mülk anlayışına sahip olmadıklarını belirttiği bu Râfıza grubu, muhaliflerini öldürmeyi de mubah saymışlardır.²¹⁹

6. Tenasûh Ehli: Malatî'ye göre bunlar, tenasuh ehlidir ve Hulûliyye fırkasındandırlar. Bunlar Yüce Allah'ın bedenler ve mekânlar üzerinde bir nur olduğuna, insanların ruhlarının Kadîm olan Allah'tan ortaya çıktığına ve bedeninin de kendisinde lezzet ve elem olmayan ruhsuz bir elbise olduğuna inanırlar.

Tenasuh inançlarına göre, insan eğer iyilik yapar ve iyi bir hayat yaşayıp ta ölürse, onun ruhu at, kuş veya boğa gibi hayvanlara geçer. Bir müddet sonra tekrar bir insan bedenine döner. Eğer kişi kötü, çirkin bir hayat yaşamış ve ölmüşse, o zaman

²¹⁷ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.19-20.

²¹⁸ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.20.

²¹⁹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.21-22

onun ruhu sırtında yaralar olan eşeklere veya uyuz köpeklere geçer ki isyan ettiği günler müddetince o bedende kendisine azap olunur. Sonra tekrar insan bedenine döndürülür. Malatî'ye göre bu fırka mensupları, bu durumun ezelden beri devam ettiği gibi, sonsuza kadar da bu şekilde olmaya devam edeceğine inanmaktadırlar.²²⁰

7. Hulûliyye'den Bir Fırka: Malatî'ye göre bu fırka mensupları, Yüce Allah'ın Cebrail'i Hz. Ali'ye gönderdiğine, fakat Cebrail'in yanılıp vahyi Hz. Muhammed (s.a.v.)'e getirdiğine, bunun üzerine Yüce Allah'ın bu işi tekrar Hz. Ali'ye vermeye haya ettiğine ve peygamberliği Hz. Muhammed (s.a.v.)'e bıraktığına, buna karşılık da Hz. Ali'yi Hz. Peygamber (s.a.v.)'in veziri ve kendisinden sonra da halifesi yaptığına inanmaktadırlar.²²¹

8. Hulûliyye'den Diğer Fırka: Bu firkaya göre, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Hz. Ali nübüvvete ortaklıklar. Risalet görevinin her ikisine verildiğine, her ikisine yapılan itaat ve isyanın aynı olduğuna inanırlar. Hz. Ali'nin Hz. Muhammed (s.a.v.)'den sonra peygamber olduğunu iddia ederler. Delil olarak ta Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Hz. Ali'ye hitaben söylediği: "Sen benim için Hz. Musa'ya nisbetle Hz. Harun gibisin" sözünü ileri sürerler.

Malatî böyle bir hadisin sıhhati ya da yorumu üzerinde durmaksızın sadece bunların Ümmet, Kitap, Sunnet ve akla muhalefet ettiklerini söyleyerek iddialarının tutarsızlığına işaret eder.²²²

9. Muhtâriyye: Malatî'ye göre bu fırka, Muhtar b. Ebî Ubeyd (es-Sakafî)'nin peygamberliğine ve Hulûliyye fırkası gibi tenasuha inanırlar.²²³

10. Sem'âniyye: Bu fırka Beyân ibn Sem'ân'ın peygamberliğine inanmışlardır. Malatî, Sem'âniyye'nin de tıpkı Muhtariyye gibi tenasuh düşüncesine inandığını söyler.²²⁴

---

²²⁰ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.22.

²²¹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.22-23.

²²² Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.23.

²²³ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.23.

11. Cârûdiyye: Malatî'ye göre bu fırka, Ğaliyye ile Tenâsûhiyye arasında bir yere sahiptir. Onlar Yüce Allah'ın bir nur olduğuna, imamların ve peygamberlerin ruhlarının da bu nurdan meydana geldiğine inanırlar. Tenasuh benzeri bir inançları vardır. Ancak onlar ruhun, insan bedeninden insan olmayan başka bir bedene geçeceğini de iddia etmezler. Bilakis onlar; ölen insan bedeninden çıkan ruhun, acılarla dolu, hastalıklı başka bir insan bedenine geçtiğine, işlediği kötülükler ve çıkardığı fesatların cezası olarak bir müddet o bedende kendisine azap olunacağına, sonunda da nimetler verilmiş bir insan bedenine geçeceğine ve geri kalan hayatı boyunca da kendisine nimet verilmeye devam edileceğine inanırlar.

Malatî burada Cârûdiyye'nin, tenasuh fikirlerine dayanak olduğunu iddia ettikleri "Biz ilk yaratmada güçsüzlük mü gösterdik. Hayır, ama onlar yeni bir yaratıştan kuşku içindedirler"²²⁵ ayeti kerimesini ele alarak, onların bu ayetin yorumlanmasında hataya düştüklerini belirtir. Malatî, bu ayetin Kureyşli müşrik Arapların sonraki yaratılışı kabul etmeyip reddetmeleri, sadece insanın ilk yaratılışına inanmaları ve Yüce Allah'ın kudretinin ölüleri diriltmeye yetmeyeceğine inanmaları dolayısıyla indirildiğini vurgular.

Malatî son olarak İmamiyye fırkaları olarak ifade ettiği bütün bu fırkaların aşırı bir küfür içinde olduklarını ve bu halleriyle de İslâm'ın tevhid inancından çıktıklarını belirtir.²²⁶

Malatî'nin Cârûdiyye fırkası²²⁷ ile ilgili verdiği bilgiler, başta Fıraku'ş-Şia müellifi Nevbahtî (311/923) ve birçok müellif tarafından verilen bilgilerle çelişmektedir.

---

²²⁴ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.23.

²²⁵ Kur'an-ı Kerim, *Kâf* 50/15.

²²⁶ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.23-24.

²²⁷ Cârûdiyye: Zeydiyye'nin bir alt grubudur. Ebû'l-Cârûd / Ebû'n-Necm Ziyad b. el-Münzir el-Hemedânî el-A'mâ Surhûb el-Horasânî el-Abdî el-Harkî'nin(150/767) taraftarlarıdır. Ebu'l-Cârud, Muhammed el-Bâkır tarafından Serhûb (veya Surhûb) diye isimlendirilmişti. Serhûb, Bâkır'ın açıklamasına göre denizde sakın olan şeytan anlamındadır. Bunlar Hz.Peygamber(s.a.v)'in Hz. Ali'yi ismen değil vasfen nass ile tayin ettiğini iddia ederler. Onlara göre ümmet Hz. Ali'ye biati terketmekle küfre ve dalâlete düşmüştür. Onlar beklenen imamla (Mehdi) ilgili farklı görüşler benimsemişlerdir. Bazılarına göre Hz. Hasan veya Hz. Hüseyin soyundan birisi çıkıp kılıcını çekerek kendisine beyata çağırması durumunda imameti hak etmiş

12. Hişâmiyye: Bu fırka mensupları İmamiyye'den olan Hişam b. el-Hakem'in taraftarlarıdır ve Hişâmiyye diye bilinirler. Malatî, bu grubun Hz. Peygamber (s.a.v.)'in "dinden çıkacaklarını haber verdiği Rafizîlerden" olduğunu belirterek, Hişam'ın gerçekte Müslüman olmadığını, zira önceleri azılı bir mülhid ve dehrî iken sonra Seneviyye ve Maniyye'ye geçtiğini, Müslümanlar galip gelince de kerhen İslâm'a girdiğini söyler.

Malatî, Hişam kadar Hz. Ali ve oğullarına ayıp isnad eden bir başka kimsenin olmadığını ve bundan dolayı onun lanetlendiğini belirtir. Hâlbuki Yüce Allah'ın Hz. Ali ve oğullarını ayıplardan ve kirlilikten arındırarak tertemiz kıldığını söyler.²²⁸

Hişam'ın İmamiyye inancındaki isteği ve hedefi Ehl-i Beyt sevgisi değil, bilakis İslâm inancının, tevhid inancının ve peygamberlik inancının temellerini zayıflatmak ve yıkmak isteğidir. O, tevhid inancı konusunda teşbihe yönelmiş ve tevhid düşüncesini yıkmış ve yaratıcı ile yaratılanı aynı seviyede görmüştür. Sonra Ehl-i Beyt sevgisini, Kitap ve Sünnet hakkında ileri geri konuşmalarına, ümmeti küfürle ve nifak çıkarmakla itham etmesine dayanak kılmıştır. Onun İslâm'ı yıkma konusunda sarf ettiği çabayı daha önce hiç bir İslâm düşmanı sarf etmemiştir.

Malatî'ye göre, Yüce Allah'ın kendisini lanetlediği Hişam, Resulullah (s.a.v.)'in daha hayatta iken buyurduğu "Ben kimin mevlası isem, Ali de onun mevlasıdır.", "Senin bana nispetle yerin, Musa'ya nispetle Harun'un yeri gibidir, ancak benden sonra Nebi yoktur", "Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır" sözleriyle Hz. Ali'yi imam tayin ettiğini ve Yüce Allah'ın da onu ümmetin halifesi kıldığını ifade eder. Çünkü Hz. Ali; yanılmanın, gafletin, cehaletin ve acziyetin asla kendisi için caiz olmayacağı, ümmetin en faziletli kişisidir. Aynı zamanda Hz. Ali masumdur. Yüce Allah tarafından

---

olur. Kimisi Muhammed b. Abdillâh b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali'nin mehdi olarak döneceğine, kimisi Tâlikan Emiri Muhammed b. el-Kasım'ın mehdi olarak döneceğine, kimisi de Kûfe'de isyan eden Yahya b. Ömer'in mehdi olarak döneceğine inanmışlardır. Bkz. Eş'arî, *Makalatü'l-İslamiyyin*, nşr. Nâim Zerzûr, s.70; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, nşr. Abdulaziz Muhammed el-Vekîl, Beyrut, t.y., s.107-109; krş. Kummi/Nevbahtî, *Şii Firkalar*, Çev. H. Onat, S. Hizmetli, S. Kutlu, R. Şimşek, Ankara, 2004, s.92-93; Hakyemez, *Şîa'da Gaybet İnanç ve Gâib On İkinci İmam*, s.66-67.

²²⁸ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.24

da yaratılmışlar için imam olarak tayin edilmiştir. Hz. Ali'nin imametinin delili, Kâbe'nin yönü ve diğer farzların delilleri gibi kesindir.²²⁹

Hişâmiyye'ye göre sahabe, Hz. Ebû Bekir'e biat etmekle küfre düşmüş ve dinden çıkmıştır. Ümmetin dinden çıkmasıyla Kur'an nesh edilmiş ve semaya yükseltilmiştir. Sünnet de yine sahabe kâfir olduğu için, onların nakilleriyle sabit olamaz. İnsanların elinde bulunan Kur'an değiştirilmiş ve Hz. Osman zamanında uydurulmuştur. Daha önceki mushaflar ise yakılmıştır. Ümmetin, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile beraber yaptığı savaşlarda, babalarını ve aşiretlerinden insanları öldüren Hz. Ali'ye eskiden duydukları kin yeniden ön plana çıkmış ve ikiyüzlü davranmışlardır. Ümmetten Hz. Ali ile beraber hareket eden Hz. Selman, Hz. Ammar, Hz. Ebû Zer ve Mikdat ibn Esved'den oluşan dört ileri gelen sahabeyi ayırırlar. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Talhâ, Hz. Zübeyr ve Hz. Âişe'yi ümmetin en şerlileri ve küfürde en ileri gidenleri olarak kabul ederler; onları lanetle anarlar ve onlardan uzak dururlar.

Malatî, Hişâmiyye'nin bu iddialarını aktardıktan sonra, "Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim..."²³⁰ ayeti kerimesini hatırlatarak, onlara şunu sorar: Allah dinini, Resulullah (s.a.v.)'ın hayatında mı, vefatından sonra mı veya bu ayetin indiği günde mi tamamladı? Malatî bu sorudan sonra onların verebileceği çeşitli cevap ihtimallerini değerlendirir.

Onlar "Allah asla dinini tamamlamamıştır" derlerse, bu onların cehaletini ve küfrünü ortaya koyar. Eğer öyle değil de "Allah dinini ve nimetini Nebi (s.a.v.) hayatta iken tamamladı fakat onun vefatından sonra dini başkalaştırdılar ve değiştirdiler. Bu da Allah'ın hoşuna gitmedi ve Kur'an'ın hükmünü onlardan kaldırdı, dini onların elinden çekip aldı" derlerse onlara şöyle denir: "Sizin bu iddianızı dinden, kitaptan, sünnetten delillendiremediğiniz gibi, bu mesele kiblenin yönü, oruç, namaz ve diğer kesin hükümlerle birlikte konuşulan konulardan değildir. Bundan dolayı onların "din değiştirildi" demeleri delilsiz bir iddiadır."²³¹

---

²²⁹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.25.

²³⁰ Kur'an-ı Kerim, *Maide* 5/3

²³¹ Malatî, *a.g.e.* Kevserî neşri, s.26

Malatî, Hişamiyye'nin sahabe hakkındaki iddialarına Kur'an ayetleriyle cevap verir. "Muhacirler ve Ensardan(İslâma girmekte) ilk öne geçenler ile onlara güzellikle uyanlardan Allah razı olmuştur, onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır. Allah onlar için altlarından ırmaklar akan, içlerinde sonsuza kadar kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte en büyük kurtuluş budur"²³² ayetini hatırlatır ve Yüce Allah'ın ayette olduğu gibi, övdüğü ve iman ile vafettiği sahabenin, dini başkalaştırıp değiştirmek ve küfre düşmekle itham edilemeyeceğini belirtir. "Allah, sizden iman edip salih amel işleyenlere, kendilerinden öncekileri hâkim kıldığı gibi, onları da yeryüzüne hâkim kılacağını, onlar için seçip beğendiği dinlerini kendilerine sağlamlaştıracağını ve korkularının ardından kendilerini güvene erdireceğini vadetmiştir. Çünkü onlar bana kulluk ederler ve hiçbir şeyi bana ortak koşmazlar" ayetini Malatî onlara hatırlatarak da Resulullah (s.a.v.)'ın vefatından sonra, yeryüzünde Allah'a ibadet eden ve O'na hiç bir şeyi ortak koşmayan halifelerin ve ümmetin bulunacağını belirtir.²³³

Malatî, (Hişamiyye'nin) kendi dönemlerinde artık iki kapak arasında ve ümmetin kalplerinde olan, namazlarında okudukları, harflerini, sınırlarını, muhkem ve müteşâbihini korudukları, içinde hiç bir şey eksilmeyen, korunduğu bilinen ve 114 sûreden oluşan Kur'an-ı Kerim'in, Hişamiyye'nin iddia ettiği gibi Yüce Allah'ın Hz. Muhammed (s.a.v.)'e indirdiği kitap olmadığı ve sahabenin irtidatından sonra semaya yükseltildiği kabul edilecek olursa, onların imametinin ispatı konusundaki iddialarına dayanak bulamayacaklarını, dolayısıyla iddialarının geçersiz olduğunu ortaya koyar.²³⁴

Yine Malatî, Kur'an'ın bir sûresinin benzerini getirmeleri için bütün Araplara yirmi üç sene meydan okuduğunu, onların buna güç yetiremeyip aciz düştüklerini ve sonsuza kadar da bu acizliklerinin devam edeceğini söyleyerek, Yüce Kitabımızın sonradan uydurulmuş olduğunun söylenemeyeceğini belirtir. Çünkü Nebi (s.a.v.)'nin ahabından büyük bir topluluğun Kur'an'ı ezberlediğini ve koruduğunu, aynı şekilde onlardan sonra gelen Tabiîn ve Etbau't-Tabiîn'in de ezberleyip korumaya devam ettiğini ve kendilerinden sonrakilere ulaştıklarını ve böylece Kur'an'ın günümüze kadar korunarak geldiğini ve hiç bir şeyin ondan eksilmediğini belirtir. Zira bizzat Yüce Allah

---

²³² Kur'an-ı Kerim, Tevbe 9/100

²³³ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.27.

²³⁴ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.28

Kur'an'da: "Hiç şüphesiz Kur'an'ı biz indirdik ve muhakkak onu(değişikliğe uğramaktan) biz koruyacağız"²³⁵ buyurur. Malatî, burada tekrar Hişamiyye'yi muhatap alarak onlara; Yüce Allah'ın bu sözünde doğruyu söyleyip söylemediğini sorar. Eğer onlar "Allah doğruyu söylemedi" derlerse, Yüce Allah'ı yalan söylemekle itham etmiş olurlar ki, Rabb'lerini yalanladıklarından dolayı zaten kâfir olurlar. Yok, eğer "Allah doğru söyledi, Kur'an'ı indirdi ve korudu" derlerse, iddialarından vazgeçmiş olurlar. Şayet "Hz. Peygamber (s.a.v.) onu korudu, ancak ondan sonra nesh oldu ve göğe yükseltildi" derlerse, o zaman da delilsiz ve dayanaksız bir iddiada bulunmuş olurlar.²³⁶

Malatî, Kur'an'ın Hz. Muhammed (s.a.v.)'e indirildiği, tağyir ve tebdile uğramadığı ve nesh edilmediği hakkında icmâ olduğunu belirtir. Hişamiyye ise icmâya karşı gelmiş ve Kur'an'ın tağyir ve tebdil edildiğini iddia etmiştir. Oysa icmaya karşı gelmek sapıklığa düşürür. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) "Ümmetim dalâlet üzerinde birleşmez" buyurur. Dolayısıyla ümmetin icması, dinin ana kaynaklarından. Bu sebeple Hişamiyye'nin hiç bir delile dayanmaksızın, ümmetin büyük topluluğuna hakaret etmesi, onları sapıklıkla ve dinden dönmekle itham etmesi, ne aklî ne de naklî deliller ışığında kabul edilebilecek bir durumdur.

Hz. Ali'nin hilafetine gelince; Hişamiyye'ye göre Hz. Ali insanları hidayete çağırmış, insanlar ise ona yaptıkları biatı terk etmiş, kendileri sapmış, başkalarını da saptırmış ve küfre düşmüşlerdir. Küfürleri ve dinden çıkmaları sebebiyle, din ellerinden çıkıp gitmiştir. Bundan dolayı Hz. Ebû Bekir'e yapılan biat geçersizdir. Hz. Ömer ve Hz. Osman'a yapılan biatlar da aynı şekilde geçersizdir. Çünkü Hz. Ali'ye biatın terk edilmesi zulümdür ve küfürdür.²³⁷

Malatî'ye göre onların bu inançları bilmemekten ve cehaletlerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü bilinen bir gerçektir ki Hz. Ali, ilk üç halife Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a biat etmiş ve arkalarında namaz kılmıştır. Onlara muhalefet etmeyi reddetmiş ve onların faziletlerine dair söz söylemiştir. Onların işlerinde kendileriyle istişarede bulunmuş, kararlarına ortak olmuş ve onların görüşlerini kabul

---

²³⁵ Kur'an-ı Kerim ,Hicr 15/9

²³⁶ Malatî, a.g.e., Kevserî neşri, s.28-29

²³⁷ Malatî, a.g.e., Kevserî neşri, s.30

etmiş, onaylamıştır. Bütün bunlara rağmen eğer onlar: "Hz. Ali bunların hepsini takiyye olarak ve ölümden korktuğu için yaptı" derlerse, o zaman kendi asıl düşünceleri olan; "Allah Hz. Ali'yi dini ikame etmek, ortaya çıkarmak için gönderdi" düşüncesiyle çelişkiye düşmüş olurlar. Çünkü o takdirde bırakın Hz. Ali'nin dini ikame etmesini, aksine o takiyye yaparak, gerçekleri ve görevini gizleyerek kendi nefisini korumuş olur. Oysa onların Hz. Ali hakkında söylediklerinin hepsi yalan ve boş sözlerden ibarettir. Çünkü Hz. Ali; âciz, ihanet eden, gizleyen, cahil biri değildir. Bunların Hz. Ali hakkında söyledikleri ona karşı olan buğzlarından kaynaklanır. Onlar her ne kadar Hz. Ali sevgisini öne sürerlerse de, ona olan nefret ve kinlerini gizlemektedirler.

Malatî, son olarak zina, içki içmek, mü'min erkek ve kadınlara iftira atmak, yalancı şahitlik, iftira ve bütün çirkinliklerin onların özellikleri olduğunu ve onların dinimizde yerleri olmadığını belirterek, Hişamîye bölümünü bitirir.²³⁸

Malatî, Tenbih'te Hişamîye'yi oldukça geniş bir şekilde ele almıştır. Çünkü Hişam b. Hakem²³⁹ İmamî kelâmın teşekkülünü başlatan en önemli kişidir.

13. İsmâîliyye: Malatî'nin İmamiyye'den olduklarını belirttiği bu fırka tevellî ve teberrî düşüncesini benimsemiştir. Hz. Ali'ye muhalefet edenleri kâfirlikle itham ederler ve "on iki imama" inanırlar. Namazı beş vakit olarak kılarlar. Kulluğu ve ibadetleri açıktan yaparlar. Hz. Hüseyin ve yanındakilerin Kerbelâ'da öldürülmeleri sebebiyle, sürekli inleyip dövünmeleri ve uzun süreli ağlaşmalarından kaynaklanan, gözlerinde bozulma ve yüzlerinde solgunluk vardır. Onlar zekât ve sadakalarını imamlarına

²³⁸ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.31-32

²³⁹ Hişam b. Hakem: İmamî Kelâmın temelini oluşturan belli başlı kişilerden Hişam b. Hakem'in ölüm tarihi ihtilafıdır, biri (179/795) diğeri(199/815)'dir. Kelâm'ın ilk önderlerinden sayılan Hişam b. Hakem, Ca'fer es-Sâdık'a intisap ettikten sonra fıkıh ve hadisle ilgilenmiştir. İmamet, tevhid, âlemin yaratılışı, kader, cebr, miras, sahâbenin durumu, ferâiz vb. hususlarda eserler yazmıştır. Allah'ın birliği hakkında Aristo'ya bir reddiye yazmıştır. Yahya b. Halid el-Bermekî ile dostluk kurmuştu. Onun tertiplemediği nazar ve kelam toplantılarından sorumlu idi. Hişam, Allah'ın sıfatları ve Halkul Kuran konularında fikir yürütmüştür. Allah'a cism dediği için tecsîm ve teşbîh ile suçlandı. İmamet konusunda söz sahibi biridir. Mezhebinin görüşlerini akılla destekledi. O Mefdul'un imametini kabul etmez, Rafıza'nın ashâbı tenkid hususundaki görüşlerini kabul eder. Hişam, imamların günahlardan korunmuş olduklarını söylediği halde, peygamberin isyanını caiz görüyordu. Bkz. Nevbahtî, *Şii Firkalar*, s.214; Eş'ârî, *Makalatü'l-İslamiyyin*, nşr. Naim Zerzûr, s.66-67; Şehristânî, *el-Milel ve'l-Nihal*, s.174-176; W.Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev: E.Ruhi Fiğlalı, Ankara, 2010, s.260-262; Metin Bozan, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, İstanbul, 2009, s.73-74

verirler. Sakallarını kına ile boyarlar ve yüzüklerini sağ el parmaklarına takarlar. Yahudilerin yaptıkları gibi, gömlek ve dış elbiselerinin kollarını yukarı kıvrırlar ve sarı ayakkabı giyerler. Adl, tevhid ve vaîd görüşüne sahiptirler. Günah işlemekle yapılan iyiliklerin yok olacağına inanırlar. Cenaze namazlarını beş tekbir ile kılarlar ve imamlarının kabir ziyaretini zorunlu tutarlar.²⁴⁰

14. Ehl-i Kûm: Malatî, İmamiyye'den olan bu fırkanın görüşlerinin İsmailiyye'ye yakın olduğunu, ancak onlardan farklı olarak cebr ve teşbih görüşüne de inandıklarını söyler. Öğle ile İkinci namazlarını birleştirip öğle vaktinin başlangıcında kılarlar. Akşam ile Yatsı namazlarını yine birleştirip akşam vaktinden gece yarısına kadar olan bir vakitte kılarlar. Sabah namazını da ilk fecrin doğuşundan itibaren kılarlar. Abdestte ayaklarının altını ve üstünü mesh ederler. Malatî, ayrıca bu gurubun selefe ta'n ettiklerini, hatta içini saman ve yünle doldurdukları ve Ebû Bekir, Ömer, Osman şeklinde isim taktıkları temsilî kuklalara, parçalanıncaya ya da iman edenlere karşı olan kin ve nefretleri sona erinceye kadar çirkin sövgülerle beraber sopayla vurduklarını belirtir.²⁴¹

15. Ca'feriyye: Malatî bunların görüşlerinin İsmailiyye'ye benzediğini belirtmekle yetinir. Başka herhangi bir bilgi vermez.²⁴²

16. el-Kat'iyetu'l-Uzmâ: Malatî, görüşlerinin Ca'feriyye'nin görüşlerine benzediğini söylediği bu fırka mensuplarının, Resulullah (s.a.v.) tarafından Hz. Ali'nin kesin olarak halife tayin edildiğine, ayrıca tevellî ve teberrî görüşüne inandıklarını söyler.²⁴³

17. el-Kat'iyetu'l-Kusrâ: Malatî bu fırka mensuplarının imamet konusunda Ali er-Rızâ'nın imametine inandıklarını ve ondan sonra imam tanımadıklarını belirtir.

---

²⁴⁰ Malatî, a.g.e., Kevserî neşri, s.32

²⁴¹ Malatî, a.g.e., Kevserî neşri, s.32-33

²⁴² Malatî, a.g.e., Kevserî neşri, s.33.

²⁴³ Malatî, a.g.e., Kevserî neşri, s.33

İmamet konusunun dışındaki hususlarda ise el-Kat'iyetu'l-Uzma fırkasının görüşlerini benimsediklerini söyler.²⁴⁴

18. Zeydiyye: Malatî, Rafıza'nın fırkaları arasında saydığı Zeydiyye fırkasının Zeyd b. Ali(122/740) taraftarlarına verilen bir isim olduğunu ve dört fırkaya ayrıldıklarını söyler:

a. Zeydiyye'nin Birinci Fırkası: Malatî'ye göre, Zeydiyye'nin ilk fırkası İmamiyye içinde en zararlı fırkadır. Onların ilk nesli ve muhaliflerini tekfir ettiğini, onları esir aldığını, mallarını yağmaladığını, çocuklarını öldürdüğünü ve kadınlarının namuslarını kendileri için helal saydıklarını belirtir. Örneğin bu fırka mensuplarından Basra sahibi Ali b. Muhammed, önce "Onlar facir ve nankörlerden başkasını doğurmazlar"²⁴⁵ ayetini Müslümanlara hamledip saptırarak ve bağlamından kopararak yanlış te'vil etmiş, sonra da bu batıl te'vile dayanarak Müslümanları müşrik kabul ederek onların kanını akıtmayı, mushafları ve camileri yakmayı ve Allah'ın haram kıldığı her şeyi yapmayı kendileri için helal saymıştır.²⁴⁶

b. Zeydiyye'nin İkinci Fırkası: Selefî tekfir ederler. Tevellî ve teberri fikrini benimserler. Birinci fırkadan farklı olarak, muhalifleriyle savaşmayı, onları esir etmeyi, mallarını ve kadınlarının namuslarını kendileri için helal saymayı reddederler.²⁴⁷

c. Zeydiyye'nin Üçüncü Fırkası: Bu fırkaya göre ümmet, Hz. Ebû Bekir'i halife seçerken, inat olsun diye kasten değil, ihtihatlarında yanılarak "fadıl" varken "mefdul"²⁴⁸ imamete seçmişlerdir.²⁴⁹ Kasıt olmadığı için de onlara herhangi bir günah

---

²⁴⁴ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.33

²⁴⁵ Kur'an-ı Kerim, Nuh 71/27

²⁴⁶ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.33-34

²⁴⁷ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.34.

²⁴⁸ "Fadıl-Mefdûl": Fadıl, 'faziletli'; mefdûl ise 'daha az faziletli' demektir. Faziletlinin bulunduğu bir dönemde daha az faziletlinin imam olup olamayacağı meselesi ile ilgili bir tartışmadır. Yani ümmetin en faziletlisi Hz. Ali dururken, ondan daha az faziletli Hz. Ebû Bekir'in halife olması "fadıl varken mefdulün imametini" şeklinde ifade edilmiştir.

²⁴⁹ Zeydiyye: Zeyd b. Ali(122/740)'nin ayaklanmasıyla ortaya çıkan Zeydiyye, Kâsım er-Ressî tarafından sistemleştirilmiş ve Hâdî-İlelhak Yahya b. Hüseyin tarafından teşekkül tamamlanmıştır. Mefdul'un imametini kabul ederler. Hâdî'den sonra, Mu'tezile'nin beş esasından "el-menzile beyne'l-menziletayn" hariç diğerlerini kabul ederler. İmametini, Ali-Fatma soyundan gelip, ilim, cesaret ve takva vasıflarını

yoktur. Nassı inkâr etmezler, tevellî fikrini savunmazlar. Kimseyi tekfir etmezler. Zühd, takva ve hayır sahibidirler. Adalet, tevhid ve vaîd görüşüne sahiptirler.²⁵⁰

d. Bağdat Mu'tezilesi: Malatî, Bağdat Mu'tezilesini Zeydiyye'nin bir kolu sayar. Bağdat Mu'tezilesi, Ca'feriyye fırkasının görüşlerini benimser. Malatî'ye göre, Ca'fer b. Mübeşşir es- Sekafî, Ca'fer b. Harb el-Hemedânî ve Muhammed b. Abdullah el-İskâfî Bağdat Mu'tezilesi'nin önde gelen imamlarıdır.

Bağdat Mu'tezilesi,²⁵¹ fâdıl varken mefdulun imametini caiz görürler. Yani ümmetin en faziletlisi olarak gördükleri Hz. Ali dururken, ondan daha az faziletli olan Hz. Ebû Bekir'in hilafetini caiz görürler. Fâdıl varken mefdulun imametinin caiz olduğuna delilleri ise, Hz. Nebi (s.a.v.)'in Zat'üs-Selâsil gazvesinde Ensar ve Muhacir'in faziletlieleri dururken, komutan olarak Amr ibn Âs'ı tayin etmesidir. Onlara göre fadıl varken mefdule biat edilir. Nitekim ashab da aynı şekilde yapmış, fadıl Hz. Ali varken mefdul olan Hz. Ebû Bekir'e biat etmişlerdir. Hz. Ali de kendisinden önceki halifelere razı olmuş, onlara tabi olmuş, onlardan dostluğunu esirgememiş ve onların arkasında namaz kılmıştır.²⁵²

Malatî'ye göre Bağdat Mu'tezilesi'nin, Aşere-i Mübeşşere'den olan on kişinin ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in zevcelerinin cennetlik olduğuna inandıklarını, Hz. Ali ve Muaviye'ye düşmanlık ettikleri gerekçesiyle Ebû Mûsa el-Eş'arî, Muğire b. Şu'be, Velid b. Ukbe ve başka bir grup insandan teberrî ettiklerini ve Adl, Tevhid, Vaîd, el-

---

taşıyan, imametini ilan edip kendi adına davette bulunarak, mücadeleye girişen kişinin hakkı olduğuna inanırlar. Bkz. Mehmet Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi*, İstanbul, 2010, s.37 vd.

²⁵⁰ Malatî, a.g.e., Kevserî neşri, s.34.

²⁵¹ Bağdat Mu'tezilesi: Kûfe'den Bağdat'a gelen ve Şii eğilimleri olan Bişr el-Mu'temir (210/825), Bağdat Mu'tezilesi'nin fikir babası sayılır. Basra Mu'tezilesi, dört halifenin hilafetteki sırasını, aynı zamanda fazilet sırası olarak gördüğü halde; Bağdat Mu'tezilesi, Hz. Ali'nin en faziletli olduğunu, ancak mefdul olan Hz. Ebû Bekir'in imametini de kabul ederler. Böylece onlar, Hz. Ali'nin faziletini ve yüceliğini tanımakla Rafizilerle uyuşmuş, fakat onun karizmatik vasıflarını inkâr etmekle de muhaliflerine katılmışlardır. Bkz. Cemil Hakyemez, *Bişr b. el-Mu'temir ve Mu'tezile'nin Bağdat Ekolünün Teşekkülü*, (Yüksek Lisans Tezi), AÜSBE, Ankara, 1998, s.71-74

²⁵² Malatî, a.g.e., Kevserî neşri, s.34-35.

Menziletü Beyne'l-Menzileteyn ve el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyu ani'l-Münker görüşlerine sahip olduklarını belirtir.²⁵³

3. Mu'tezile:

Malatî, Mu'tezile fırkasını Ehl-i Kible muhaliflerinden "altıncı taife" olarak nitelendirir. Eseri tedkik eden M. Zahid el-Kevserî'nin dipnotunda belirttiği gibi bu fırkanın altıncı taife olabilmesi için daha önce beş taifeden bahsedilmiş olması gerekirken, Malatî bu beş taifeden herhangi bir şekilde söz etmediği gibi, onlara herhangi bir yerde başka bir atıfta da bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu beş taife kitapta noksan olup, yer almamaktadır.²⁵⁴

Malatî, Mu'tezile'yi Ehl-i Kible muhalifleri olarak nitelendirdiği halde, onların haklarını teslim etmekten de geri durmamıştır. Malatî, Mu'tezile mensuplarının özelliklerini şöyle sıralamıştır: Onlar kelimeler erbabıdır, cedel metodunu çokça kullanırlar. Görüşlerin makbul olanı ile olmayanı birbirinden ayırt edebilen, muhaliflerine karşı kesin delilleri ustalıkla kullanabilen, aklî ve naklî ilimleri ayırt eden ve çeşitli üslupları ustalıkla kullanabilen kimselerdir.²⁵⁵

Malatî, onların 20 fırka olduklarını, temel meseleleri olan adl, tevhid, vaîd, el-Menziletü beyne'l-Menzileteyn ve el-Emru bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehyu ani'l-Münker konularında aralarında farklılık bulunmadığını, sadece fer'î meselelerde birbiriyle ihtilaf ettiklerini ve kendilerini "Mu'tezile" olarak isimlendirdiklerini belirtir.²⁵⁶

Mu'tezile'nin ortaya çıkışını Malatî şu şekilde aktarır: Hz. Hasan, Muaviye'ye biat edip hilafeti ona teslim edince, Hz. Ali taraftarı olan bir grup insan; Hz. Hasan'ı, Muaviye'yi ve diğer insanları terk edip evlerine ve mescidlerine çekilmişler ve "Biz yalnızca ilim ve ibadetle meşgul oluyoruz" demişlerdir. İşte bu kimseler diğer insanlara

---

²⁵³ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.35.

²⁵⁴ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.35, 1. Dipnot.

²⁵⁵ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.36

²⁵⁶ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.36

karışmayanlar, ayrılıp bir kenara çekilenler anlamında kendilerini "Mu'tezile" olarak adlandırmışlardır.²⁵⁷

Malatî, bundan sonra Mu'tezile'nin el-Menziletu beyne'l-Menzileteyn görüşüne özel bir yer ayırır ve onu şöyle açıklar: Mu'tezile'ye göre Yüce Allah'a, peygamberlerine, kitaplarına, dinine inanan, helâli helâl ve haramı da haram olarak kabul eden kişi "büyük günah" işlediği zaman fâsık olur. Günahı, onun imanını küfre döndürmez. O kâfir, mü'min, müslim ya da münafık olarak nitelendirilmez. O kimse Yüce Allah'ın nitelendirdiği gibi "fasık" olarak nitelendirilir. İşte Mu'tezile bu kişiyi iki yer arasında, yani küfür ile iman arasında bir yerde kabul eder. Eğer o kişi büyük günahından dönse ve Allah'ı ikrar edip, O'na teslim olsa bile, inanan ve salih amel işleyenler gibi mümin ve müslim olarak vasıflandırılmazlar.²⁵⁸

Malatî, bazı ferî meselelerde farklılıklar olmakla birlikte beş temel esasta birleşen Mu'tezile'nin Bağdat ve Basra Mu'tezilesi olarak ikiye ayrıldıklarını belirtir. Malatî'ye göre i'tizal fikri, ilk defa Vasıl b. Âta (131/748) tarafından Basra'da ortaya çıkarılmıştır. Bu fikri Bağdat'a taşıyan ise, Basra'ya gelip Vasıl b. Âta'nın arkadaşları olan Bişr b. Saîd ve Ebû Osman Za'ferânî ile görüşen ve onlardan i'tizal fikri ile beş temel esası alan Bişr b. Mu'temir (210/825)'dir.²⁵⁹ Bişr b. Mu'temir, insanları i'tizal fikrine davet etmeye ve görüşlerini yaymaya başlayınca Halife Harun Reşîd(193/809) tarafından hapse atılmıştır. Bişr b. Mu'temir hapiste de rahat durmamış, adl, tevhid ve vaîd konusundaki görüşlerini kısa kısa beyitler halinde yazıp anlatmaya devam etmiştir. Bişr b. Mu'temir'in faaliyetlerinden rahatsız olan bazı insanlar, onun hapisshanede söylediği şiirlerin insanlara çok zarar verdiğini belirtip onu halifeye şikâyet etseler de Bişr b. Mu'temir'in i'tizal fikirlerini anlattığı şiirleri, bütün meclislerde ve toplantılarda insanlar tarafından istekle okunur olmuştur.²⁶⁰

Bağdat'ta Mu'tezile'nin oluşumunu bu şekilde anlatan Malatî, daha sonra Mu'tezile'nin bazı ileri gelenlerinden ve çalışmalarından bahseder. Bişr b. Mu'temir'den

²⁵⁷ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.36

²⁵⁸ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.36-37

²⁵⁹ Bişr b. el-Mu'temir ile ilgili geniş bilgi için bkz. Cemil Hakyemez, *Bişr b. el-Mutemir ve Mu'tezile'nin Bağdad Ekolünün Doğuşu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998.

²⁶⁰ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.38

i'tizal fikrini alan Ebû Musa b. Sabîh (226/841), meclislerde fikirlerini aktarmaya başlamış, ondan da Ca'fereyn denilen Ca'fer b. Harb (236/850) ve Ca'fer b. Mübeşşir(234/848) etkilenmiş ve ön plana çıkmaya başlamışlardır. Bu iki Cafer'den sonra Muhammed b. Abdullah el-İskâfî (240/854) ortaya çıkmış, i'tizal fikrini savunan birçok kitaplar yazmış ve Mu'tezile fikhını oluşturmuştur.²⁶¹

Malatî, Dırrar b. Amr (200/815), İbrahim en-Nazzam (221/816), Hişam el-Fûfî(227/842), Ebû Bekir el-Asam (201/816) Abdurrahman b. Keysânî gibi Mu'tezile'nin önde gelen âlimlerinden, onların cedel konusundaki maharetlerinden ve bir kısmının özelliklerinden söz ettikten sonra, sözü Basra Mu'tezilesi'nden Ebû'l-Huzeyl el-Allaf (235/849) ve el-Câhız (255/868)'a getirir. Malatî'ye göre, Ebû'l-Huzeyl, kendi döneminde Mu'tezile'nin en önde gelen âlimi ve cedel ilminde misli görülmemiş, oldukça mahir bir kimsedir. Malatî, Bişr b. Mu'temir de olduğu gibi Ebû'l-Huzeyl el-Allaf'ın da i'tizal fikrini Vâsıl b. Âta'nın iki arkadaşı olan Bişr b. Sâid ve Ebû Osman ez-Zaferanî'den aldığını, ayrıca onun Me'mûn, Mu'tasım ve Vâsık tarafından büyük bir âlim olarak tanındığını ve Vezir İbn Ebî Dûad (240/854)'ın onun öğrencilerinden biri olduğunu söyler. Malatî, Mu'tezile'nin önde gelen âlimlerinden Câhız'ın ise cedel ehlinde olmadığını, onun daha ziyade eser te'lif etmekle şöhret bulduğunu söyler.²⁶²

Malatî, Bağdat Mu'tezilesi ile Basra Mu'tezilesi arasında binden çok meselede ihtilaf olduğunu ve bu meselelerde onların bir kısmının diğerlerini tekfir ettiklerini belirterek, onların ihtilaf ettikleri ferî meselelerden bazılarını zikreder. Mu'tezile ve Ehl-i kible arasında ortak olarak kabul edilen "Kafirin küfrü konusunda şüpheye düşen kafir olur. Çünkü küfürde şüphe etmek iman olmadığını şüphe edenin de, küfrü imandan ayırt edemediğini gösterir" anlayışında bir ayrılık yoktur. Ancak Bağdat Mu'tezilesi buradan sonra şu anlayışı geliştirmiştir: Küfürde şüphe edenin hükmü konusunda şüphe eden, şüphe edenden şüphe eden ve böylece sonsuza kadar giden şüphe edenlerin hepsi kâfirdir. Çünkü sonrakilerin hepsi, ilk şüphe edenin yolundan gitmişlerdir. Basra Mu'tezilesi ise, ilk şüphe edenin küfür konusunda şüphe etmesinden dolayı kâfir olduğunu, daha sonraki şüphe edenlerin ise küfür konusunda şüphe etmeyip, şüphe

---

²⁶¹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.38

²⁶² Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.38-39

etmenin küfür olup olmadığı konusunda şüphe ettikleri için kâfir olmadıklarını, onların fasık olduklarını ifade ederler. Malatî, Basra Mu'tezilesi'nin bu görüşünün Bağdat Mu'tezilesi'ne göre daha kabul edilebilir olduğunu belirtir.²⁶³

Bağdat Mu'tezilesi'nden Câferân (Cafer b. Harb ve Cafer b. Mübeşşir) ve el-İskâfi'ye göre Hz. Ali, Resulullah (s.a.v.)'tan sonra insanların en faziletlisidir. Hz. Ebû Bekir Hz. Ömer'den, Hz. Ömer de Hz. Osman'dan fazilet bakımından daha üstündür. Basra Mu'tezilesi'nden Ebû'l-Huzeyl'e göre ise Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali fazilette eşittirler, aralarında üstünlük yoktur. Hz. Ebû Bekir Hz. Ömer'den, Hz. Ömer de Hz. Osman'dan fazilette daha üstündür.²⁶⁴

Malatî, Mutezile'yi bu kadar anlatmasına rağmen, aslında onların görüşlerinin konuşulmasını, anlatılmasını ve aktarılmasını kendisinin de hoş karşılamadığını, ancak onların cehaletleri, şüpheleri ve isteklerinin ortaya çıkarılması için istemediği halde buna mecbur kaldığını, aralarındaki ihtilafları anlatırken, kullandıkları sözlerdeki çirkin ifadeleri ve konuşmalarındaki iğrenç, tiksindirici bölümleri nakletmekten de sakındığını özellikle vurgular.²⁶⁵

Malatî son olarak, Allah'ın Hz. Muhammed (s.a.v.)'i elçi olarak gönderdiğini, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in de kendisine iletilenleri hiç bir şeyi gizlemeden insanlara tebliğ ettiğini, açıkladığını ve doğruluğa yönlendirdiğini; Kur'an'ın ve Nebi(s.av.)'in şüpheli şeylerden ve cedelden insanları sakındırdığını, dolayısıyla her isteyenin Kur'an'ı kendi isteğine göre yorumlayamayacağını belirttikten sonra, Mu'tezile'nin görüşlerine karşı delil olarak "Onun bir bölüm ayetleri muhkem olup, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşabih ayetlerdir. Kalplerinde eğrilik olanlar, sırf fitne çıkarmak ve kendilerine göre yorumlamak için, onun müteşabih ayetlerinin peşine düşerler. Oysa onun tevilini Allah'tan başkası bilmez. İlimde uzman olanlar ise: Biz ona inandık, hepsi

---

²⁶³ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.40-41

²⁶⁴ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.41

²⁶⁵ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.42.

Rabbimizin katındandır, derler. Üstün akıllılardan başkası da düşünüp öğüt almaz"²⁶⁶ ayetini delil olarak getirir.

Resûlullah (s.av.)'ın öğütlerinden sonra Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Ömer'in, Hz. Osman'ın ve Hz. Ali'nin, ümmetin örnek aldıkları önderleri ve görüşleri delil kabul edilen kimseleri olduğunu, onların da bidatlerden ve sonradan ortaya çıkan meselelerden insanları sakındırdığını, İslâm'ın ilk devirlerinde olmayıp sonradan ortaya çıkan tartışmaların bidat olduğunu, bütün bidatlerin de sapıklık olduğunu vurgulayan Malatî, Mu'tezile'nin görüşlerinin ve tartıştıkları konuların da sonradan ortaya çıkan meseleler ve şüpheli şeyler olduğunu belirtir.²⁶⁷

Malatî, bu vurgulamayı yaptıktan sonra, yazdığı eserini okuyanları muhatap alarak onun, kendisini doğru yola ulaştıracak, Resulullah (s.a.v.)'ın sünnetine, Selef-i Salihin ile Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat'in yoluna uymaya²⁶⁸ ve dinî inançta karışıklık çıkaran bu insanların düşüncelerinden kendisini koruması için Allah'a yalvarıp dua etmeye davet eder.²⁶⁹ Kitabını yol gösterici olsun diye yazdığını, içindekilerin dayanak noktasının Kur'an, Sünnet, ilim ve basîret sahibi insanların görüşleri ve Selef mezhebinin delilleri olduğu, bunun için vermek istediği düşüncenin alınması ve kitabının bütün olarak değerlendirilmesi gerektiğini de özellikle vurgular.²⁷⁰

4. Mürcie:

Malatî, Mürcie mezhebinin ortaya çıkışı, ileri gelenleri ve önemli müntesipleri hakkında herhangi bir bilgi vermez. Onların 12 fırka olduklarını²⁷¹ ve görüşlerinin akıl ve mantık dışı olduğunu belirtir.²⁷²

Mürcie, "Doğrusu Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Ondan başkasını dilediği kimse için bağışlar" ²⁷³ ayetini zikrederek, her kim "Allah'tan başka

²⁶⁶ Kur'an-ı Kerim , Âli İmran 3/7

²⁶⁷ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.42

²⁶⁸ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.41

²⁶⁹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.42

²⁷⁰ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.43.

²⁷¹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.146

²⁷² Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.43

ilah yoktur, Muhammed Allah'ın peygamberidir" der, Allah'ın haram kıldığını haram, helal kıldığını da helal olarak kabul ederse, ondan sonra zina etse, hırsızlık yapsa, içki içse, adam öldürse, iffetli kadınlara iftira atsa, namazı, zekâtı ve orucu terk etse bile öldüğü zaman cennete gider. Bu fiillerin haramlığını kabul ettikten sonra, büyük günah işleyip, farzları terk edip tevbe etmese dahi, bu durum onun imanına bir zarar vermez. Fakat haramları helal kabul edip de yaparsa, o zaman kâfir olur ve Allah'a şirk koşmuş olur. Böylece imandan çıkar ve cehennem ehlinden olur.²⁷⁴

Mürcie; meleklerin, peygamberlerin, imamların, âlimlerin ve cahillerin imanlarının bir olduğunu ve hiç bir davranışın onların imanını iptal edemeyeceğini belirtir. "Her kim Lâ ilâhe illallah derse, zina etse, hırsızlık yapsa ve adam öldürse bile cennete girer" şeklindeki hadisi delil göstererek de, sadece Allah'ı inkârın bağışlanmayacağını, inkârın dışında her şeyin ise sahibi için bağışlanacağını belirtir.²⁷⁵

Malatî, Mürcie'nin görüşlerini kısaca bu şekilde özetledikten sonra, sanki karşısındalarmış gibi onları muhatap alarak iman ve diğer meseleler konusunda onlarla tartışır: Mürcie mensuplarına imanın ne olduğunu sorar. Onlar, eğer "İmanın mahiyetini bilmiyoruz" derlerse; bu onların cahilliklerini ortaya koyar ve cahilin de delili olmaz. Eğer, "İman ikrardan ibarettir" derlerse, ikrarın dil ile mi yoksa kalp ile mi olduğu kendilerine sorulur. "Yalnızca dil iledir" derlerse, dilleri ile ikrar edip şirklerini gizleyen münafıkların imanlarının durumu sorulur. Eğer, "Münafıklar dilleri ile ikrar edip şirklerini gizlerlerse, onların imanı kabul olmaz" derlerse, imanın kalp ile kabul edilmesi dışında, yalnızca dil ile ikrar edilmesinin yeterli olmadığını kabul etmiş olurlar ki, böylece kendi görüşleriyle çelişkiye düşmüş olurlar. Eğer dilin ikrarına rağmen kalbin durumundan şüpheye düşerlerse, imanın "Dil ile ikrar ve kalp ile tasdik" olduğunu söylemeleri gerekir. Kalp ile tasdik de ameli doğurur. Kalp ile tasdik, beden ile yapılan bütün ibadetlerin aslıdır. Çünkü beden ile yapılan ibadetler ancak tasdik eden kalpten ortaya çıkar. Bu ise onların "İman söz ve amelden ibarettir" demelerini gerektirir ki, bu da onların "İman amelsiz sözden ibarettir" düşünceleriyle çelişir. Aynı şekilde imanın dil ile ikrar ve kalp ile tasdik etmek olduğunu kabul ederlerse, beden ile

---

²⁷³ Kur'an-ı Kerim , Nisa 4/48

²⁷⁴ Malatî, a.g.e., Kevserî neşri, s.43

²⁷⁵ Malatî, a.g.e., Kevserî neşri, s.43

ibadeti de bunun zorunlu sonucu olarak kabul etmeleri gerekir. Eğer bu şekilde kabul etmeyip ilk görüşlerine dönerlerse, yine bu onların cehaletlerini ortaya çıkarır.²⁷⁶

Malatî, Allah'ın farzları, emirleri ve yasakları konusunda Mürcie'nin görüşlerini ele alarak; Allah'ın emirlerini yerine getiren ve yasaklarından kaçınan kişi ile emir ve yasaklarında O'na karşı gelen kişinin durumunu onlara sorar. Eğer onlar: "Hem Allah'ın katında ve hem de bizim nazarımızda eşittirler" derlerse, ma'siyeti taatla, taati de ma'siyetle eşit ve bir tutmuş olurlar ki, bu da onların cehaletlerini ve küfürlerini ortaya koyar. "Taati ve ma'siyet bir olamaz, ayrı şeylerdir, Allah'a itaat edenle O'nun emir ve nehiyelerine isyan eden bir değildir" derlerse, bu sefer de gerçeği kabul edip, görüşlerinden vazgeçmiş olurlar.²⁷⁷

Malatî Mürcie'ye zina eden ve büyük günah işleyen kişiye tevbe gerekip gerekmediğini sorar. Eğer onlar gerekmez derlerse, cehaletleri ortaya çıkar. Şayet tevbe gerekir derlerse, kendilerine "Niçin tevbe etmeleri gerektiği" sorulur. Eğer "Allah tevbeleri kabul eder ve günahları bağışlar" derlerse, isyanlarından ve günahlarından dolayı tevbeyi ve bağışlanmayı gerekli görmüş olurlar ve böylece kendi görüşlerinden vazgeçmiş olurlar. Eğer, "Bu kişi tevbe etmeye ve bağışlanmaya muhtaç değildir" derlerse, İslâm dininden çıkmış ve cemaate muhalefet etmiş olurlar.²⁷⁸

"Kim bir iyilikle gelirse, kendisine onun on misli vardır. Kim de bir kötülükle gelirse, o sadece onun dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar"²⁷⁹ ayetini Mürcie'ye hatırlatan Malatî, bir dirhem sadaka verene on sevap, bir dirhem çalana ise sadece bir dirhem karşılığı günah verilip verilmeyeceğini sorar. Eğer onlar "evet" derlerse, kendilerine, on dirhem çalan ve bir dirhemini sadaka olarak veren kişinin durumunun, verdiği bir sadakaya karşılık dokuz sevap²⁸⁰ ve elinde kalan dokuz dirhem şeklinde olup olmadığı sorulur. Eğer, "Çalınan şeyin sadaka olarak verilmesi caiz değildir. Çünkü çalmak sadakanın ecrini yok eder" derlerse, isyan ile taatin bir olduğu

---

²⁷⁶ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.44

²⁷⁷ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.44-45

²⁷⁸ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.45

²⁷⁹ Kur'an-ı Kerim, En'âm 6/160

²⁸⁰ 10 dirhem çalan kişi 1 dirhemini sadaka olarak vermekle 10 sevap kazandı. Bu kişi hırsızlık yaptığı için 1 günah yüklendi. Yüklendiği 1 günah, 1 sevabı yok etti. Dolayısıyla geriye "dokuz sevap" kaldı.

görüşlerinden vazgeçmiş olurlar. Şayet çalınan bir şeyden sadaka verilmesi caizdir derlerse, bu takdirde on dirhem çalan ve bir dirhemini sadaka olarak veren kimsenin, ayetteki iyiliğe on kat sevap, kötülüğe ise ancak misli ile karşılık verilir ilkesi gereği, "dokuz sevabının ve elinde dokuz dirheminin" olduğu gibi garip bir durumu kabul etmiş olurlar.²⁸¹

Mürcie imana üç farklı tanım getirmiştir. Birincisi kalpte gerçekleşen marifettir veya tastiktir. İkinci görüşe göre iman, dil ile ikrar kalp ile tastiktir. Üçüncü görüşe göre iman, sadece dil ile ikrardır. Bu tanımların hiç birisinde Mürcie, amelleri imana dâhil etmemiştir. Mürcie, fısık imanın zıddı kabul etmediklerinden ve amelleri imanın bir parçası olarak görmediklerinden, büyük günah işleyenleri fısık ve fücûru ile birlikte kâmil bir mümin saymaktadırlar.

Kutlu'ya göre Mürcie; "Hz.Osman ve Hz.Ali başta olmak üzere bütün büyük günah işleyenlerin durumlarını Allah'a bırakarak onların cennetlik veya cehennemlik oldukları konusunda hiç bir fikir ortaya koymayan kimseler ve topluluklara verilen müşterek bir isimdir."²⁸²

Malatî'nin de içinde bulunduğu Ashâbu'l-Hadis ise yaygın olarak, imanı, dil ile ikrar, kalp ile tasdik, organlarla amel olduğu şeklinde tanımlamışlardır. Görüldüğü gibi Ashâbu'l-Hadis, iman nazariyelerini, idealize ettikleri belli bir dönemin şartlarından hareketle kurmuşlar ve imanın tanımında ameli ön plana çıkarmışlardır. Teoride bu anlayışı savunurken, sosyal hayatta farklı bir tavır sergilemek zorunda kalmışlardır. Mürcie'nin iman nazariyesini reddetmelerine rağmen, pratikte Mürcie'nin görüşleri doğrultusunda hareket etmişlerdir.²⁸³

Malatî, Mürcie'nin iman, taat ve ma'siyet görüşlerini irdeleyip tartıştıktan sonra fırka ismi belirtmeksizin Mürcie'nin içindeki farklı sınıfların çeşitli görüşlerini ele alır ve onlara karşı ayet ve hadislerden deliller ileri sürer.

---

²⁸¹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.46-47

²⁸² Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara, 2002, s.39

²⁸³ Kutlu, *İlk Gelenekçiler*, s.190

Mürchie'den bir grup, Kelime-i Şehadet getiren kimsenin her ne yaparsa yapsın cennete gireceğini, şirk koşan kimsenin yaptığı iyiliğin kendisine fayda vermeyeceği gibi tevhid inancına sahip olan kişiye de yaptığı kötülüklerin zarar vermeyeceğini, farzları terk etse ve büyük günah işlese bile cehenneme girmeyeceğini iddia ederler.²⁸⁴"Hâlbuki onlar, Allah'ı birleyerek kulluk etmek, bu dini yalnız Allah'a has kılmak, namazı dosdoğru kılmak ve zekâtı vermekten başka bir şey ile emredilmediler. İşte bu da en doğru dindir"²⁸⁵ ayeti ile Hz. Pegamber(s.a.v.)'in "Kulluk ile küfür arasındaki fark, namazın terkidir" ve "her kim namazı bilerek terk ederse ameli boşa gider" şeklindeki, ibadetleri ön plana çıkaran ayet ve hadisleri hatırlatan Malatî, Mürchie'nin yukardaki görüşünü ifade edenlerin yalan söylediklerini belirtir.²⁸⁶

Ona göre Mürchie'den diğer bir grup, imanın ne dil ile ikrar ne de beden ile amel olduğunu, bilakis imanın kalbin marifetinden ibaret olduğunu iddia ederler. Hatta onlar "Biz dil ile ikrarı gerekli görseydik, beden ile ameli de gerekli görürdük" diyerek, namazın imanın zayıflığından kaynaklandığını ve namaz kılan kimsenin imanının zayıfladığını iddia ederler. Malatî ise, "Ey İman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin..."²⁸⁷ ayetini hatırlatarak itaatın söz ve amel olmaksızın mümkün olamayacağını hatırlatır.²⁸⁸

Mürchie'den diğer bir grup, dil ile Kelime-i şehadeti söyledikten ve Allah'ın katından gelen her şeyi kabul ettikten sonra, kişinin ameli terk etse bile mümin olduğunu, hiç bir şeyin onun imanında eksikliğe sebep olamayacağını iddia eder. Malatî onlara, "ameli terk etmek nasıl imanı noksanlaştırmaz" diyerek, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şu hadisini delil gösterir:"İman yetmiş küsur bölümdür. En üstün derecesi kelime-i şehadeti söylemek, en alt derecesi ise yolda insanlara eziyet veren şeyi kaldırmaktır. Hayâ da imandan bir şubedir." Hz. Nebi (s.a.v.)'ye imanın ne olduğu sorulduğu zaman şu ayeti okumuştur:"İyilik (yalnızca) yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmek değildir. Fakat iyilik Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, Kitab'a, peygamberlere iman etmek, malını sevgisine rağmen, yakınlarla, yetimlere, yoksullara,

²⁸⁴ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.146

²⁸⁵ Kur'an-ı Kerim, Beyyine 98/5

²⁸⁶ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.146.

²⁸⁷ Kur'an-ı Kerim, Nisâ 4/59

²⁸⁸ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.150

yolda kalmışlara, dilenenlere ve boyunduruk altında bulunanlara vermek, namaz kılmak, zekât vermektir. Ahitleştiği zaman sözünü yerine getiren, sıkıntıda, hastalıkta ve savaşın şiddetlendiği anda sabredendir. İşte imanlarında sadık olanlar onlardır. Ve takvaya erenler de onlardır."²⁸⁹Malatî, bu ayete göre imanın sadece şehadet değil, aynı zamanda Yüce Allah'ın ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in belirttiği hususlar olduğunu vurgular.²⁹⁰

Mürcie'den diğer bir grup, "Lâ ilahe illallah Muhammedün Resulullah" demekle birlikte, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Mekke'de mi, Medine'de mi yoksa Horasan'da mı peygamber olarak gönderildiğini; Hacc'ı kabul etmekle birlikte Kâbe'nin Mekke'de mi yoksa Horasan'da herhangi bir ev mi olduğunu; domuz eti yemenin haram olduğunu bilmekle beraber; domuzun, domuz denilen hayvan mı yoksa eşek mi olduğunu bilmediklerini ifade ederler ve bu şekilde ifade edenleri de mümin olarak kabul ederler.²⁹¹

Malatî, "Hangi Muhammedin Allah'ın Resulu olduğunu bilmiyorum" diyenin mümin olarak kabul edilemeyeceğini belirtir. Bütün Ehl-i marifetin Allah'ın Resulu Muhammed'in, Muhammed b. Abdullah b. Abdulmuttalib olduğunu bildiğini, Yüce Allah'ın "O, bütün dinlerin üzerinde olduğunu göstermek için, Resûlünü hem hidayet ile hem de hak din ile göndermiştir. Şahit olarak Allah yeter. Muhammed Allah'ın Peygamberidir..." ayetiyle buna işaret ettiğini Abdulmuttalib'in torunu, Abdullah'ın oğlu Muhammed'in Allah tarafından bütün insanlığa gönderildiğini, kendisine Mekke'de vahyedildiğini, sonra Medine'ye hicret ettiğini ve Allah tarafından ruhu alınıncaya kadar vahyin devam ettiğini hatırlatır.²⁹²

Mürcie'den diğer bir grup, imanlarının Cebrail, Mikail, Mukarreb Melekler ve peygamberlerin imanı gibi olduğunu iddia ederler. Malatî, meleklerin Allah'a isyan etmeyen varlıklar olduklarını, peygamberlerin ise günahsız olduğunu, dolayısıyla

---

²⁸⁹ Kur'an-ı Kerim , Bakara 2/177

²⁹⁰ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.151

²⁹¹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.151-152

²⁹² Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.152

onların imanlarının melekler ve peygamberlerin imanlarıyla aynı olamayacağını ifade eder.²⁹³

Mürcie'den diğer bir grup, imanlarının daima sağlam olduğunu, büyük iyilikler yapsalar, dinin emirlerine özen göstetseler, haramı terk etseler, sürekli olarak Kâbe'yi haccetseler, ebediyyen namaz kılıp, oruç tutsalar bile imanlarının artmayacağını, kötülükler yapıp, büyük günah işleseler, açıkça Allah'ın haram kıldıklarını yapsalar, namazı terkedip, orucu tutmasalar ve asla haccetmeseler dahi imanlarının eksilmeyeceğini iddia ederler.²⁹⁴

Malatî ise bunların Kur'an'a muhalefet ettiklerini, Çünkü Allah'ın "...İmanlarına iman katsınlar diye..."²⁹⁵ ayetinde imanın artabileceğini, " Ey İman edenler! Seslerinizi Peygamber'in sesinin üstünde yükseltmeyin, konuşurken birbirinize bağırdığınız gibi ona bağırmanın, yoksa siz farkına varmadan amelleriniz boşa gider." ayetinde ise yapılan olumsuz davranışlar nedeniyle imanın eksilebileceğini ortaya koyar.²⁹⁶

Mürcie'den diğer bir grup, imanın amellerin çokluğu ile sonsuz olarak artacağını, buna karşılık büyük günahlar işlense, farzlar terk edilse ve zalimler gibi davranılsa bile imanın azalmayacağını iddia ederler.²⁹⁷

Malatî, İbni Abbas'ın "İman artar ve eksilir" sözü ile Hz. Peygamber (s.a.v.)'in "İman kalpte beyaz bir ışık başlatır. İman arttığı sürece kalpteki bu beyazlık artar ve iman mükemmelleşince de kalp tamamen beyazla kaplanır. Nifak ise kalpte siyah bir karartının başlamasına sebep olur. Nifak arttığı sürece, kalpteki bu siyahlık artar ve nifak tamamlanınca kalp tamamen siyahla kaplanır."²⁹⁸ Hadisini zikrederek Mürcie'nin görüşlerini reddeder.

---

²⁹³ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.153

²⁹⁴ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.154

²⁹⁵ Kur'an-ı Kerim, Fetih 48/4

²⁹⁶ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.155

²⁹⁷ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.155

²⁹⁸ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.155

5. Havâric:

Malatî, Hâricîlerin fikirlerini şiddetle eleştirir ve reddeder. O, "Harûriyye",²⁹⁹ "Mârîka",³⁰⁰ ve "Şurat"³⁰¹ isimleriyle de adlandırıldıklarını belirttiği Hâricileri, Müslümanların kanlarını dökmeleri, onları kâfir kabul etmeleri ve Allah'ın haram kıldıklarını helal saymaları sebebiyle tekfir ederek, onların küfürleri hususunda ümmetin icmâ ettiğini söylemektedir.³⁰²

Haricileri kötileyen birçok hadis, sahâbe ve tabiîn sözünü kitabında zikrederek, onların kâfir, müşrik ve sapık bir zümre olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. Onun bu konuda görüşlerine dayanak yaptığı delillerden biri de şudur: Hz. Ali, Resûlullah (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:³⁰³ "Âhir zamanda bazı toy, akılları kıt birtakım insanlar çıkacak, Resûlullah'tan nakillerde bulunacaklar. Fakat imanları boğazlarından aşağı geçmeyecek. Onlar okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkacaklardır. Onları nerede görürseniz öldürün. Çünkü onları öldürmek, kıyamet günü ecir sayılacaktır."³⁰⁴

Malatî'ye göre Hâricîler yirmi beş fırkadır. O, bu fırkaları, bazılarını isimleri, kurucuları ve görüşleriyle ayrıntılı olarak aktarırken, bazılarını sadece isimleri ve kurucularıyla, bazılarını da önderlerini zikretmeden aktarır.³⁰⁵

1. Muhakkime: Malatî'ye göre bunlar, çarşılara ve insanların toplu olarak buldukları yerlere gelirler, insanlara "Hüküm Allah'a aittir" diyerek bağınırlardı. Bu slogana aykırı olarak "Tahkim"de hakemlerin verdiği hükmü kabul edenleri kılıçlarıyla öldürürlerdi. Kendileri öldürülünceye kadar da "Tahkim"i kabul edenlerle savaşımaya ve onları öldürmeye devam ederlerdi. Bundan dolayı insanlar onlardan çekinir ve

---

²⁹⁹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.91,178

³⁰⁰ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.51

³⁰¹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.47

³⁰² Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.51

³⁰³ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.182

³⁰⁴ Krş. Buharî, *Enbiya*,6; Müslim, *Zekât*,142; Ebû Davud, *Sünen*,28; Tirmizî, *Fiten*, 24; Nesaî, *Zekât*,79.

³⁰⁵ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.43-48, 178-180

korkarlardı. O, kendi dönemine işaretle "Allah'a hamdolsun ki, bugün artık bunlardan hiç kimse kalmamıştır" diyerek bu fırkanın kötülüğüne dikkat çekmiştir.³⁰⁶

Bunlar "Hüküm ancak Allah'a aittir" diyerek, Allah'ın dininde Allah'tan başka hiç bir kimsenin hüküm veremeyeceğini belirtir ve kendileri de bir hüküm vermezler. Ebû Musa el-Eş'arî'nin, Hz. Ali ve Hz. Muaviye arasında hüküm verdiği ve Hz. Ali'yi hilafetten indirdiği "Hakem Hadisesi"nde, Allah'tan başka hüküm verici olarak Ebû Musa el-Eş'arî'yi tayin etmesi dolayısıyla Hz. Ali'yi kâfirlikle itham ederler. "Eğer karı-kocanın artık iyice aralarının açılmasından endişe ederseniz, erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin..."³⁰⁷ ayeti ve "...Eğer onu Peygamber'e ve aralarındaki yetkili kimselere götürselerdi, elbette onlardan hüküm çıkarmada maharetli olanlar onu bilirdi..."³⁰⁸ ayetini delil gösteren Malatî, bu ayetlerin muhkem ayetler olduklarını ve Allah'ın insanların içerisinde âlimleri ve emirleri(halife) hüküm verici kıldığını belirterek, her meselede "Hüküm ancak Allah'a aittir" demenin yanlış olduğunu belirtir.³⁰⁹

Malatî, evlendikten sonra zina eden, iman ettikten sonra dinden dönen ve bilerek bir insanı öldüren kişinin dışında hiç bir müminin kanının akıtılmasının helal olmadığını belirtir. Muhakkime mensuplarının, kendi fikirlerini benimsemeyen müminlerin kanını helal sayarak, onları öldürmelerinin kabul edilemez olduğunu vurgular.³¹⁰

"...Kim inanmayı inkâr ederse onun bütün ameli boşa gitmiştir..."³¹¹ ve "Sizi yaratan O'dur. Öyle iken kiminiz kâfir, kiminiz de mümin..."³¹² ayetlerini delil gösteren Muhakkime, Allah'ın bu ayetlerde iman ile küfür arasında üçüncü bir yer belirtmediğini, dolayısıyla Allah'ı, Resûlünü ve dinini kabul eden bir müminin büyük günah işlediğinde kafir olduğunu kabul ederler. Malatî ise, " Namuslu kadına zina isnad edip te sonra dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun ve onların şahitliğini ebediyen kabul

³⁰⁶ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.47

³⁰⁷ Kur'an-ı Kerim , Nisâ 4/35

³⁰⁸ Kur'an-ı Kerim , Nisâ 4/83

³⁰⁹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.48

³¹⁰ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.48

³¹¹ Kur'an-ı Kerim , Maide 5/5

³¹² Kur'an-ı Kerim, Teğabun 64/2

etmeyin. İşte onlar fasıktırlar"³¹³ ayetini hatırlatarak, Allah'ın iman ile küfür arasında "fısk" kavramını kullandığını, ümmetin de büyük günah işleyen kişi için "fasık" kavramı üzerinde birleştiğini belirtir.³¹⁴

Malatî, Muhakkime'nin küçük günah ile büyük günahı aynı kabul ettiğini, oysa Kur'an'ın "Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin diğer kusurlarınızı örter ve sizi güzel bir yere yerleştiririz"³¹⁵ ayetinde olduğu gibi büyük günah ile küçük günah ayrımını bizzat Allah'ın yaptığını belirtir.³¹⁶

Malatî, Muhakkime'nin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i sevdiğini(tevellâ), zalim valiler tayin ettiği ve tayin ettiği valilerin de Allah'ın hükmettiğinin dışında hüküm verdiği için Hz.Osman'ı ve hakem tayin edip kendisini hilafetten indirttiği için Hz.Ali'yi küfürle itham ettiklerini belirtir. Malatî bu görüşü reddederek, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin ümmetin icması ile halife seçildiklerini, gerek imanlarında gerekse hilafetlerinde ümmetin icmâsı olduğunu, aksi bir yönde icma vukû bulmadığı için de küfürlerinin sabit olmayacağını belirtir.³¹⁷

2. Ezârika-Ömeriyye: Bunlar Abdullah b. Ezrak ve Ömer b. Katâde'ye uyanlardır. Malatî'ye göre bu fırka mensupları Müslümanların kanını dökmedikleri, mallarını ganimet ve nesillerini de esir almadıkları için Haricî fırkaları içinde şerleri en hafif olanlarıdır. Buna rağmen bu fırka masiyeti küfür olarak kabul edip, Hz. Osman ve Hz. Ali'den uzak durup(teberrâ), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i severler(tevellâ). Bunlar geceleri ibadetle geçiren, takva sahibi ve ictihad ehli kimselerdir. Malatî kendi dönemini işaretlerle "bugün artık bunlardan kimse kalmamıştır" diyerek Allah'a hamdeder.³¹⁸

Malatî kitabının başka bir yerinde, Abdullah b. Ezrak yerine Ezarika'nın kurucusunu Nafî b. Ezrak olarak verir. Yine Haricî fırkaların en az şerlileri dediği

---

³¹³ Kur'an-ı Kerim , Nur 24/4

³¹⁴ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.49

³¹⁵ Kur'an-ı Kerim , Nisa 4/31

³¹⁶ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.49-50

³¹⁷ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.50

³¹⁸ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.51

Ezarika'yı, Malatî kitabının bir başka yerinde onları müsamahasız, en şerli ve en kötü fırka olarak gösterir.³¹⁹

3. Şebîbiyye: Malatî'nin verdiği bilgilere göre, bu fırka mensupları Şebib el-Haricî'ye tabi olanlardır. Bunlar kimseyi öldürmezler, esir etmezler ve Allah'ın haram kıldığını asla helal saymazlar. Buna rağmen selefi ve halefi küfürle itham ederler. Hz.Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i dost kabul ederlerken(tevella), Hz. Osman ve Hz. Ali'den teberri etmişlerdir. Malatî, Şebib'in atından düşüp Dicle nehrinde boğulduktan sonra, taraftarlarının dağıldığını söyler ve kendi dönemine işaretler, artık bu fırka taraftarlarından kimsenin kalmadığını belirtir.³²⁰

4. Necdîyye: Malatî'ye göre bu firkanın öncüsü Necdet el- Harûrî'dir. Bunlar muhaliflerinin kanını döker, çocukları öldürür ve Müslümanların karılarını kendilerine helal sayarlardı. Şebibiyye gibi Selef'i ve Halef'i tekfir ederler. Hz.Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i dost edinirler, Hz. Osman ve Hz. Ali'den teberri ederler.³²¹

5. İbâdiyye: Malatî, Ezarika fırkasında olduğu gibi, İbadiyye'nin kurucusu olarak iki farklı isim vermektedir. Kitabının bir yerinde firkanın kurucusunu İbad b. Amr,³²² kitabının başka bir yerinde ise firkanın kurucusunu Abdullah b. İbad³²³ olarak verir.

Malatî'ye göre bunlar Kûfe civarında ayaklanmışlar, insanları ve çocukları öldürmüşlerdir. Ümmeti toptan tekfir etmişler ve beldeleri ifsad etmişlerdir. Malatî, bunların bir kısmının kendi zamanında Kûfe civarında varlıklarını sürdürdüklerini belirtir.³²⁴

---

³¹⁹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.178

³²⁰ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.51-52

³²¹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.52

³²² Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.52

³²³ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.178

³²⁴ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.52

6. Sufriyye: Malatî bu fırkanın kurucusu olarak yine iki farklı isim vermektedir. Kitabının bir yerinde fırkanın kurucusunu Muhelleb b. Ebî Sufra,³²⁵ kitabının başka bir yerinde ise fırkanın kurucusunu Ubeyd b. el-Asfar³²⁶ olarak verir.

Sufriyye taraftarları Yezid b. Muhelleb ile birlikte Haccac'a karşı ayaklanmışlar lakin mağlup olmuşlardır. Yezid b. Muhelleb yenilgiden sonra Haccac'ın emri altına girmiştir. Malatî, bunların daha önce anlattığı Haricî fırkaları gibi aşırı fikirlere sahip olmadıklarını, insanlara eziyet etmediklerini ve ümmeti küfürle itham etmediklerini belirtir.³²⁷

7. Harûriyye: Malatî bu fırkanın adını nereden aldığını belirtmez. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i dost edinirler, Hz. Osman ve Hz. Ali'den teberrî ederler. Ümmeti tekfir ederler, onların mallarını gasp eder, namuslarını çiğnemeyi helal görürler. Kur'an'ı kabul ettikleri halde, sünneti asla kabul etmezler. Malatî bunların kadınlarının da erkekler gibi savaş alanında at üstünde savaştıklarını, sayılarının çok fazla ve cesaretli insanlar olduklarını vurgular. Sicistan, Herat ve Horasan civarında yayıldıklarını belirtir.³²⁸

8. Hamziyye: Malatî bu fırkanın da ismini nereden aldığını belirtmez. Harûriyye fırkasının görüşlerini aynen benimserler. Ancak bu fırka mensupları, sahibini öldürmeden, bir kimsenin malını gasp etmenin helal olmadığına inanırlar. Bu nedenle de malını gasp edecekleri kimseyi önce bulup öldürürler, sonra da malını gasp ederler.³²⁹

9. Salîdiyye: Bu fırka mensupları Hamziyye ve Harûriyye'nin görüşlerini savunmuşlardır. Her durumda Müslümanları öldürmeyi ve onların mallarını gasp etmeyi

---

³²⁵ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.52

³²⁶ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.178

³²⁷ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.52

³²⁸ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.53

³²⁹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.53

helal saymışlardır. Malatî'ye göre bu grup Haricîlerin en şerhileri, en çirkefleri ve en fesad olanlarıdır. Sicistan ve civarında çok sayıda taraftarları vardır.³³⁰

10. Şurât: Büyük günah ve küçük günah ayrımı yapmadan masiyet işleyenleri küfürle itham ederler. Fakat bu küfür, şirk anlamında küfür değil, küfrân-ı nimet (nimete karşı nankörlük)tür. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i dost edinirler, Hz. Osman ve Hz.Ali'den teberri ederler. İnsanların mallarını kendilerine helal saymazlar ve kadınlarını da esir almazlar. Malatî, bunların dine ve sünnete muhalefet etmediklerini, içlerinde âlim ve fakihlerin bulunduğunu belirtir. Herat ve Kirman civarında yaşayan Şurat mensupları daha sonra bu fırkayı terkederek Mu'tezilî görüşleri benimsemişlerdir.³³¹

11.Şemrâhiyye: Bu fırkaya Abdullah b. Şemrâh'ın öncülük ettiği söylenir.³³² Malatî bu fırkanın görüşlerinden hiç söz etmez. O, yalnızca reisleri Şemrah'tan dolayı bu ismi aldıklarını belirtir.³³³

12. Seriyye: Malatî, kitabında bu fırkanın yalnızca ismini zikreder, liderlerinden ve görüşlerinden hiç söz etmez.³³⁴

13. Uzriyye: Malatî bu fırkanın da görüşlerinden hiç söz etmez. Liderleri İbni Uzra'dan dolayı bu ismi aldıklarını belirtir.³³⁵

14. Acrediyye: Malatî bu fırkanın da görüşlerinden hiç söz etmez. Liderleri Abdulkerim b. Acred'den dolayı bu ismi aldıklarını belirtir.³³⁶

15. Tağlebiyye: Malatî, liderleri Tağlib'e nispetle bu ismi aldıklarını belirtir. Bu fırka mensuplarına göre “çocuk”, İslâm'dan çıktığına dair bir şey ortaya çıkmadığı

---

³³⁰ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.53

³³¹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.53-54

³³² Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.178, 4. dipnot

³³³ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.178

³³⁴ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.178

³³⁵ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.178

³³⁶ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.178

müddetçe ebediyyen Müslümandır. Tevellî ve teberrî fikrine sahip olan bu kimseler, "dinde bildiğimizi bilen, yerine getirdiğimiz farzları yerine getiren, kabul ettiğimizi kabul eden, uzak durduğumuzdan da uzak duran, hasımlarımızla tartıştığımız mecliste bizim yanımızda yer alarak bizim hüccetimizle delil getiren kimseler hakkında nasıl olur da küfürle şahitlik ederiz!" demişler ve bu vasıfları taşıyan kimselerin Müslüman olduğuna hükmetmişlerdir.³³⁷

16. Şekkiyye: Malatî'ye göre bunlar, kendi taraftarlarından hudut boylarında olup da hırsızlık yapanların, zina edenlerin ve çirkin işler yapanların Müslüman olduklarını iddia ederler. Müslümanların arasında çıkan savaşlarda ölenlerin durumu hakkında şek ve şüphe içinde olduklarından bu ismi almışlardır. Bu kimseler Müslümanlar arasındaki savaşlarda öldürülenler hakkında, "Biz onların bağışlanmasını dileriz, onları dost kabul ederiz, fakat onların kurtulduklarına şahitlik etmeyiz. Çünkü onların gizliliklerini en iyi Yüce Allah bilir. Bu nedenle onların kurtulduklarına dair şahitlik ederek kendimize sorumluluk yüklemeyiz" demişlerdir. Diğer birçok Haricî fırkası gibi bunlar da muhaliflerini küfürle itham etmişlerdir.³³⁸

17. Fadliyye: Reisleri Fadl'a nispetle bu ismi almışlardır. Malatî bunların günahlar konusunda diğer firkalardan ayrı görüşleri olduğunu belirtir. Onlara göre ister büyük günah olsun ister küçük günah hepsi Allah'a şirk koşmak demektir. Bunlar da kendilerine muhalif olanları küfürle itham ederler. Fadliyye'den bir grup, küçük çocukları evlendirmek suretiyle diğerlerine muhalefet etmişlerdir.³³⁹

18. Necrâniyye: Malatî'ye göre bu fırka mensupları, Ümmü Necran adında bir kadın yüzünden ayrılığa düşmüşlerdir. Bu kadın Basra'ya gitmiş, orada kendi kavminden bir adamla evlenmişti. Sonra bu evliliğini gizleyip, ikinci defa başka bir Haricî adamla evlenmişti. Fakat daha sonra ortaya ilk evlendiği kişi çıkıp da kadına yakınlık gösterince, Haricilerin bir kısmı ondan yüz çevirmiş, diğer bir kısmı ise onu

---

³³⁷ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.178-179

³³⁸ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.179

³³⁹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.179

hoş görmüşlerdi. Malatî bu fırka mensuplarının muhaliflerini küfürle itham ettikleri gibi, kendi içlerinde de birbirlerini küfürle itham ettiklerini belirtir.³⁴⁰

19. Beyhesiyye: Malatî'ye göre bu grup, reisleri Heysem Ebî Beyhes (b. Âmir)'e nispetle bu ismi almışlardır. Bu fırka mensuplarına göre, şayet imam Kûfe'de küfrü gerektiren bir hüküm vermişse, bu hüküm Horasan ve Endülüs'te onun emri altında bulunan kimselerin de küfre düşmelerine sebep olur. Böyle bir durumda imam, hükmü altında bulunan herkese haber göndererek tövbe etmelerini ister. Eğer onlar, "Bilmediğimiz şeye niçin tövbe edelim?" diyerek, bu emre itiraz edip tövbe etmezlerse tekfir edilip öldürülürler. Yine bunlara göre bir kimse bir kuyuya bir damla içki dökse, o kuyudan su içenler kâfir olur. Ancak içine içki döküldüğünü bilmeyenler bu kuyudan su içerse onlar Allah tarafından bağışlanır. Bu fırka mensuplarının bir başka iddiasına göre, Müslüman bir kimse hergün babasına bin kırbaç vursa dahi bu kimse Müslümandır ve bu kimsenin Müslümanlığından şüphe eden kâfir olur.³⁴¹

Beyhesiyye'den bir grup, içki ve nebiz içerek sarhoş olana had cezasının uygulanmayacağını iddia etmiştir. Bu konuda bazıları diğer bazılarının şirke düştüğüne şahitlik etmiş ve muhaliflerini tekfir etmişlerdir. Onlardan bir diğer grup ise nikâhı şahitsiz yapmış ve nikâh şahitliklerini Kirâmen Kâtibin meleklerinin yaptığını ileri sürmüşlerdir.³⁴²

20. Fedîkiyye: Bunlara Ebî Fedik'e nispetle bu isim verilmiştir. Bunlar Bahreyn ve Yemâme'de bulunurlar. Basra, Kûfe ve Cezîre'de taraftarları yoktur. Ebî Fedik Necdiyye'nin reisi Necdet el-Harûri'nin arkadaşlarından biri olsa da, daha sonra ondan ayrılmış ve muhaliflerini tekfir etmiştir.³⁴³

---

³⁴⁰ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.179

³⁴¹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.180

³⁴² Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.180

³⁴³ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.180

21. Atviyye: Atiyye adlı şahsa nispetle bu adla anılmışlardır.³⁴⁴ Atiyye b. Esved'in Benî Hanife'den olup, Haricîliği Sicistan ve Horasan'da yaydığı söylenir.³⁴⁵

22. Ca'diyye: Malatî, bu fırkanın Kûfeli Müslim b. Ca'd adlı şahsa nispetle bu adla anıldığını zikreder. Fakat bu fırka mensuplarının görüşlerinden bahsetmez.³⁴⁶

Malatî, Haricîlerin 25 fırkaya ayrıldığını söylediği halde³⁴⁷ onlardan yukarıda aktardığımız 22 grubun ismini ve görüşlerini zikretmiş, fakat diğer üç grubun isim ve görüşlerinden hiç söz etmemiştir.

6. Zenâdika:

Malatî, diğer çağdaşı olduğu Makâlât müelliflerinin aksine Zenâdika'yı müstakil bir mezhep olarak 73 fırkanın içine dâhil eder. Zenâdika'yı beş gruba ayırarak görüşlerini şöyle aktarmaktadır:

1. Muattılâ: Bu fırka mensupları, eşyanın herhangi bir var edici olmaksızın, kendiliğinden var olduğu şeklindeki bir düşünceyi öne çıkarırlar. Muattıla mensupları, canlıların tıpkı çöldeki bitkiler gibi, bir sene ölüp ertesi sene yeniden dirildiklerini, ancak bütün bunların bir yaratıcı olmaksızın, kendiliğinden gerçekleştiğini iddia etmişlerdir.³⁴⁸

2. Mâneviyye: Bu fırka mensupları, kurucusu ve peygamberleri olarak kabul ettikleri "Mânî" adındaki şahsa nispetle Maneviyye adını almışlardır. Birisi hayır, nur ve ışığın yaratıcısı; diğeri ise şer, karanlık ve belanın yaratıcısı olan iki ilahın varlığına inanmışlardır. Bu gruba mensup olanlar Yüce Allah'ı tenzihte o kadar aşırıya gitmişlerdir ki, bu tenzih fikri onları, Allah'ın kokuşmuş olanı ve pisliği, karanlığı, belayı, yırtıcı hayvanları yaratmadığı fikrine götürmüştür. Yine bu tenzih fikri onları, Yüce Allah'a, eşyayı yaratan diğer bazı ortaklar icad edecek denli aşırılığa yöneltmiştir.

³⁴⁴ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.180

³⁴⁵ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.180 2.dipnot

³⁴⁶ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.180

³⁴⁷ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.91,178

³⁴⁸ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.91-92

Bu fikirlerinin doğal sonucu olarak onlar, ruhu yaratanın Allah olduğunu, fakat cesedi başkasının yarattığını, çünkü ruh cesetten ayrılınca, cesedin bozulduğunu, çürüdüğünü ve kokuştüğünü söylemişlerdir.³⁴⁹

Malatî, "Allah çocuk edinmemiştir. O'nunla beraber hiç bir ilah yoktur. Öyle olsaydı her ilah kendi yarattığını götürürdü (her ilah kendi yarattığına sahip çıkardı) ve onlardan her biri diğerine üstün gelmeye çalışırdı. Allah onların ortak koştuğu vasıflardan uzaktır"³⁵⁰ ayetine dayanarak bu görüşlerin yanlışlığını ispatlamaya çalışmıştır.³⁵¹

3. Mazdekiyye: İsmi "Mazdek" adındaki önderlerinden alan Mazdekiyye fırkası, servet eşitliğini, kadın ve evlat ortaklığını benimser. Onlara göre Allah dünyayı bir defada yaratmış ve bu dünya için de bir tek yaratık var etmiştir ki, o da Âdem'dir. Âdem dünyanın tamamından yararlanmıştı. O vefat edince, dünyayı çocukları arasında eşit bir şekilde miras bırakmıştır. Onlardan hiçbiri diğerine göre herhangi bir üstünlüğe sahip değildi. Bu nedenle kişinin, ister hırsızlık, ister hıyanet, isterse de çeşitli hile ve desiselerle, kısacası hangi yolla olursa olsun, başkalarının sahip olduğu şeyleri alması, söz gelimi kadınlarının namuslarına el uzatması caizdir. İnsanların ellerinde ki fazlalıklar, eşit bir şekilde dağıtılmadığı sürece, bu şeyler sahiplerine haramdır.³⁵²

Malatî, "Rabbimin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz taksim ettik ve onlardan kimini ötekine derecelerle üstün kıldık ki, biri diğerine iş gördürebilsin. Rabbinin rahmeti, onların toplayıp yığıldıklarından daha hayırlıdır"³⁵³ ayetiyle Mazdekiyye'nin görüşlerine cevap vermiştir. Ayrıca Malatî bu fırka mensuplarını yalancılar ve Allah'ın düşmanları olarak niteler.³⁵⁴

4. Abdekiyye: "Abdek" adlı şahsın düşüncelerini kabul ettiklerinden dolayı kendilerine Abdekiyye denilmiştir. Adil imamlarının göçüp gitmesinden sonra, zorunlu

---

³⁴⁹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.92

³⁵⁰ Kur'an-ı Kerim, Müminun 23/91

³⁵¹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.92

³⁵² Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.92

³⁵³ Kur'an-ı Kerim, Zuhuf 43/32

³⁵⁴ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.93

olarak gerekli azık dışında, dünyanın insana haram olduğuna inanmışlardır. Malatî'nin verdiği bilgiye göre, adil bir imam olmadan, kişiye dünya ve orada yaşayan insanlarla muamelenin de haram olduğuna inanan Abdekiye mensupları, yalnızca yaşam için gereksinim duyulan azığın hangi yolla olursa olsun alınması gerektiğine hükmetmişlerdir.³⁵⁵

Malatî, "Ey İman edenler, mallarınızı karşılıklı rızadan (doğan) bir alış veriş olmaksızın aranızda batıl yollarla yemeyin. Nefislerinizi de öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir. Kim haddi aşarak ve haksızlık ederek bunları yaparsa, onu ateşe koyacağız. Bu Allah'a pek kolaydır"³⁵⁶ ayetlerini delil getirerek, Abdekiye'nin iddialarına cevap vermiştir.³⁵⁷

5. Rûhâniyye: Gökyüzündeki melekût âlemine ruhlarıyla baktıklarına, ruhlarıyla cennetleri gördüklerine, orada hurilerle birleştiklerine ve cennette istirahat edeceklerine inandıkları için kendilerine Rûhâniyye denilir. Bu fırkaya, düşünce eksenli yapılarından dolayı "el-Fikriyye" de denilmiştir. Zira bu fırka mensupları, fikri, düşünceyi ibadetlerinin gayesi ve nihai noktası kabul etmişlerdir. Bu noktada o kadar aşırı gitmişlerdir ki, Yüce Allah ile konuşmaktan lezzet aldıklarını ve O'nunla musafaha ettiklerini iddia etmişlerdir.³⁵⁸

Rûhâniyye'den bir grup da, Allah sevgisinin kalplerine, hevâ, heves ve iradelerine galebe çaldığını, öyleki Allah sevgisinin kendilerini tamamen kapladığını iddia etmişlerdir. Onlar, bu makama ulaştınca, artık Allah ile dost olduklarını ve Yüce Allah'ın, helal olma cihetiyle değil de, dostluk yoluyla kendilerinin hırsızlık yapmalarına, zina etmelerine, içki içmelerine ve bütün kötülükleri işlemelerine imkân tanıdığını iddia etmişlerdir.

Rûhâniyye'den bir diğer grup ise, nefislerini her tür şeyden alıkoyup, hoşlanmadığı şeyleri ona yaptırdıklarında, nefsin yarışın sonuna ulaşmış olduğunu, bu

---

³⁵⁵ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.93

³⁵⁶ Kur'an-ı Kerim, Nisa 4/29-30

³⁵⁷ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.93

³⁵⁸ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.93-94

makama ulaşınca, artık nefse bal ile sirkenin mäsavî duruma geldiğini iddia etmişlerdir.³⁵⁹

Rûhâniyye'den bir başka grup da, dünyayı terk etmenin kalbi meşgul ettiğini, böylece dünyayı yücelttiğini ve dünya sevgisini artırdığını iddia etmişlerdir. Bu gruba mensup olanlar, dünya insanın gözünde büyüyünce güzel yiyeceklerin, hoş içeceklerin, yumuşak giysilerin ve güzel kokuların terk edileceğini, böylece kalplerini dünyayı terk etmeye bağlamakla meşgul etmiş olduklarını savunmuşlardır.³⁶⁰

Rûhâniyye'den bir başka grup ise, dünyadaki gerçek zahidliğin, haramdan uzak durmak olduğunu düşünmüşlerdir. Helal olan şeylere gelince, dünyanın güzel yiyeceklerinin, farklı renklerinin, yumuşak elbiselerinin ve geniş giyeceklerinin bu ümmete helal olduğunu iddia etmişlerdir. Zira onlara göre zenginler, Allah indinde fakirlerden daha faziletlidirler. Malatî, onların bu düşünceleriyle Hz.Peygamber (s.a.v.)'in söylediğinin tam tersini savunduklarını belirtir. Çünkü Hz.Peygamber (s.a.v.), fakirlerin zenginlerden yarım gün önce cennete gireceklerini bildirmiş, ayette belirtildiği gibi, yarım günün de, dünya hesabıyla beş yüz sene olduğu vurgulanmıştır.³⁶¹

7. Cehmiyye:

Cehmiyye fırkası adını, kurucuları ve önderleri olan Cehm b. Safvan'dan almıştır. Malatî, Cehmî düşünceleri Horasan bölgesinde Acem'den bir grup olan Sümeniyye'den ilk kez alan kişi Cehm b. Safvan olduğundan, onun ismine nispetle bu grubun "Cehmiyye" olarak adlandırıldığını söyler. Ona göre Sümeniyye Cehm'i dininde şüpheye düşürmüş, bunun üzerine o, kırk gün namaz kılmayı terk etmiş ve "tanımadığım bir varlığa namaz kılmam" demiştir. Bundan sonra Cehm b. Safvan, Cehmiyye'nin temellerini oluşturan görüşlerini ortaya koymuştur.³⁶²

---

³⁵⁹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.94

³⁶⁰ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.95

³⁶¹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.95

³⁶² Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.99

Malatî, Cehmiyye'yi sekiz fırka³⁶³ olarak belirtmesine rağmen, bu fırkaların isimleri ve kurucuları hakkında herhangi bir bilgi vermez. Sadece Cehmiyye'den bir sınıf (grup)diyerek kısaca görüşlerini açıklar.

Cehmiyye'den bir grup, Yüce Allah'ın sıfatlarını inkâr edip, Kur'an'ın mahlûk olduğunu iddia ederler. Allah'ın sıfatlarını inkâr ettikleri için, Kur'an'da geçen Allah ile Hz. Mûsa arasındaki konuşmayı da inkâr ederler ve Yüce Allah'ın asla Hz. Musa ile konuşmadığını savunurlar.³⁶⁴

Cehmiyye'den başka bir grup, Cennette veya başka herhangi bir yerde kulların Allah'ı göremeyeceğini iddia ederler. Bu düşünceden hareketle Hz. Musa'nın Yüce Allah'ı görmek istediği zaman, mümkün olmayan bir şeyi istediği için küfre düştüğünü iddia ederler. Yine Hz. İsa'nın da "...Benim içimden geçen şeyi sen bilirsin, ben ise senin zatında (nefsinde) olanı bilemem. Şüphesiz ki gizlilikleri hakkıyla bilen sensin sen"³⁶⁵ ayetinde Yüce Allah'ın nefsi olduğunu söylediği için küfre düştüğünü iddia ederler.³⁶⁶

Cehmiyye'den başka bir grup, cennet ve cehennem daha yaratılmadığını, melekler, peygamberler ve mü'minlerden oluşan cennet ehlinin orada ferah, sevinç ve bolluk içinde bir hayat sürüp, sevaplarının karşılığını aldıktan sonra cennetten çıkarılacaklarını, şeytanlar, zalimler ve kâfirlerden oluşan cehennem ehlinin de orada cezalarını çektikten sonra cennet ve cehennem yok olacağını iddia ederler.³⁶⁷

Cehmiyye'den başka bir grup, Yüce Allah'ın insanların amellerini tartacağı Mîzân'ı, her bir kimseyi üzerinden geçireceği Sırat'ı, kulların amellerini yazıp muhafaza eden Kiramen Katibin'i, ümmetinden her bir kimse için dileyeceği Şefâat'i, kabir azabını ve Münker-Nekir'i inkâr ederler. Bu fırka mensupları Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Mescid-

---

³⁶³ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.96

³⁶⁴ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.96-97

³⁶⁵ Kur'an-ı Kerim, Maide 5/116

³⁶⁶ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.98

³⁶⁷ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.98

i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya yaptığı gece yürüyüşü İsrâ'yı da inkâr ederler. Ölüm meleğinin insanların canlarını aldığı da kabul etmezler.³⁶⁸

Malatî, Cehmiyye'nin görüşlerini aktardıktan sonra, Ebû Âsım Huşeyş b. Asram'dan naklederek Cehm b. Safvan'ın görüşlerini ele alarak onları reddeden delilleri ortaya koyar.

Huşeyş'e göre Cehm, Yüce Allah'ın Arş'ın üzerinde olduğunu inkâr etmektedir. Oysa Yüce Allah "Şüphesiz ki Rabbiniz Allah, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş'ı hükmü altına alandır..."³⁶⁹ ayetinde bizzat Arş'a hükmettiğini vurgulamaktadır.

Yine Cehm, mizanı da inkâr etmektedir. Oysa Yüce Allah "Kıyamet günü için adaletle tartan terazileri (mîzan) koyarız. Artık hiç bir kimse zerre kadar haksızlığa uğratılmaz. Yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa onu getiririz. Hesap görücü olarak biz yeteriz."³⁷⁰ ayetiyle "mizan"ı açıkca beyan etmektedir.³⁷¹

Huşeyş, Cehm'in Kiramen Kâtibin meleklerini de inkâr ettiğini belirtmektedir. Onun inkârına karşı Yüce Allah'ın "Oysa üzerinizde koruyucular vardır. Şerefli yazıcılar (Kiramen Kâtibin) vardır"³⁷² ayetlerini ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in evinin önünde gusül abdesti alan bir adama yönelik olarak söylediği "Allah'tan korkun ve Kiramen Katibin'den hayâ edin. Biriniz gusül abdesti aldığı anda uzuvlarının hakkını versin" hadisini delil olarak getirir.³⁷³

Cehm, Yüce Allah'ın görülmesini (Ru'yetullah) inkâr etmektedir. Onun inkârına karşı Huşeyş delil olarak, Yüce Allah'ın "Bir takım yüzler o gün Rabb'ine bakıp parlayacak"³⁷⁴ ayetlerine ve Cerir b. Abdullah'tan rivayet edilen "Biz dolunaylı bir gecede Resûlullah (s.a.v.)'in yanında oturuyorduk. Aya baktı ve bunu gördüğümüz gibi

---

³⁶⁸ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.99

³⁶⁹ Kur'an-ı Kerim, A'raf 7/54

³⁷⁰ Kur'an-ı Kerim, Enbiya 21/47

³⁷¹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.110

³⁷² Kur'an-ı Kerim, İnfitar 82/10-11

³⁷³ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.111

³⁷⁴ Kur'an-ı Kerim, Kıyame 75/22-23

Rabbinizi göreceksiniz. O'nu görmeniz de size zarar vermeyecek" şeklindeki hadisi hatırlatır.³⁷⁵

Yine Cehm, Ölüm Meleği'nin ruhları kabz ettiğini inkâr etmektedir. Fakat Yüce Allah "De ki: Üzerinize vekil kılınan ölüm meleği canınızı alacak, sonra da Rabbimize döndürüleceksiniz"³⁷⁶ buyurmuştur.³⁷⁷

Cehm, Yüce Allah'ın Hz. Musa ile konuştuğunu da inkâr etmektedir. Oysa Yüce Allah " Musa tayin ettiğimiz vakitte gelip, Rabbi ona konuşunca, Musa < Rabbim! Bana kendini göster sana bakayım > dedi..."³⁷⁸ ayeti ve bunun gibi birçok ayette Hz. Musa ile konuştuğunu kendisi vurgulamaktadır.³⁷⁹

Cehm, Yüce Allah'ın cennet ve cehennemi henüz yaratmadığını iddia etmektedir. Yüce Allah ise "Yine dedik ki Ey Âdem! Sen ve eşin cennette kalın, dilediğiniz yerde oradakilerden bol bol yiyin. Yalnız şu ağaca yaklaşmayın, aksi halde ikinizde zalimlerden olursunuz"³⁸⁰ ayetinde, Hz. Âdem'i ve eşini cennete yerleştirdiğini belirtir ki, bu da cennetin yaratılmış olduğunu ispat eder.³⁸¹

Cehm, cennet ve cehennemin henüz yaratılmadığını iddia etmekle birlikte, "O hem ilk hem de sondur..."³⁸² ayetine dayanarak, cennet ve cehennemin yaratıldıktan bir müddet sonra yok olacağını belirtmektedir. Oysa Yüce Allah "Rableri onlara, katından bir rahmet, hoşnutluk ve içinde daimi nimet bulunan cennetleri müjdeler. Onlar orada ebedi olarak kalacaklardır. Muhakkak ki en büyük mükâfat Allah katındadır"³⁸³ ayetiyle cennetin ve yine "Onlar ateşten çıkmak isterler, hâlbuki onlar oradan çıkacak

---

³⁷⁵ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.116-117

³⁷⁶ Kur'an-ı Kerim , Secde 32/11

³⁷⁷ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.123

³⁷⁸ Kur'an-ı Kerim , A'raf 7/143

³⁷⁹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.131

³⁸⁰ Kur'an-ı Kerim , Bakara 2/35

³⁸¹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.137

³⁸² Kur'an-ı Kerim , Hadid 57/3

³⁸³ Kur'an-ı Kerim , Tevbe 9/21-22

değillerdir. Onlara sürekli bir azap vardır"³⁸⁴ ayetiyle de cehennemın sonsuz olacağını vurgulamaktadır.³⁸⁵

Malatî'den önceki ve sonraki makâlât müellifleri Cehmiyye'yi genelde bir fırka olarak ele almalarına rağmen,³⁸⁶ o Cehmiyye'yi alt kollara ayırarak incelemiştir. Diğer müelliflere nazaran Cehmiyye hakkında geniş malumat verir. Ancak bu malumatın bir kısmı Cehmiyye'ye değil, Mu'tezile'ye aittir. Malatî, Mu'tezile'nin bazı görüşlerini, Cehmiyye'nin görüşleri gibi göstererek Ashabu'l-Hadis geleneğini takip etmiştir. Bu tespitimiz III. Bölümde genişçe ele alınacaktır.

8. Kaderiyye:

Malatî, Kaderiyyenin önderlerinden ve fırkanın ortaya çıkışı ile ilgili herhangi bir bilgi vermez. Kaderiyyenin yedi fırka olduklarını belirtir.³⁸⁷ Bu yedi fırkanın yalnızca ikisinin adını zikreder ve görüşlerini açıklar. Dört fırkayı isim zikretmeden görüşlerini açıklar. Geriye kalan bir fırkanın ise ne ismini ne de görüşlerini zikreder.

1. Mufavvıda: Malatî'ye göre bunlar, yapacakları işlerin kendi iradelerine havale edildiğine inanmışlardır. "Tevfiz" düşüncesini benimserler, işlerin tasarruf ve iradesinin kendi ellerinde olduğunu savunurlar. Bu kimseler, Allah'ın tevfik ve hidayeti olmaksızın, bütün hayırları yapmaya güç yetirdiklerini iddia etmişlerdir. Malatî ise "Âlemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe, siz dileyemezsiniz"³⁸⁸ ayetini hatırlatarak, Yüce Allah'ın onların söylediklerinden uzak olduğunu belirtir.³⁸⁹

2. Şebîbiyye: Malatî'ye göre bu fırka mensupları, kulların yapmakta olduğu fiillerin Yüce Allah tarafından ezelde takdir edildiğini inkâr ederler. Malatî ise Allah'ın düşmanları olarak tahkir ettiği bu fırka mensuplarının yalan söylediklerini belirterek, İbni Mes'ud'un Resulullah (s.a.v.)'tan rivayet ettiği şu hadisi delil gösterir: "Siz

³⁸⁴ Kur'an-ı Kerim , Maide 5/37

³⁸⁵ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.140-141

³⁸⁶ Eş'ârî, *Makâlâtü'l-İslamiyyin*, nşr. Naîm Zerzur, s.219-220;krş. Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s.211-212; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Abdülaziz Muhammed el-Vekîl, s. 86-88.

³⁸⁷ Malatî,*a.g.e.*, Kevserî neşri, s.165

³⁸⁸ Kur'an-ı Kerim , Tekvir 81/29

³⁸⁹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.174

annenizin karnında kırk günde yaratılır, sonra alaka daha sonra mudğa haline gelirsiniz. Sonra Yüce Allah meleğe emreder ve melek de onun rızkını, ecelini, şakî veya saîd olduğunu yazar. Biriniz cennet ehlinin amellerini yapar ve onunla cennet arasında çok kısa bir mesafe kalır. Fakat yazılmış kitap öne geçer ve cehennem ehlinin amelini yapar ve cehenneme gider. Biriniz de cehennem ehlinin amellerini yapar ve onun ile cehennem arasında çok az bir mesafe kalır. Yine kitap öne geçer ve cennet ehlinin amelini yapar, sonunda cennete girer.³⁹⁰

Kaderiyye'den bir grup, Allah'ın insana bütün fiillerini icra edebileceği tam ve kâmil bir güç verdiğini, insanın bu güç sayesinde, iman ve küfür de dâhil olmak üzere, yemek, içmek, uyumak, uyanmak, oturmak, kalkmak vb. bütün fiillerini kendisinin gerçekleştirdiğini iddia etmişlerdir. Onlara göre eğer böyle olmasaydı, mesela kullar iman etmeye güç yetiremez olsalardı, bu durumda güç yetiremedikleri bir şeyden dolayı Allah'ın kendilerini cezalandırmaması gerekirdi.³⁹¹

Malatî ise İbni Abbas'tan naklederek, "...Dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin..."³⁹² ayetindeki durumun, Yüce Allah'ın iman etmesini dilediği kimsenin iman edeceği ve inkâr etmesini dilediği kimsenin de inkâr edeceği şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtir.³⁹³

Kaderiyye'den bir diğer grup, zinadan doğmuş olan çocuğu yaratmasını, onu takdir etmesini veya onu bilmesini inkâr etmişlerdir. Yine bu grup, hayatı boyunca hırsızlık yapan ve haram yiyen kimsenin de Yüce Allah tarafından rızıklandırıldığını inkâr ederler ve ancak Allah'ın helal olan şeylerle rızıklandığını belirtirler. Malatî ise, İbni Abbas'ın "Zina kaderledir, hırsızlık kaderledir, içki içilmesi kaderledir." dediğini, dolayısıyla Allah'ın bu fırka mensuplarının iddialarından beri olduğunu vurgular.³⁹⁴

---

³⁹⁰ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.175

³⁹¹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s. 174

³⁹² Kur'an-ı Kerim , Kehf 18/29

³⁹³ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.175

³⁹⁴ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.176

Kaderiyye'den başka bir grup, iyiliğin ve hayrın Allah'tan, kötülük ve şerrin ise insanın kendi nefsinden olduğunu iddia ederler. Bundan dolayı da kötülük ve isyan kabul edilen hiç bir şeyi Yüce Allah'a isnad etmezler.³⁹⁵

Malatî, Yüce Allah'ın "...Bir yaprak düşmez ki (Allah) onu bilmesin. Ne yerin karanlıkları içindeki bir tane, ne yaş, ne kuru hiç bir şey yoktur ki, apaçık bir Kitap'ta (Levh-i Mahfuzda) olmasın"³⁹⁶ ve "Biz İsrailoğullarına Kitap'ta şu hükmü bildirdik. Siz o yerde mutlaka iki defa bozgunculuk çıkaracaksınız ve muhakkak büyük bir kibirle çalım satacaksınız"³⁹⁷ ayetlerinde olduğu gibi, var olan ve olacak her şeyin Allah tarafından bilindiğini ve takdir edildiğini belirtir. Malatî böylece bu fırkanın görüşlerinin asılsız olduğunu ortaya koyar.³⁹⁸

Kaderiyye'den diğer bir gruba göre, Allah rızıklar ve ecel için belirli bir vakit tayin etmiştir. Bir kişi başka bir insanı öldürdüğünde, onun ecelini ve rızkını tayin edilen zamandan önceye almış olur. Ölen kişi için ise, ölümünden dolayı geride istifade edemediği ve tamamlayamadığı rızkı kalmış olur.³⁹⁹

Malatî, Mufavvıda'yı Kaderiyye'nin bir kolu olarak takdim eder. Ancak Eş'ârî, Nevbahtî ve Kummî Mufavvıda'yı Rafıza'nın kolları arasında sayarlar.⁴⁰⁰ Yine Malatî, Kaderiyye'nin kolu olarak takdim ettiği Şebîbiyye'yi Havaric'in kolu olarak daha önce zikretmişti. Eş'ârî ise Şebîbiyye'yi sadece Havâric'in kolu olarak sayar.⁴⁰¹

---

³⁹⁵ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.165-166

³⁹⁶ Kur'an-ı Kerim, En'am 6/59

³⁹⁷ Kur'an-ı Kerim, İsra 17/4

³⁹⁸ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.166

³⁹⁹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.176

⁴⁰⁰ Eş'ârî, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn Ve'htilâfi'l-Musallîn*, nşr. Naim Zerzûr, s.33; krş. Nevbahtî/Kummî, Kitabu Fıraku's-Şiâ, nşr. Abdulmunîm el-Hafinî, s.90

⁴⁰¹ Eş'ârî, *a.g.e.*, s.103.

III. BÖLÜM

MALATÎ VE ESERİNİN MEZHEPLER TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ:

1. MALATÎ'NİN DİĞER KAYNAKLARDAN FARKLI OLARAK AKTARDIĞI BİLGİLER:

a) Malatî'ye Göre Mu'tezile'nin Ortaya Çıkışı:

Malatî, Mu'tezile'yi isim olarak yetmiş üç fırkaya dâhil etmediği halde,⁴⁰² Mu'tezilî âlimlere bu alanda yazılmış diğer kitapların yer vermediği ölçüde geniş yer verir ve onların önderiyle ilgili ayrıntılı bilgiler aktarır.

Malatî, Mu'tezile'nin menşesine dair genel kabul gören görüşe aykırı olarak, Mu'tezile'nin ortaya çıkışının, Hz. Hasan'ın hilafeti Hz. Muaviye'ye bırakmasından hemen sonraki döneme rastladığını söyler. Hz. Hasan ile Hz. Muaviye hilafet konusunda anlaşır ve Hz. Hasan Hz. Muaviye'ye biat edip hilafet görevini ona tevdi eder. Hz. Ali taraftarlarından olan bir grup, Hz. Hasan, Hz. Muaviye ve diğer bütün insanlardan ayrılarak, evlerine ve mescitlere çekilirler ve "Biz yalnızca ilim ve ibadetle meşgul oluyoruz" derler. Malatî, bu ayrılan ve bir tarafa çekilen, çekimser kalan kesime "Mu'tezile" dendiğini iddia eder.⁴⁰³

Şîî müelliflerden Nevbahtî (311/923), Mu'tezilenin menşesini Hz. Osman'ın öldürülüşünden sonra Hz. Ali'ye insanların biat etmesiyle ortaya çıktığını belirtir. Sahâbeden Sa'd b. Ebî Vakkâs, Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb, Muhammed b. Mesleme ve Usâme b. Zeyd b. el-Hârise, Hz. Ali'nin yanında ve karşısında savaşmamak üzere ondan ayrıldılar. Bunlara Mu'tezile dendi ve onlar sonsuza kadar Mu'tezile'nin selefleri oldular.⁴⁰⁴

⁴⁰² Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.91

⁴⁰³ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.36

⁴⁰⁴ Kummî/Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, s.55-56

Gerek Hz. Ali ve gerekse Hz. Hasan dönemlerinde kullanılan Mu'tezile ismi, bu kargaşa ortamlarında tarafsız kalan insanlar için kullanılmıştır. Bu dönemde "Mu'tezile" ismi itikadî bir farklılaşmayı ifade etmemektedir. İtikadî farklılaşma Hasan el-Basrî'nin meclisindeki meşhur olaydan sonra olmuştur.⁴⁰⁵

Bazı kimseler Hasan el-Basrî'nin meclisine gelerek o dönemde yaygın olan Haricîlerin ve Mürcie'nin büyük günah işleyenlerin durumu ile ilgili kanaatlerini aktararak, bu konudaki itikadi hükmün ne olduğunu sorarlar. Hasan el-Basrî bu soruya cevap vermek için düşünürken Vâsıl b. Atâ(131/748) ortaya atılır ve bu husustaki fikrini şöyle açıklar: "Büyük günah işleyen ne kâfirdir ne de mümin; o iki yer arasında (el-menziletü beyne'l-menziletayn) orta bir durumda kalmış bir fasıktır". Vâsıl b. Atâ, bu tutumuyla Hasan el-Basrî'nin "Vâsıl bizden ayrıldı" sözüne muhatap olmuştur. Bu olaydan sonra Amr b. Ubeyd(144/761) de Vâsıl'a katılmıştır. Mu'tezile'nin bu hadiseyle başladığına dair rivayetler genel kabul görmüştür.⁴⁰⁶

Malatî'nin ve Nevbahtî'nin bahsettikleri dönemlerde ki kişilerin hiçbiri sözkonusu Mu'tezilî düşünceye sahip değildi. Mu'tezile'nin ilk esasları Vâsıl ve Amr zamanında teşekkül etmiştir⁴⁰⁷ Dolayısıyla Hz. Hasan döneminde Mu'tezile'den bahsetmek mümkün görünmemektedir.

b) Ashabu'l-Hadis'in Mu'tezile'yi Cehmiyye ile İrtibatlandırması:

Malatî'nin, Zanâdika'yı yetmiş üç fırka arasında saymasına rağmen Mu'tezile'yi bu sayıya dâhil etmemesi,⁴⁰⁸ bütün fırkaların görüşlerine ayet ve hadislerle cevap vermesine rağmen, "beş esas" dışında Mu'tezile'nin görüşlerini zikretmemesi, Mu'tezile'nin Mihne Hadisesi'ne sebebiyet veren meşhur "Halku'l-Kuran" görüşünü bile ele alıp irdelememesi nasıl izah edilebilir diye düşünmemek elde değildir.

---

⁴⁰⁵ Aydınlı, *Akılcı Din Söylemi*, s.18

⁴⁰⁶ Bağdadi, *el-fark beyne'l-fırak*, çev. E.R. FIĞLALI, s.18; Şehrîstanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I/48.; Aydınlı, *a.g.e.*, s.18-19

⁴⁰⁷ Aydınlı, *a.g.e.*, s.33

⁴⁰⁸ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.91

Malatî, Halku'l-Kuran (Kur'an'ın yaratılması) düşüncesini ortaya koyduğu delillerle reddetmiştir. Ancak burada Mu'tezile'den hiç bahsetmemiştir. Halku'l-Kuran fikrini Cehmiyye'nin görüşü olarak ele almış, ayet ve hadisler ışığında Kur'an'ın mahlûk olmadığını ispat etmeye çalışmıştır.⁴⁰⁹ Malatî, açıkça söylemese de, diğer Ehl-i Sünnet âlimleri gibi Mu'tezile'yi Cehmiyye ile irtibatlandırmış ve aynileştirmiştir.

Halku'l-Kur'an fikrinden dolayı, Mu'tezile'ye Ehl-i Hadis tarafından yapılan en büyük suçlama, onların Cehmiyye mensubu olarak nitelendirilmeleridir.⁴¹⁰ Bu yaklaşım birçok klasik kaynak tarafından ifade edilmiş ve Mu'tezile birçok müellif tarafından Cehmiyye olarak adlandırılmıştır.⁴¹¹

Kur'an'ın yaratılmış olduğu, Allah'ın Kur'an'da zikredildiği şekilde Hz. Musa ile konuşmadığı ve kelimelerle yaratıldığı şeklindeki görüşler cehmîlik olarak kabul edilmiştir. Halku'l-Kur'an fikrini savunanlar belli bir tarihten sonra Cehm b. Safvan'dan başka müntesibi gösterilemeyen Cehmiyye'den sayılmış "İsa Allah'ın kelimeleridir" diyen Hıristiyanların mukallidi olmakla, Hıristiyan, Yahudi ve Mecûsilerden daha sapkın olarak suçlanmıştır.⁴¹²

Halku'l-Kur'an fikrini savunanların cehmî olarak kabul edilmesi, Mihne Hadisesi'nden etkilenen Ahmed b. Hanbel ve Hadis Taraftarı olarak şöhret bulan takipçilerince öngörülmüştür. "Cehmî mihne" tabirinin kullanılması da bu hususu destekler niteliktedir.⁴¹³ Başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere İbn Kuteybe, Osman b. Said ed-Darimî gibi müellifler yazılarıyla ve eserleriyle Cehmiyye adı altında Mu'tezile'yi reddetmişlerdir.⁴¹⁴

---

⁴⁰⁹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.128-129

⁴¹⁰ Aydınli, *Akılci Din Söylemi*, s.347

⁴¹¹ Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, *el-İbâne an Usûli'd-Diyane*, Thk. Beşir Muhammed Ayûn, Riyad, 1993, c.II, s.63,s.71,s.141; Cemaleddin el-Kasimî ed-Dimeşkî, *Kitabu Tarihu'l-Cehmiyye ve'l-Mu'tezile*, Mısır, 1292/1331, s.42-61

⁴¹² Muhammed b. İsmail el-Buharî, *Halku ef'âli'l-ibad ve'r-Reddu Cehmiyye ve Ashabi't-Ta'til*, Beyrut, 1978/1398, s.11-12

⁴¹³ İmam Ebû Said Osman b. Said b. Halid ed-Darimî, *Kitabu'r-Red ale'l-Cehmiyye ve'z-Zenadika*, Beyrut, 1403/1982, s.109

⁴¹⁴ Buhari, *Halku efali'l-ibad*, s.17 vd. ; Kasimî, *Kitabu Tarihu Cehmiyye*, s.46

Mu'tezile'nin Cehmiyye ile irtibatlandırılmasını Mu'tezilî âlimler pek hoş karşılamamışlar ve bunu şiddetle reddetmişlerdir. Mu'tezilî Hayyat da Cehmî yakıştırmalarını doğru bulmaz, çünkü ona göre Cehm, İslâm'dan çıkmış kötü halli biridir. Ayrıca "Usûl-ü Hamse"nin hepsini benimseyenin Mu'tezilî olarak kabul edilebileceğini öne süren Hayyat, Cehm'in usulü hamseyi benimsemediği için Mu'tezile'den sayılamayacağını iddia eder.⁴¹⁵

Mu'tezilî âlimler Cehm'e olan tepkilerini oldukça sert bir tavırla ortaya koyar ve onun bâtılı temsil ettiğini söylerler. Öyleki Vâsıl'ın onun görüşlerini reddetmek ve onunla mücadele etmek için Hafs b. Salim'i Horasan'a gönderdiğini ve yapılan münazarada Vâsıl'ın daisinin üstün geldiği de Mu'tezilî eserlerde nakledilir.⁴¹⁶

Görüldüğü gibi Mu'tezilî âlimler Cehm'in fikirlerini benimsememişlerdir. Ancak Ashabu'l-Hadis taraftarı Malatî de seleflerinin yoluna uyararak, aynı yaklaşımı sürdürmüş ve Mu'tezile'yi Cehmiyye ile irtibatlandırmayı ve bu şekilde tahkir etmeyi devam ettirmiştir.

c) Zenâdîka Fırkası:

Makâlât müellifleri Zenâdîka'yı bir mezhep olarak telakki etmemelerine rağmen Malatî, zındık anlamındaki "Zenâdîka"yı bir mezhep olarak ele almış ve onları beş fırkaya ayırarak 73 fırka içerisine dâhil etmiştir.⁴¹⁷ Oysa diğer müellifler Zenâdîka'yı ayrı, kendi başına müstakil bir mezhep olarak görmeyip, "zındıklar" ifadesini genel olarak ilhada düşmüş her fırka için kullanmışlardır.⁴¹⁸ Mesela, Abdulkahir el-Bağdadî, eseri *el-Fark beyne'l-fırak*'ın bir yerinde Zenâdîka sözcüğünü "namazın şart/farz oluşuna

---

⁴¹⁵ Ebû'l-Hüseyin el-Hayyat, *Kitabu'l-İntisar ve'r-Reddu ala Ravendiyyi'l-Mülhid*, Tkd. Alber Nader Nasrî, Beyrut, 1957, s.126

⁴¹⁶ Kadi Abdulcebbar, Abdulcebbar b. Ahmed, *Fazlu'l-İ'tizal ve Tabakâtu'l-Mu'tezile*, thk. Fuad Seyyid, Tunus, 1406/1986, s.241; İbn Murteza, *Tabakatu'l-Mu'tezile*, s.32

⁴¹⁷ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.91

⁴¹⁸ Bağdadî, *el-Fark beyne'l-fırak*, s.146,358

karşı olanlar" için,⁴¹⁹ kitabın bir başka yerinde ise bu kelimeyi Mu'tezile'yi yermek amacıyla, onlar hakkında kullanmaktadır.⁴²⁰

Zenâdika kelimesinin tekili olan "zındık" sözcüğü, küfrü gerektiren inançlar taşıdığı halde, küfrünü gizleyip Müslüman görünen kimse manasına gelir. Zındık ve zendeka kelimelerine İslâmî kaynaklarda ilk defa Emevî döneminin son yıllarından itibaren rastlandığı görülür.⁴²¹ Kelime Farsça olup, III. asırda zuhur eden Mani, Zerdüş'te ait metinler(Avesta) üzerine tefsirler yaptığıında, asıl metinlere göre sapmalar arz eden görüşlerine "zend" denildiği gibi, bu tefsirlere inanan veya bunlara benzer teviller yapanlara da "zandîk" veya bunun Arapçalaşmış şekli olan "zındîk" denilmiştir.⁴²²

Zındık, en genel anlamda iki tanrılı sistemini benimsemiş, Seneviyye'ye, nûr ve zulmete, Yezdân ve Ehrimen'e yahut Maniheizm'e inanan kimselere denilmiştir.⁴²³ Bu nedenle Zenâdika'ya Mâneviyye denilmiş olmakla birlikte Mazdekîler de bu gruba dâhil edilmiştir. Gerek İslâm'dan önce, gerekse hicretin ilk asırlarında ikili bir inanca sahip olanlara Zındık denilirken, bu kelimenin sonradan manasının genişleyerek Peygamber'in nebiliğini ve hatta bütün peygamberleri inkâr edenler için kullanıldığı görülmektedir.⁴²⁴ Emevîlerden başlayarak tarih boyunca İslâm dünyasında çok değişken bir anlamlar dizisini ifade eden zındıklığın, sonraları hangi türden olursa olsun, Sünnî İslâm'a muhalif olan bütün inanç ve hareketler için kullanıldığı görülmektedir.⁴²⁵

Görüldüğü İslâm Mezhepleri Tarihi yazarları Zenâdika'yı bir fırka olarak saymayıp, ilhada düşmüş her fırka için zaman zaman yermek için kullanmışlardır. Oysa Malatî, zındıklığı "Zenâdika" adı altında müstakil bir mezhep sayarak kendine özgü bir usul ortaya koymuştur.

---

⁴¹⁹ Bağdadi, *a.g.e.*, s.146

⁴²⁰ Bağdadi, *a.g.e.*, s.358

⁴²¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul, 1999, s.7

⁴²² Bekir Topaloğlu, "Zındık", *MEB. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1986, XIII/558; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1983, III/657

⁴²³ et-Tahânevî, *Keşşafu İstilahati'l-Fünûn*, I/617

⁴²⁴ Topaloğlu, "Zındık", XIII/558

⁴²⁵ Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, s.14

d) Malatî'nin Bazı Fırkaları Değişik Adlarla ve Önderlerle Anması:

Malatî, *et-Tenbih*'te bazı fırkaları, bu alanda kaleme alınmış diğer eserlerden farklı isimlerle anmaktadır. Mesela, Ezârika fırkasının ismi konusunda böyle yapmıştır. Diğer müellifler bu fırkaya "Ezârika" derken,⁴²⁶ Malatî, Haricilerin bu koluna "Ezârika-Ömeriyye" ismini vermiştir.⁴²⁷ Yine Malatî, bu fırkanın liderleri ve görüşleri hakkında da birbirinden farklı iki ayrı bilgi vermektedir. O, kitabının bir yerinde bu fırka mensuplarının Abdullah b. Ezrak ve Ömer b. Katâde isimli şahıslara tabi oldukları için "Ezârika-Ömeriyye" isimleriyle anıldıklarını söylerken,⁴²⁸ kitabın bir başka yerinde bu fırkanın İbni Abbas'a soru soran veya onunla tartışan kişi olarak bilinen Nâfi b. Ezrak'a nispetle "Ezârika" ismini aldığını söylemektedir.⁴²⁹ Malatî, kitabının bir yerinde bu fırka mensuplarını, Müslümanların kanlarını dökmeyi, mallarını ganimet olarak almayı ve onları esir etmeyi caiz görmedikleri için, Harici fırkaları içerisinde en ılımlı ve en az şerli olanlar olarak gösterirken,⁴³⁰ kitabının başka bir yerinde bu fırkayı, Harici fırkaları içinde en müsamahasız, en şerli ve en kötü fırka olarak nitelemektedir.⁴³¹

Malatî, İbadiyye fırkasının reisi hakkında da çelişkili bilgiler vermektedir. O, *Tenbih*'in bir yerinde bu fırkanın ismini İbâd b. Amr adlı şahıstan,⁴³² *Tenbih*'in başka bir yerinde ise Abdullah b. İbâd'dan aldığını söylemektedir.⁴³³

Yine Malatî, Sufriyye fırkasının reisi hakkında çelişkili bilgiler vermektedir. O, kitabının bir yerinde bu fırkanın ismini Muhelleb b. Ebî Sufre'den aldığını söylerken,⁴³⁴ kitabının başka bir yerinde bu grubun ismini Ubeyd b. Asfar'dan aldıklarını

---

⁴²⁶ Eş'arî, *Makâlatu'l-İslâmiyyin Vehtilafu'l-Musallîn*, Nşr. Helmut Ritter, Wiesbaden, 1980, s. I/156; Krş. Bağdadî, *el-fark beyne'l-fırak*, s.82; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I/118 vd.

⁴²⁷ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.51

⁴²⁸ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.51

⁴²⁹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.178

⁴³⁰ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.51

⁴³¹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.178

⁴³² Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.52

⁴³³ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.178

⁴³⁴ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.52

söylemektedir.⁴³⁵ Oysa Makâlât müelliflerinin çoğunluğu bu fırkanın ismini, reisleri olan Ziyad b. el-Asfar'dan aldıklarını kabul etmişlerdir.⁴³⁶

Malatî, Haricilerden olan ve diğer kaynaklarda "Saltiyye" şeklinde geçen fırkanın⁴³⁷ ismini ise "Salîdiyye" olarak zikretmektedir.⁴³⁸

Malatî, bir yandan Şebîbiyye'yi Harici fırkaları arasında gösterirken⁴³⁹ *et-Tenbih*'in başka bir yerinde Şebîbiyye'yi Kaderiyye fırkalarından biri olarak kabul etmektedir.⁴⁴⁰

et-Tenbih'te bir fırkanın kurucuları ve fikirleri hakkında farklı farklı, çelişkili bilgilerin verilmesi bizi oldukça şaşırtmaktadır. Malatî'nin neden böyle yaptığını anlamakta güçlük çekmekteyiz. İbadiyye, Ezârîka ve Sufriyye'nin öncülerini kitabının başka bölümlerinde farklı kişilerle ifade etmesi çelişkilere sebebiyet vermiştir.

Kanaatimizce Malâtî, nakillerde bulunduğu kişilerin isimlerini vermeyince, kitabında çelişki sayılabilecek ifadelerin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Örneğin, bu müellife göre bu fırkanın kurucusu şu kişidir, falancaya göre de şu kişidir, diye belirtseydi, bu gibi çelişkiler ortaya çıkmayacaktı. Çelişkili ifadelerin temel sebebi, Malatî'nin meseleye belli bir amaç çerçevesinde yaklaşması ve konuyla alakalı ciddi bir araştırma yapmamış olmasıdır.

e. İsmâiliyye'nin Tanımı:

Malatî, kendinden önceki makâlât müelliflerinden farklı olarak İsmâiliyye fırkasının "on iki imam" inancını benimsediğini kitabında zikretmektedir.⁴⁴¹ Ancak gerek kendinden önceki ve gerek kendinden sonraki makâlât müellifleri, Malatî'nin bu

---

⁴³⁵ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.178

⁴³⁶ Eş'ârî, *Makalatü'l-İslamiyyin*, Nşr. Naim Zerzûr, s.94; Bağdadî, *el-fark beyne'l-fırak*, s.90; isferâyînî, *et-Tabsîr fi'd-Din*, s.53; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s.1/137

⁴³⁷ Bağdadî, *el-fark beyne'l-fırak*, s.72,97; Krş. Kevserî, "*Mukaddime*", s.2

⁴³⁸ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.53

⁴³⁹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.51

⁴⁴⁰ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.175

⁴⁴¹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.32

tespitini doğrulayan bir aktarımda bulunmamışlardır. Dolayısıyla Malatî bu tespitinde tek kalmıştır:

“İsmâiliyye, Cafer es-Sâdık'ın 148/768 yılındaki ölümünden sonra, imametın nass ve tayinle Cafer'in en büyük oğlu İsmail ve onun Muhammed b. İsmâil ve soyundan gelen imamların hakkı olduğunu iddia eden Şii fırkaların müşterek adıdır. İsmâilîler için ayrıca Karâmita, Tâlimiyye, Bâtıniyye, Melâhide ve Seb'iyye gibi farklı isimler de kullanılmıştır. Bu fikirleriyle On İki İmâmiyye Şîa'sından ayrılmaktadırlar ve Yedi İmamcılar (Seb'iyye) olarak isimlendirilmişlerdir.”⁴⁴²

Görüldüğü gibi İsmâilîler "On İki İmam"ınancını benimsemez. Hatta onlara Seb'iyye (Yedi İmamcılar) denmesi de onların "On İki İmam" inancını benisemediklerinin bir kanıtıdır. Netice olarak, Malatî'nin "İsmâiliyye On İki İmama inanır" tespiti, tarihi gerçeklere aykırı düşmektedir.

f. Zeydiyye ve Bağdat Mu'tezilesi:

Malatî'nin özgün çıkarımlarından biri de Bağdat Mu'tezilesini Zeydiyye'nin dört fırkası arasında saymasıdır.⁴⁴³

Malatî'den önceki ve sonraki makalât müelliflerinin hiçbiri Bağdat Mu'tezilesini Zeydiyye fırkası olarak zikretmemiştir. Örneğin; Eş'ârî Zeydiyye'yi altı fırkaya ayırır. Bunlar sırasıyla Cârüdiyye, Süleymaniyye, Betriyye (Butriyye), Nuaymiyye, Beşinci Fırka ve Yakubiyye'dir.⁴⁴⁴ Bağdâdî ise Zeydiyye'yi Cârüdiyye, Süleymaniyye (Ceñriyye) ve Butriyye (Betriyye) olmak üzere üç grupta ele alır.⁴⁴⁵ Şehristânî de Bağdâdî gibi Zeydiyye fırkalarını üç grupta ele alır. Bunlar Cârüdiyye, Süleymaniyye ve Salihyye (Butriyye)'dir.⁴⁴⁶ Görüldüğü gibi hiçbir müellif Bağdat Mu'tezilesini Zeydiyye'nin bir kolu olarak görmemiştir.

⁴⁴² Kummi/Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, s.58; Eş'arî, *Makâlâtu'l-İslâmiyyin*, Nşr.Helmut Ritter, s.287-288

⁴⁴³ Malatî, *a.g.e.* Kevseri neşri, s.34

⁴⁴⁴ Eş'arî, *Makâlâtu'l-İslâmiyyin*, nşr. Nâim Zerzûr, s.69-72

⁴⁴⁵ Bağdâdî, *el-fark beyne'l-fırak*, s.30-33

⁴⁴⁶ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, nşr. Abdulaziz Muhammed el-Vekil, s.157

Hiç bir müellif Bağdat Mu'tezilesi'ni Zeydiyye'nin kolu olarak saymaz iken Malatî'yi bu düşünceye sevkeden ne olmuştur? Zeydiyye ve Bağdat Mu'tezilesi arasında fikir birliği var mıdır?

Zeydiyye fırkasına adını veren Hz.Hüseyin'in torunu Zeyd b. Ali (122/740)'dir. Zeyd b. Ali Emevî Halifesi Hişam b. Abdulmelik'e karşı ayaklandığı zaman, Kûfeliler kendisine biat etmişti. Zeyd b. Ali, Hz.Ali'yi ashabın en faziletlisi olarak görüyor, ama bunun yanında Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'i dost kabul ediyordu. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e olan bu tutumu taraftarlarını memnun etmedi ve yanındakilerin çoğu ondan uzaklaştı. Kufe Emiriyle giriştiği savaşta Zeyd b. Ali öldürüldü.⁴⁴⁷ Böylece mefdulun imameti, Zeydiyye'nin temel görüşlerinden biri haline geldi.

Zeydiyye ve Bağdat Mu'tezilesini kesiştiren husus "mefdulun imameti" meselesidir. Ancak Zeydîler mefdulun imametini kabul etseler de, imameti Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin soyu ile sınırlandırırılar. Bunun yanında Bağdat Mu'tezilesi Hz. Ali'yi sahabenin en üstünü kabul etse de, imameti onun soyuyla sınırlandırmaz. Mefdulun imameti konusu Zeyd b. Ali ve ilk Zeydîler tarafından basit olarak zikredildiği halde, Mu'tezilîler bu düşünceyi geliştirip sistematize etmişlerdir.⁴⁴⁸

Mu'tezilî âlimler, Alioğulları ile birlikteliği sonucu mefdulun imameti fikrini benimsemişlerdir. Mehmet Ümit'e göre bu yakınlık o kadar etkili olmuştur ki, Bağdat Mu'tezilesi Malatî tarafından Zeydiyye'nin bir kolu olarak tasnif edilmiştir.⁴⁴⁹

Netice olarak, Malatî'nin dışında hiçbir makâlât müellifi Bağdat Mu'tezilesini Zeydiyye'nin bir kolu olarak göstermemiştir. Bu iki grup arasındaki fikir benzerlikleri karşılıklı etkileşimin doğal neticesi olarak görülmüştür.

---

⁴⁴⁷ Eş'ârî, *a.g.e.*, s.68-69

⁴⁴⁸ Ümit, *Zeydiyye – Mu'tezile Etkileşimi*, s.161

⁴⁴⁹ Ümit, *a.g.e.*, s.160

2. MALATÎ VE 73 FIRKA:

Hz. Peygamber (s.a.v.)'den aktarılan, "Yahudiler yetmiş bir fırkaya ayrılmıştır; bir fırka hariç yetmiş fırka Cehennem'dedir. Hıristiyanlar da yetmiş iki fırkaya ayrılmıştır; bir fırka hariç yetmiş bir fırka Cehennem'dedir. Benim ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaklardır; bir fırka hariç yetmiş ikisi Cehennem'e girecektir." Kurtulan fırkanın hangisi olduğu sorulduğunda, "Benim ve ashabımın bugün üzerinde bulunduğu yola tabi olanlardır"⁴⁵⁰ hadisinden yola çıkarak, bazı âlimler İslâm toplumunun 73 fırkaya ayrılacağını farzederek fırkaları 73 sayısında dondururlar. Bazı âlimler ise 73 rakamının kesretten kinaye yani yetmiş üç sayısının somut bir sayı değilde çokluk ifade ettiğini savunmuşlardır.

73 sayısını olduğu gibi kabul eden müellifler, eserlerinin baş kısmında ilgili hadisleri, bazen rivayet edildiği şekliyle, bazen de mefhum halinde manen zikrederek, fırkaları 73 sayısı ile sınırlandırmaya gayret ederler. Yani bu grupta yer alan müelliflere göre, hadislerde ifade edilen yetmiş üç sayısı hakikat anlamında, kesin sayıyı belirtmektedir. Dolayısıyla Müslümanlar bu kadar sayıda fırkalara ayrılacaklardır. Onun için bu grupta yer alanların hepsi fırkaları bu sayıya tamamlama, ya da bu rakamda dondurma gayret ve endişesi içindedirler.⁴⁵¹

Bu grupta yer alan müellifler arasında, tarihi seyri içerisinde, en-Neseî (318/930), el-Malatî (377/987), el-Bağdadî (429/1037), el-İsferâyînî (471/1078), eş-Şehristânî (548/1153), el-İcî (756/1355) ve el-Münâvî (1031/1622) örnek olarak zikredilebilir.

Yetmiş üç sayısının kesretten kinaye olduğunu söyleyenler veya bu 73 fırka hadisinden hiç bahsetmeyenlerin görüşlerine değinecek olursak, Mezhepler Tarihi sahasında ilk defa tarafsız bir eser yazan, Eş'ariyye kelam ekolünün kurucusu Ebû'l-Hasan el-Eş'arî dir. O, fırkaların sayısını yetmiş üçe tamamlama, ya da bu sayıda

⁴⁵⁰ Ebû Davud, *Sünnet*, 1; İbn Mâce, *Fiten*, 17; Dârimî, *Siyer*, 75; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/501

⁴⁵¹ Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Anlayışı*, İstanbul, 2010, s.47

dondurma gibi bir endişeye düşmez. Bu konuda o sadece ana İslâmî fırkaları tespitle yetinir.⁴⁵²

Aslî mezheplerin sekiz tane olduğunu söyleyen el-Makdisî(356/966), bunlardan çıkan tâli kolların sayılamayacak derecede çok olduğunu ve bu iftirakın devam edip gideceğini söyleyerek, hadislerde yer alan yetmiş üç sayısının hakiki sayıyı ifade etmediğini vurgulamak ister.⁴⁵³

Ümmetin iftirakı ile ilgili hadislerin hemen hepsini eserinde kaydeden İbnu'l-Cevzî(597/1200)'ye göre, İslâmî ana fırkaların sayısı altı olup, bunların ayrıldıkları kolların sayısı ile bu kolların tümünün görüşleri ihata olunamayacak kadar çoktur.⁴⁵⁴ eş-Şâtıbî(790/1388)'ye göre sayının hakikat anlamına alınarak fırkaları yetmiş üçe tamamlamak gerektiğine ne şer'î ne de aklî bir delil vardır. Bundan dolayı fırkaların sayısı bu rakamlardan az veya çok olabilir, bunda bir sakınca yoktur. Dolayısıyla eş-Şâtıbî'ye göre yetmiş üç sayısı hakikat değil, kesret anlamındadır.⁴⁵⁵

Görüldüğü gibi bazı müellifler 73 rakamını kesretten kinaye olarak algılamasına rağmen, bazıları ise 73 rakamını hakikat manasında ele almışlardır.

Malatî, mezhepleri kollarıyla birlikte sayarak hadiste belirtilen "73 fırka" sayısına tamamlamıştır. Ona göre Zenâdika 5, Cehmiyye 8, Kaderiyye 7, Mürcie 12, Rafıza 15 ve Havaric 25 kola ayrılmıştır. Böylece bu fırkaların sayısı yetmiş iki etmektedir. Bunlara kurtuluşa eren fırka olarak kabul ettiği "Cemaat"⁴⁵⁶ diğer bir adıyla Ehl-i Sünnet'i ekleyince, hadislerde bildirilen 73 fırka tamamlanmış olmaktadır.

---

⁴⁵² el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslamiyyin*, Nşr. Helmut Ritter, s.5

⁴⁵³ Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr el-Benna el-Beşarî el-Makdisî, *Ahsenu't-Tekasim fi Ma'rifeti'l-Ekâlim*, Nşr. M.J. De Goeje, Leiden, 1906, s.38

⁴⁵⁴ Cemalettin Ebû'l-Ferec Abdurrahman el-Bağdadî İbnu'l-Cevzî, *Telbîsu İblîs*, Beyrut, 1404/1989

⁴⁵⁵ Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Girnatî eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, Mısır, t.y., II/220

⁴⁵⁶ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.82

Ancak Malatî, yetmiş üç sayısını sabitlemede oldukça zorlanmıştır. Mezhepleri saydığı bölümde 15 fırka olarak zikrettiği Rafıza'yı kitabının başka bir yerinde 18 fırka⁴⁵⁷ olarak kaydetmiştir.

Yine Malatî, 73 fırka içinde zikretmediği Mu'tezile'nin 20 fırka⁴⁵⁸ olduğuna kitabının bir yerinde temas etmiştir. Ancak mezhepleri toplu olarak saydığı bölümde onu yetmiş üç fırka içinde saymamıştır.

Et-Tenbih'in bir yerinde Mu'tezile'yi, ehli kıbleye muhalif "Altıncı Taife"⁴⁵⁹ olarak vasıflandıran Malatî, Mu'tezile'ye neye isnaden "taife" dediğini açıklamamıştır. Mu'tezile'ye "Altıncı Taife" dediği için, bundan önce sırasıyla beş taifeden bahsetmemesi, mevzuyu anlaşılamaz hale getirmiştir. Zikretmediği Beş Taife'nin *Tenbih*'in günümüze ulaşmayan bölümlerinde olduğu ihtimal dâhilindedir.

3. MALATÎ'NİN YARARLANDIĞI KAYNAKLAR:

Malatî'nin *et-Tenbih*'te yararlandığı kaynaklar Kur'an-ı Kerim ve hadîs-i şeriflerdir. Onun itikadî görüşlerini aktarırken sahabe sözlerine ve seleften önde gelen âlimlerin görüşlerine de yer verdiği görülmektedir.

Malatî, Mukâtil b. Süleyman (150/767),⁴⁶⁰ ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber hicrî 225'lerde hayatta olduğu bilinen Muhammed b. Ukkâşe el-Kirmânî⁴⁶¹ ve Ebû Âsım Huşayş b. Asram (253/867)⁴⁶² vb. kişilerden nakillerde bulunduğu görülmektedir. Malatî'nin Haşevîlikle tanınan bu ravilerden nakillerde bulunması, kendisinin de Haşevîlikle itham edilmesine sebebiyet vermiştir.⁴⁶³ Oysaki Malatî hakkında genel bir değerlendirme yaptığımızda onun Haşevî olmadığı rahatlıkla söylenebilir.

⁴⁵⁷ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.18

⁴⁵⁸ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.36

⁴⁵⁹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.35

⁴⁶⁰ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.55,71; Malatî, *a.g.e.*, Dederîng neşri, s.44

⁴⁶¹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.14-16

⁴⁶² Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.91, 99, 104, 109; Malatî, *a.g.e.*, Dederîng neşri, s.72, 90, 102, 118

⁴⁶³ Kevserî, "*Mukaddime*", s.3; Öz-İlhan, XXVIII/468

Sven Dederling, Malatî'nin eserinin son bölümünü Ebû Âsım Huşayş b. Asram'ın *el-İstikame* adlı eserinden naklettiğini iddia etmektedir.⁴⁶⁴ Özler'e göre, Ebû Âsım'ın eseri elimizde olmadığı için, Malatî'nin bu kitaptan ne ölçüde nakilde bulunduğu dair bir mukayese yapma imkânımız yoktur. *et-Tenbih* tahkik edildiğinde, Malatî'nin Huşayş b. Asram'dan istifade ettiği belli olmaktadır. Ancak onun, kitabının üçüncü bölümünde yer verdiği firkaların iddialarını cevaplandığı son bölümün, Huşayş b. Asram'ın eserinden tam bir nakil olmadığı da açıkça anlaşılmaktadır.⁴⁶⁵ Kubat'a göre, Malatî bu bölümde, her ne kadar bir kaç yerde Huşayş b. Asram'dan nakillerde bulunsa da, firkaların iddialarına naklî ve aklî cevaplar vermekte ve kendi fikirlerini de açıklamaktadır.⁴⁶⁶

Kanaatimizce Malatî kitabının başında Muhammed b. Ukkâşe'den, ortasında Mukatil b. Süleyman'dan ve sonunda da Huşayş b. Asram'dan nakillerde bulunmuş, fakat bunları yeterince tetkik etmediği için, kitabında çelişkili ifadelerin oluşmasına sebebiyet vermiştir.

4. MALATÎ'YE GÖRE FIRKALARIN GENEL İTİKÂDÎ DURUMLARI:

İslâm âlimleri, Ehl-i kiblede olup bid'atçı, dalâlet yollarında dolaşan, istikametten sapan ve heva heveslerine tabi olan kesimleri, genellikle İslâm dairesinden çıkartmamaya, yani bu düşünce mensuplarını tekfir etmemeye özen göstermişlerdir. Başta Ehl-i Sünnet'e mensup âlimler olmak üzere, mezhep, meşrep veya tabi olduğu fırka ne olursa olsun Müslüman âlimlerin çoğunluğu söz konusu hoşgörülü eğilimi benimsemişlerdir.⁴⁶⁷ Malatî ise, Ehl-i Kible'den olan, batıl itikadı benimseyen bazı mezhep ve fırka mensuplarının tekfir edilebileceği görüşündedir.⁴⁶⁸

Firkaların yalnızca görüşlerini aktarıp eleştirmekle yetinmeyen Malatî, onların durumlarını değerlendirmekte ve inanç açısından bir konum tespiti de yapmaktadır.

⁴⁶⁴ Dederling, "Mukaddime", s. 5

⁴⁶⁵ Özler, "Malatî'nin İtikadi Firkalara Bakışı", s.131

⁴⁶⁶ Kubat, *Malatî ve Kelamî Görüşleri*, s.55

⁴⁶⁷ Mehmet Ali Büyükkara, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Eskişehir, 2010, s.21

⁴⁶⁸ Özler, "Malatî'nin İtikadi İslam Firkalarına Bakışı", s.132

Şia'dan İmamiyye,⁴⁶⁹ Mu'tezile⁴⁷⁰ ve Haricîlerin⁴⁷¹ fikirlerini eleştirmekle yetinmeyip, onları açıkça tekfir etmektedir.

Malatî, "dalâlet ehli" olarak tanımladığı⁴⁷² Rafıza fırkalarının hepsinin "bedâ" fikrine inandıklarını belirterek, onları kitabında "ağza alınmayacak görüşlere sahip kimseler" olarak nitelemektedir. Ayrıca o, Rafizîleri Allah'ın, Resûlü'nün ve ashabın düşmanları olarak tanımlamaktadır.⁴⁷³ Bu nedenle o, Rafizâ gruplarının hepsinin küfür hizipleri ve cehalet fırkaları olduğunu söylemekte⁴⁷⁴ ve bu grup için "bunların ne şerîatleri, ne de dinleri vardır" tanımlamasında bulunmaktadır.⁴⁷⁵ Aynı şekilde Malatî, dalalet ehli olarak vasıflandırdığı Şia'nın; Selman, Ammar, Mikdâd ve Ebû Zer dışındaki bütün sahabeyi tekfir ettiğini, bunun da açıkça bir küfür olduğunu söylemektedir.⁴⁷⁶ Yine Malatî, bütün İmamiyye gruplarının azgın kâfirler olduklarını, Tevhid ve İslâm'dan da çıktıklarını dile getirmektedir.⁴⁷⁷ Ancak Malatî, Rafizâ'nın kollarından saydığı Zeydiyye'nin Üçüncü Fırkası'nı tekfir etmez.⁴⁷⁸

Malatî, Mu'tezile'yi "Ehl-i Kible'nin muhalifi"⁴⁷⁹ ve İslâm'ın aslından çıkmış "furu-u küfre dalmış kimseler"⁴⁸⁰ olarak nitelemektedir. Ayrıca o, Müslümanların kanlarını dökmeleri, onları kâfir kabul etmeleri ve Allah'ın haram kıldıklarını helal saymaları sebebiyle Haricîleri de tekfir ederek, onların kâfir olduklarına dair ümmetin icmâ ettiğini söylemektedir.⁴⁸¹

Bu görüşleriyle Malatî, "Ehl-i Kible tekfir olunamaz" ilkesini benimseyen ve İslâm'ın apaçık hükümleriyle çelişmedikleri müddetçe Müslüman fırkalar hakkında

---

⁴⁶⁹ Malatî, *a.g.e.*, Dederîng neşri, s.19

⁴⁷⁰ Malatî, *a.g.e.*, Dederîng neşri, s.33

⁴⁷¹ Malatî, *a.g.e.*, Dederîng neşri, s.41

⁴⁷² Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.18

⁴⁷³ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.24

⁴⁷⁴ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.19

⁴⁷⁵ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.32

⁴⁷⁶ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.13

⁴⁷⁷ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.24

⁴⁷⁸ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.34

⁴⁷⁹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.35

⁴⁸⁰ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.41

⁴⁸¹ Malatî, *a.g.e.*, Kevserî neşri, s.51

izlenecek en sağlam yolun, onları tekfirden kaçınmak olduğunu kabul eden Ehl-i Sünnet'e⁴⁸² muhalefet etmiş olmaktadır.

5. MALATÎ'NİN KENDİSİNDEN SONRAKİ MEZHEPLER TARİHÇİLERİNE ETKİLERİ:

Eş'arî (324/936), Şehristânî (548/1153) ve er-Râzî (606/1210) gibi bazı makâlât müellifleri muhalif anlayıştakilere karşı hoşgörülü ve ılımlıdır. Bunlar eserlerinde karşıtlarının fikir ve düşüncelerini tarafsız bir şekilde aktarmayla yetinir. Muhaliflerini tekfir etmezler.

Bazı müellifler ise farklı anlayıştakilere karşı sert tavırlı olup onları eleştirir ve hatta bazen tekfirle suçlarlar. Malatî bu grup içinde yer alanlardandır. Malatî'nin bu tutumu kendinden sonraki Bağdâdî (429/1037) ve İsferyânî (471/1078)'yi etkilemiştir. Bu iki müellif tıpkı Malatî gibi muhaliflerini sert bir şekilde eleştirmişler ve bazen de onları küfürle itham etmişlerdir.

Malatî, ana fırkaları kollara ayırırken ölçü olarak onların birbirlerini tekfir ve cehaletle suçlamalarını esas alır. Kendisini takip eden el-Bağdâdî de Malatî gibi fırkaların tâli kollara ayrılmalarında birbirlerini tekfir edip etmemelerini esas almıştır.⁴⁸³

Ashabu'l-Hadis geleneği içinde Kelâm ilmini kullanan Malatî, kendisinden sonra bu gelenek içinde örneklik teşkil etmiştir.

---

⁴⁸² Ebû Hamid el-Gazzâlî, *Faysalu't-Tefrika*, (*Mecmûatu Resaili'l-İmam el-Gazzali içinde*), Beyrut, 1986, s.130-131

⁴⁸³ Özler, *a.g.e.*, s.48

SONUÇ

İslam inanç ve düşünce ekollerinin sistemleşmesini tamamlamaya başladığı bir dönemde yaşayan Ebu'l-Hüseyin el-Malatî, İslam Mezhepleri Tarihi alanındaki *et-Tenbih ve'r-Red ala Ehli'l-Ehva ve'l-Bida'* adlı bu eseriyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Malatî, eserini insanlara yol gösterici, doğru ile yanlış ayırt edici ve Ehl-i Sünnet muhaliflerinin görüşlerinin yanlışlığı ortaya çıksın diye yazdığını belirtmiştir.

Malatî, Selefiyye, Eseriyye, Ehlü'l-Hadis gibi isimlerle de anılan Ashabu'l-Hadis'in yolunu takip etmiştir. Şafî mezhebine mensup olan Malatî, alıntı yaptığı bazı şahıslardan dolayı bazı müellifler tarafından Haşvîlikle suçlanmıştır. Eserinin tamamı incelendiğinde onun Haşviyye'den olmadığı açıkça görülmektedir.

Onu özgün kılan en önemli özelliği, çoğunlukla Kelâmı kullanmayan müntesibi olduğu ekolün aksine, muhaliflerinin fikirlerini Kelâm ilmini kullanarak çürütmeye çalışmasıdır.

Fırkaları yetmiş üç fırka hadisine göre tasnif edip, 73 sayısı ile sınırlandırır. O, hadiste geçtiği üzere Ehl-i Sünnet'i kurtuluşa eren fırka olarak görür. Diğer fırkalar ona göre dalâlettedir. Ancak 73 fırkayı denkleştirirken epey zorlanmıştır. Mu'tezile'nin 20 fırka olduğunu söylemesine rağmen, bu 20 fırkayı 73 sayısının dışında tutmuştur.

Malatî, fırkaların takdimine Ehli-Sünnet'in görüşlerini zikrederek başlar. Ehl-i Sünnetin görüşlerini Muhammed b. Ukkâşe el-Kirmânî'den rivayet ederek aktarır. Malatî, Resûlullah (sav)'ın ashabının ve seleften olan fukahânın Ehl-i Sünnet'in prensiplerinde icma ettiklerini belirtir.

Yine onun Bağdat Mu'tezilesi'ni Zeydiyye fırkaları arasında sayması ve İsmailiyye fırkasının "on iki imam" inancına sahip olduğunu söylemesi, diğer makâlât müelliflerinde rastlamadığımız bir durumdur.

Malatî, Mu'tezilî âlimlerin birçoğunu kitabında zikretmesine rağmen, onların fikirleriyle mücadeleye girişmez. Hatta Mu'tezile ile özdeşleşen Halku'l-Kuran konusunu onların görüşleri arasında zikretmez. Halku'l- Kuran hakkındaki görüşlerini Cehmiyye bölümünde dile getirerek Mu'tezile'yi görmemezlikten gelir.

Bilindiği gibi Ashabu'l-Hadis, iman tanımında amele yer verdiği halde, Mürcie ameli imanın dışında tutar. Malatî, Mürcie'nin iman hakkındaki görüşlerini derinlemesine incelemiş, aklî ve naklî delillerle bu görüşlere uzun uzun cevaplar vermiştir.

Malatî, müslümanları tekfir etmeleri ve onları öldürmeleri sebebiyle Haricîler'i tekfir eder. Onların küfürleri konusunda ümmetin icma ettiğini söylemiştir. O, Ezârîka, İbâdiyye ve Sufriyye fırkalarının liderleri hakkında diğer makalat müelliflerinin aksine farklı bilgiler verir.

Malatî'nin çağdaşı olan müellifler genellikle Cehmiyye'yi tek fırka olarak verirken, o Cehmiyye'yi kollara ayırarak takdim eder. Malatî, Cehmiyye'nin Halku'l-Kuran, Ru'yetullah gibi görüşlerinden bahsettiği halde, muasırı olan makalat müellifleri bu görüşlerin Cehmiyye'ye değil de Mu'tezile'ye ait olduğunu söylemişlerdir.

Diğer makalat müellifleri zındıklığı ilhada düşmüş her fırka için bir takbîh ifadesi olarak kullanırken, Malatî, zındıklığı "Zenâdîka" adıyla bir müstakil mezhep olarak ele almıştır.

Netice olarak, Malatî zamanındaki İslam dünyasının profilini bize yansıtmış, kendisinden sonraki makalat müelliflerini kendine özgün metoduyla etkilemiş, İslam toplumunun yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden biri olmuştur.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Akoğlu, Muharrem, Mihne Sürecinde Mu'tezile, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Altıntaş, Ramazan, "Haşviyye'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşler", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, 1999, Sayı: 3/56-100.

Ana Britanicca, "Malatya", c.XV, Ana Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Aydınlı, Osman, *Osmanlıdan Cumhuriyete Mezhepler Tarihi Yazıcılığı*, hititkitap yayınevi, Ankara, 2008.

Aydınlı, Osman, *Akılcı Din Söylemi- Farklı Yönleriyle Mu'tezile Ekolü*, hititkitap yayınevi, Ankara, 2010.

Bağdâdî, Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed, *El-Fark Beyne'l-Fırak*, nşr. Muhyiddin Abdulhamid, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1411/1990.

Bağdâdî, Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Rûhi Fığlalı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011.

Bağdâdî, Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed, *Kitabu'l- Milel ve'n-Nihal*, nşr. Alber Nasri Nadir, Daru'l-Maşrik, Beyrut, 1970.

Bağdâdî, Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed, *Usûlu'd-Din*, Daru'l-Kütubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1981.

Baktır, Mehmet, "Mütekaddimin Selefiyye ve Düşünce Yapısı" (*Kelâm İlminin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri Sempozyumu*), ss. 226-246, Elazığ, 2004.

Bozan, Metin, *İmamiyyenin İmamet Nazariyyesinin Teşekkül Süreci*, İsam Yayınları, İstanbul, 2009.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Câmiu's-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Halku Ef'âli'l-İbad ve'r-Reddu Cehmiyye ve Ashabi't-Ta'til*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1398 /1978.

Bulut, Halil İbrahim, *Dünden Bugüne Siyasi- İtikadî İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2012.

el-Bûfî, Muhammed Said Ramazan, *es-Selefiyye*, Daru'l-Fikr, Şam, 1988.

Büyükkara, Mehmet Ali, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Eskişehir, Anadolu Üniv. Yayınları, 2010.

Cezerî, Şemsuddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *Gayetu'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ*, nşr. G. Bergstrasser, Beyrut, 1402/1982.

Çağatay, Neşet- İ. Agâh Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, AÜİF Yayınları, Ankara, 1990.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Behrâm, *Sünenü'd-Dârimî*, Beyrut, t.y.

Dârimî, İmam Ebû Said Osman b. Sâid b. Halid, *Kitabu'r-Red ale'l-Cehmiyye ve'z-Zenâdikâ*, Beyrut, 1403/1982.

Dedering, Sven, "Mukaddime" (*Malatî, et-Tenbih, nşr. Sven Dederling içinde*) s. ٤٥ - ٥٠ , İstanbul, 1936.

Demirci, Muhsin, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenü Ebû Dâvûd* (Avnu'l-Ma'bud ile beraber), Beyrut, 1399/1979.

El-Muberrred, *el-Kâmil fi'l-Luğa*, nşr. Z.Mubarek- A.M. Şakir, Mısır, 1356.

Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtu'l-İslamiyyîn ve'htilâful Musallîn*, thk. Helmut Ritter, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1980.

Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtu'l-İslamiyyîn ve'htilâful Musallîn*, nşr. Nâim Zerkûr, Daru'n-Nemuzeciyye Matbaati'l-Asriyye, Beyrut, 2005/1426.

Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, çev. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın, Kabcacı Yayinevi, İstanbul, 2005.

Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, thk. Beşir Muhammed Ayûn, Riyad, 1993.

Fığlalı, Ethem Rûhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2008.

Fığlalı, Ethem Rûhi, “İsnâaşeriyye”, *DİA*, XXIII/142-147.

Gazzâlî, Ebû Hamid, *Faysâlu't-Tefrika*, (Mecmûâtü Resâili'l-İmam el-Gazzâlî içinde), Beyrut, 1986.

Güner, Ahmet, “Büveyhîler Dönemi ve Çok Seslilik”, *Dokuz Eylül Ü.İ.F.D.* sayı: XII, İzmir, 47-72, 1999.

Gürler, Kadir, *Ehli Hadisin Düşünce Yapısı*, Emin Yayınları, Bursa, 2007.

Hakyemez, Cemil, *Şia'da Gaybet İnanıcı ve Gâib On İkinci İmam*, İsam Yayınları, İstanbul, 2009.

Hakyemez, Cemil, “Bedâ Düşüncesi ve Şiî İmamet Tartışmalarındaki Yeri”, *HÜİFD*, Çorum, c.VII, sayı 10, ss.29-49, 2006/2.

Hakyemez, Cemil *Bişr el-Mu'temir ve Mu'tezile'nin Bağdat Ekolününün Teşekkülü* (Yüksek Lisans Tezi) AÜSBE, Ankara, 1998.

Harman, Ömer Faruk, *Milel ve Nihal*, *DİA*, XXX, 57-58.

Hayyât, Ebû'l-Hüseyin, Abdurrahim b. Muhammed b. Osman, *Kitâbu'l-İntisâr ve'r-Reddü alâ Râvendiyi'l-Mülhîd*, tkd. Albert Nader Nasrî, Beyrut, 1957.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Sikâtüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah, *Tarihu Medînetü'd-Dimeşk*, Dimeşk, 1982-1996.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said el-Endülûsî, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, nşr. M.İbrahim Nasr- Abdurrahman Umeyra, I-V, Mektebetü Ukaz, Riyad, 1982/1402.

İbn Kesîr, İmâduddin Ebu'l-Fidâ İsmail b. Amr ed-Dımeşkî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye fi't-Tarih*, çev. Mehmet Keskin, I-XIV, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1995-2000.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sunemu İbn Mâce*, Kahire, t.y.

İbnu'l-Cevzî, Cemaleddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman el-Bağdadî, *Telbîsu İblîs*, Beyrut, 1404/1989.

İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed eş-Şeybânî, *İslam Tarihi: el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, çev. Ahmet Ağırakça v.dğr. I-XII, 1985-87, Bahar Yayınları, İstanbul.

İbnu'l-Murtezâ, Ahmed b. Yahya, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, nşr. Susanna Diwald-Wilzer, Beyrut, 1961/1380.

İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, nşr. G.Flugel, Beyrut, 1964.

İsferâyînî, Ebu'l-Muzaffer, *et-Tebîr fi'd-Din ve Temyîzi'l-Fırkati'n-Nâciyeti ani'l-Fıraki'l-Hâlikîn*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Beyrut, 1983.

İsmail Paşa, Bağdatlı, *İzahu'l-Meknûn fi'z-Zeyli alâ Keşfi'z-Zumûn*, thk. M. Şerafettin Yaltkaya-Kilisli R.Bilge, İstanbul, 1367/1945.

Kâ'bî, Ebu'l-Kasım Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Kitâbu'l-Makâlât*, (*Bâbu Zikru'l-Mu'tezile min Makâlât el-İslamiyye*) thk. Fuad Seyyid, *Fazlu'l-İ'tizal ve Tabakâtu'l-Mu'tezile*, Daru't-Tunusiyye li'n-neşr (Tunus,1986) adlı kitap içerisinde.

Kâdî Abdulcebbâr, Kâdi'l-Kutad Abdulcebbâr b. Ahmed, *Fazlu'l-İ'tizal ve Tabakâtu'l-Mu'tezile*, thk. Fuad Seyyid, Tunus, 1406/1986.

Kalaycı, Mehmet, *Tarihsel Süreçte Eş'arilik-Maturidilik İlişkisi*,(Doktora Tezi), Ankara, 2011.

Kalhâtî, Ebu Abdullah Muhammed b. Said, *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Seyyide İsmail Kâşif, Uman, 1980.

el-Kârî, Ali, *Şerhu Fıkhi'l-Ekber*, Beyrut, 1404/1984.

Kasımî ed-Dımeşkî, Cemaleddin, *Kitabu Tarihi'l-Cehmiyye ve'l-Mu'tezile*, Mısır,1292/1331.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Beyrut, t.y.

Kevserî, Muhammed Zahid, "*Mukaddime: Kelimetun ani't-Tenbîh ve'r-Red alâ ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida' ve Müellifuhu Ebi'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed el-Malatî eş-Şâfiî Rahimehullahu Teâlâ*" (Malatî, et-Tenbih, tkd.ve thk. M. Zahid el-Kevserî içinde, s.ك١٠٠, Beyrut, 1388/1968.

Kubat, Mehmet, *Malatî ve Kelâmî Görüşleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010.

Kubat, Mehmet, el-Malatî ve Selefilik, Marife Dergisi, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, yıl:9, sayı:3, ss.227-255, Konya, 2009.

Kummî/Nevbahtî, *Şiî Fırkalar- Kitabü'l-Makâlât ve'l-Fırak-Fıraku 'ş-Şiâ*, çev.Hasan Onat v.dğr.,Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2004.

Kur'an-ı Kerim

Kutlu, Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*, Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, İstanbul, 2010

Kutlu, Sönmez, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2002.

Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*,Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara,2002.

Macit, Nadim, *Ehl-i Sünnet Ekolünün Doğuşu*, Erzurum, 1995.

Makdisî, Şemsuddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr el-Bennâ el-Beşârî, *Ahsenu't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlim*, nşr. M.J.De Goeje, Leiden, 1906.

Malatî, Ebu'l-Hüseyn, *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, nşr. Sven Dederling, Matbaatü'd-Devle, İstanbul, 1936.

Malatî, Ebu'l-Hüseyn, *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, thk. M.Zahid el-Kevserî, Kahire, 1368/1948.

Malatî, Ebu'l-Hüseyn, *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*,thk. Muhammed Zeynuhum Muhammed Azb, Kahire, 1993.

Malatî, Ebu'l-Hüseyin, *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, thk. Yemân b. Sa'duddin el-Meyâdinî, Suudî Arabistan, 1994.

Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyin b. Ali, *Murûcu'z-Zeheb ve Medâimu'l-Cevher*, I-V, nşr. Yusuf Es'ad Dağır, Beyrut, 1385/1965.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Nâşi el-Ekber, el-Enbârî, *Mesâilu'l-İmâme Kitâbu'l-Evsât fi'l-Makâlât*, thk. Josef Van Ess, el-Ma'hedu'l-Almanî li'l-Ebhasi's-Şarkıyye, Beyrut, 1971.

Nesefî, Ebû Mutî' Mekhûl b. Fazl, *Kitâbu'r-Red ale'l-Bida'*, thk. Marie Bernand, Annales İslamologiges, 1980.

Nevbahtî/Kummî, *Kitabu Firaku's-Şiâ*, nşr. Abdulmunîm el-Hafinî, Kahire, 1412/1992.

Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr, *Sunenu'n-Nesâî*, (Suyûtî'nin Şerhi ve Sindî'nin haşiyesi ile beraber), Beyrut, t.y.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

Onat, Hasan- Sönmez Kutlu, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012

Öz, Mustafa- Avni İlhan, "Malatî, Ebu'l-Hüseyin", *DİA*, (XXVII/467-468), İstanbul, 2003

Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Anlayışı*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2010.

Özler, Mevlüt, "Malatî Hayatı Eserleri ve İtikadî İslam Fırkalarına Bakışı", *Ekev Akademi Dergisi*, c.1, sayı:2, ss.127-145, Erzurum, 1998

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul, 1983.

Subkî, Tacuddîn Ebû Nasr Abdulvehhab b. Ali, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, b.y.y., (nşr. Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-A'râbî, 1965).

Şâtîbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Gırnatî, *el-İ'tisâm*, Mısır, t.y.

Şehristânî, Ebû Feth Muhammed b. Abdulkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, nşr. Abdülemir Ali Mehnâ-Ali Hasan Faur, Beyrut, 1990.

Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî, Mustafa el-Babi el-Halebi, Kahire, 1961.

Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, nşr. Abdulaziz Muhammed el-Vekîl, Beyrut, t.y.

Şehristânî, *Milel ve Nihal-Dinler Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi*, çev. Mustafa Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Tan, Muzaffer, Hanefî-Maturîdî Fırak Geleneği Bağlamında Mezheplerin *Tasnifi* Meselesi, *AÜİFD*, cilt:49, sayı:2, ss.121-152, 2008

Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfu İstılâhâtî'l-F'unûn* , I-II, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1404/1984.

Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sûre, *el-Câmiu's-Sahîh*, Beyrut, t.y.

Topaloğlu, Bekir, "Zındık", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, (XIII/558-561), İstanbul, 1986.

Ümit, Mehmet, *Zeydiyye- Mu'tezile Etkileşimi*, İsam Yayınları, İstanbul, 2010.

Watt, W.Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fırlı, Ankara, 2010.

Yakût el- Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldan*, Beyrut, 1417/1997.

Yavuz, Yusuf Şevki, "el-Fasl", *DİA*, (XII/215-216), İstanbul, 1995.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Ehl-i Sünnet", *DİA*,(X/525-530), İstanbul,1994.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Kelâm", *DİA*, (XXV/196-203), Ankara, 2002 .

Yılmaz, Salim, *Abbâsîler*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2006.

Yurdagür, Metin, “Haşviyye”, *DİA*, İstanbul, XVI/426-427, 1997

Zehebî, Şemsuddin Ebî Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l -Kibar*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Şuayb el-Arnâvûd, Salih Mehdî Abbas, I-II, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1408/1988.

Ziriklî, Hayruddin, *el-A'lâm Kâmusu't-Terâcîm*, Daru'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut, 1990.